

20.360

Землеустройство

Издание второе
Санкт-Петербург 1938

329.14

Г-38

05 FEB 2007

12140

Վ. ՆԱԽԱՍԱՐԴԵԱՆ

ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՈՒՂԻՆ

(X-րդ դարից մինչև 19-րդ դարի սկիզբը)

ԳԱԶԻՐԷ

Տպարան «Յուսուփե»

1925

175 JAN 2010

ՄԱՏԵՆԱԿԱՐ ԱՅՈՒԹԱՐԵՐՈՒ ԹԻՒ 10

329.14
7-38
,,Լ. Արքիմ (1911-1912)

Լ. ՆԱԽԱՍԱՐԴԵԱՆ *Դ* Ժուլի 1912
Գրադ

ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՈՒՂԻՆ

(X. ԲԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎԻ ԱՌԻԹՈՎ)

ԳԱԶԻՐԷ

Տպարան «Յուսպեր»

1925

12140

10.07.2013

20.360

Հասարակական գրադարանի յառկացուհի
Հ. Յ. Նալբանդյան տարագրերին

Դրոյից ձեռքար շարել են
«Յառարար»-ի աշխատանքները

(616-60)

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ, ՍԻՄՈՆԻ ԵՒ ԴՈՍՏՈՍԻ
ԱՆՄԵՌ ԶԻՆԱՏԱԿԻՆ
ՈՐՈՇԵ ՊԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ ՀԶՈՐ ԵՌԻՆԶԻ ՏԱԿ
ԱՊՐՈՒՄ ԵՒ ԳՈՐԾՈՒՄ Է
ՀԱՅ ՅԵՂ. ՊԱՇՏԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

2943-2002

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

Հակառակորդին անցած ուղևորարտեղը
— տիրոջ համար կորցնում է արժեքը .

Յրբ գրում էինք այս յօդուածը, այս ճշ-
մարտութիւնն, ի հարկէ, գիտէինք :

Գիտնալով հանդերձ սակայն, գրեցինք,
այնուամենայնիւ, X-րդ Ընդհանուր Ժողովի
մասին, որովհետեւ իմաստ չունի զաղտնիք
պահել մի բան, երբ ուզում ես, որ նա ծանօ-
րիցի ամենքին :

Հ. Յ. Դաշնակցութեան նպատակը մնում
է անփոփոխ. հայ կեանքի կարեւոր բաղադ-
րան ազգակը շարունակում է մնալ անբոխ
պահակը Հայ Դատի, փոփոխելով սակայն—
բաւ տեղի, ժամանակի ու պայմանների—իր
պայքարի ճեւերը միայն :

Ճշմարտութեան այս արեւը փայլում է չա-
փազանց բարձրից, ուստի ո՛չ հարկ կայ եւ ոչ
էլ իմաստ նրա շողերից պատսպարուելու յու-
սանատ փորձեր անելու :

Ինչ կարող էինք գրել, գրեցինք պարզ ու

որոշ, հաւատարիմ մնալով միշտ X-րդ ընդ-
հանուր ժողովի որոշումների ոգուն:

Մեր յօդուածը, աւելորդ է իսկ ասել,
պաշտօնական է ոչ մէկ հանգամանք ունի:
Նա պատկանում է մեր գրչին եւ նրա համար
պատասխանատու ենք ինքներա միայն:

Այս յօդուորիւնը յանձն առինք այն յստակ
գիտակցութեամբ, որ աւելորդ չէ մեր կատա-
րած աշխատանքը:

Քանի որ Դաշնակցութիւնը մնում է իբրեւ
կարեւոր ազդակը մեր հանրային կեանքի, ա-
յա պէտք է, անհրաժեշտօրէն պէտք է որ
նրա մտածումներին եւ ծրագրերին տեղեակ
լինեն շատերը:

Որքան մեծ լինի այս վերջինների բիւր,
այնքան աւելի կը շանի հայ կեանքը:

Դահիրէ
28 Մայիս 1925

Վ. Ն.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Երկու խօսք	1—14
...	1—13
I ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ	
ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ ՈՒՂԻՆ	14—14
Հայ դատի բմբռնումը	15—30
Հայ դատի լուծման հաւանականութիւնները	31—60
II ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ	
ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ ՈՒՂԻՆ	70—70
Դաշնակցութեան անելիքը	71—98
ազգային ներքին հակառի վրայ	99—127
Խորհրդային Հայաստան	128—186
Խորհրդային Թուրքիոյ	137—141
Անդրկովկասի ժողովուրդները	142—149
Թուրքիա	150—156
Ներապական պետութիւնները	158—159
Ընկերվար Միջազգայնականը	
III ԲԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ	
ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ Ո՞ՒՆ	160—165
Դաշնակցութեան սկզբունքը	166—169
Ծրագրի վերահսկումները	170—174
Վերջին խօսք	175—179

ոչ միայն դաշնակցականները, այլ և սպասուում էր ինքը բովանդակ հայ ժողովուրդն իր բոլոր քաղաքական թեւերով։

Շարժառիթները տարբեր էին անշուշտ, սակայն փաստը (հետաքրքրութեան) նային էր ամենքի համար։

Ընդհանուր ժողովի հանդէպ ցուցադրած այս կենդանի հետաքրքրութեան մէջ արտացոլում էր այն ուժն ու կենսունակութիւնը, որ հանդէս բերաւ Դաշնակցութիւնն իր գոյութեան երկարամեայ տարիների ընթացքում։

Դադաղների շուրջ կիրք չի ստեղծուում մեր մոլորակի վրայ։

Պայքարը, գոյամարտն ու կռիւն յորդում է կենդանի ուժերի շուրջ միայն, նրանց հետ մէկտեղ ու նրանց պատճառով։

Այս է մեր կեանքի օրէնքը։

Եւ այդ պատճառով է որ Պարիզի ժողովը իր վրայ էր սեւեռում հայ քաղաքական ժողովի շուրջ հայեացքը։

Օր առաջ ստուգապէս գիտնալ Դաշնակցութեան Գերագոյն Ատեանի որոշումները, — ահա այն փափաղը, որ հանդէս էր բերում այդ օրերին հայ մամուլը թէ երկրի ու թէ արտասահմանի մէջ։

Պատկառանքի հարկադրական տուրք էր այս, որ տալիս էին հակառակորդները հայ կեանքի գլխաւոր քաղաքական ազդակին։

Չերկարենք սակայն։

Այս փաստերը յիշատակեցինք պարզապէս ցոյց տալու համար՝ թէ որքա՛ն «անկեղծ» են մեր հակառակորդները, երբ անհարկի ծափ են զարկում միշտ ու պար բռնում աւելու համար, որ Դաշնակցութեան օրհասը մօտեցած է արդէն։

Հին երգ, որ երեսուն և հինգ տարիների ընթացքում ոչ վիշտ պատճառեց հակառակորդին և ոչ էլ հաճոյք՝ երգողին։

Այսպիսով պարզ էր, որ Պարիզի ժողովը անհետեւանք չպիտի անցնի հայ կեանքի համար։ Նա պիտի գունաւորի մեր իրականութիւնը մօտաւոր տարիների ընթացքում և դառնայ լիսեռնը հայ քաղաքական մտքի։

Նրա՛ն թեր ու նրա՛ն դէմ պիտի կուտակուեն մեր կեանքի կենդանի ուժերը և կազմեն այսպիսով երկու գլխաւոր ճակատ, — Դաշնակցութեան հետ՝ ընդդէմ հակադաշնակցական բանակի և հակադաշնակցական բանակի հետ՝ ընդդէմ Հ. Յ. Դաշնակցութեան։

Պատասխանատուութեան այս ծանր մըթնօլորտի մէջ էր ահա, որ Հ. Յ. Դաշնակցութեան ժ. Ընդհանուր ժողովն անցաւ իր գործին։

Առաւելապէս երկու հիմնական խնդիրների շուրջ պիտի դառնային նրա աշխատանքները։

Ընդհանուր ժողովը՝

ա. — Իր հեղինակաւոր խօսքը պիտի ա-
սէր քաղաքական մեծարժէք դէպքերով հա-
րուստ լին մօտաւոր անցեալի մասին, որ
երկարուժ էր թ. Ընդհանուր Ժողովից մինչև
իր յաջորդի՝ Ժ. Ընդհանուր Ժողովի բացու-
մը, և

բ. — Պիտի գծէր այն ուղին, որ Դաշ-
նակցութեանն էր լինելու յատկապէս Ժ. Ընդ-
հանուր Ժողովից յետոյ:

Յետադարձ մէկ շտապ ու հարեանցի ազ-
նարկ ի վիճակի պիտի լինի առաջին իսկ
հայեացքից պարզել բախտորոշ անցքերի այն
փարթամ ու գունեղ պատկերը, որ վերջին
երկու Ընդհանուր Ժողովների միջնարարն ու-
նի:

Այդ հինգ տարիների ընթացքում անցքեր
տեղի ունեցան, որ յիսնամեակներն իսկ գըծ-
ուաբութեամբ են երկնում, որոնց հետեանք-
ները ազօս են փորում սերունդների գիտակ-
ցութեան մէջ և դառնում փարոսը հեռաւոր
օրերի:

Պատմութեան հրաբուխն է այդ, որ գոր-
ծում է բնութեան հրաբխի նման՝ անակնկալ
ու նրա նման՝ հուժկու և հաւաւոր ձեռով:

1914-ին սկսուեց և արագօրէն ծաւալ ա-
ռաւ համաշխարհային մեծ սպանդը:

Պատերազմը երկնեց պատմութեան ան-
նախընթաց Նդեռնը, աւեր դարձաւ մեր դա-
րաւոր հայրենիքն ու որածուեց նրա ժողո-

վաւրդը: Այս յաջող փորձից ետեւ և ուժ-
կու տակած՝ մահուան մանգաղն իր ծայրը եր-
կարեց դէպի Հայաստանի ռապալատկան
հողերը, ուր անհաւասար մարտնչութի էր լըծ-
ուած հայութեան վերջին հատուածը: Ու
հիշտ այն ժամին, երբ մարած էին թուում
յոյսի վերջին շողերը, հաւաւոր այս անցքերի
ցուկը ցտելով՝ իր չքնաղ դէմքը պարգեց մեր
փրկութեան աննման արշալոյսը — Մայիս 28ը:

Թ. Ընդհանուր Ժողովը հրաւիրուեց, այս-
պիսով, մեր անկախ հայրենիքի մայրաքա-
ղաքում, Երևանում:

Ընդհանուր Ժողովը (Թ.) վաւերացրեց այս
պատմական փաստը միայն, կուսակցութեան
դաւանագրի մէկ անբաժան կէտը դարձնելով
անկախ հայրենիքի պահանջը: Յետագային,
դիւանագիտական մարզին մէջ տարած աշ-
խատանքի հետեանքով, հնարաւոր եղաւ ան-
կախ Հայաստանի գաղափարը՝ պատերազմից
ծնունդ առած Սեվոբ Դաշնագրի սեփականու-
թիւնը դարձնել: Ու մինչ երկրում հայ ժո-
ղովուրդն իր հարազատ կառավարութեան
գլխաւորութեամբ լծուած էր պետական ու
ազգային ստեղծագործ աշխատանքի, վերըս-
տին ծայր տուաւ կռիւը մեր հայրենիքի հա-
րաւային սահմանից, ուր այդ օրերին ետեւ-
դնու թափով ուժեր էին կուտակուում մեր
նորածիլ ազատութիւնը խեղդելու համար:

Այս դաւը նաև գործնական կեանքի մէջ

անարձագանգ չմնաց Ռուսաստանի կողմից, որ գաղտնաբար անշուշտ աջակցել ու պատրաստել էր Թուրքիան այս գործի համար։ Հիւսիսից ու հարաւից սեղմուած՝ պարտուեց հայկական բանակը և Կարսի պատերի տակ գերեզման դրուեց մեր մանուկ հանրապետութիւնը։

Այսպիսով մօտ երկու ու կէս տարի տեղական կեանքից յետոյ Հայաստանը վերստին բռնեց ստրկութեան ճամբան և նրա մասնատուած հողերի մէկ ընդարձակ տարածութեան վրայ պարզուեց՝ Թրքական դրօշը, իսկ միւսի վրայ՝ ռուսական։

Թուրքիոյ փոխանցուած հողերից մնացորդ ժողովուրդը եկաւ ու տեղաւորուեց այն փոքրիկ երկրում, որ 1920 թ. Դեկտեմբեր 2-ի ակտով մնացել էր Մոսկուայի գերիշխանութեան։

Եկուոր իշխանաւորը չըմբռնեց սակայն մեր կրած աղէտի ամբողջ ահաւորութիւնը եւ նոր հրգեհ վառելու համար արիւնաքամ երկրում լայնօրէն բացաւ իր ժահրոտ երախը։

Ու Փետրուար 18-ին համաժողովրդական մէկ յուզիչ ու ինքնաբոլիս պոռթկումով երկրի հայութիւնը կերտեց մեր ազատագրական պայքարի գեղեցկագոյն էջերից մէկը, իր հայրենիքի սահմաններից դուրս վռնտեց լըրբացած թշնամուն և կարողացաւ հայկական հողերի վրայ վերստին պարզել հարազատ դրօշը։

Սակայն քաղաքական ձախող անցքերը ամուլթեան դատապարտեցին նաեւ այս ընդվզումը, ապստամբած Հայաստանի կոչը տնարձագանգ մնաց իր հարեանների կողմից եւ Արարատեան գաշտի կրծքում, նորանոր զոհերի գնով, վերստին հաստատուեց բռնաւորի իշխանութիւնը։

Այս նուիրական կռիւը մէկ նոր թափով հասակ առաւ Լեւոնաշայաստանի մէջ, հայրենիքից հեռացած բազմահազար հայութիւնը իր վերջին գնդակը պարպեց Սիւնեաց լեռների վրայ և ի վերջոյ ապաստան գտաւ օտար, բայց հիւրընկալ Պարսկաստանի երկնակամարի տակ։

Եւ իբրեւ բնական շարունակութիւն այս զարհուրելի աղէտին՝ ճիշտ այդ շրջանին հըրաւիրուեց Լոռանի Խորհրդաժողովը, ուր գաշնակից պետութիւնների մեղսակցութեամբ մոռացումի տրուեցին՝ Հայ Դատը, մեր թափած արիւնն ու մեզ եղած բոլոր անպաշտօն ու պաշտօնական խոստումները։

Անարիւն չանցաւ այս շրջանն նաեւ մեր ժողովրդի այն բեկորների համար, որոնք գեռմոււմ էին Փոքր Ասիոյ այլ շրջանների մէջ։

Ընկաւ Կիլիկիան, յուսախաբ ժողովուրդը հսկայական զանգուածով թափուեց Սուրիա, քիչ վերը, բուն Անատոլիայի մէջ, ճակատագրական կերպարանք առաւ յոյն-թրքական կռիւը, որ վերջացաւ յոյն բանակի ա-

դէտալի պարտութեամբ և մեր ժողովրդի վերջին ընկերների թշուառ գաղթով :

Ահա մի քանի խօսքով շարանն այն գրլխաւոր անցքերի, որոնք սկսուեցին 1914-ին և սակայն հասակ առին առաւելագէտ վերջին տարիների ընթացքում, մեր կուսակցութեան Թ. Ընդհանուր ժողովից յետոյ :

Այս անցքերի մէջ կուսակցութեան ունեցած դերի մասին է, որ պիտի ասէր իր հեղինակաւոր խօսքը Հ. Յ. Դաշնակցութեան Ժ. Ընդհանուր ժողովը :

Չմոռանանք սակայն, որ Երևանից մինչև Պարիզ երկարաձգուող այս տարիների ճանապարհին կուսակցօրէն մենք ունէինք Բուքրէշն ու Վենան :

1921-ի Ապրիլին, դեռ չսթափած Դեկտեմբերեան աղէտից ու ճիշտ այն օրերին, երբ Սիւնեաց աշխարհում լսուում էր տակաւին հրազէնի ձայնը, կուսակցութիւնը հաւաքուեց Խորհրդաժողովի, ռուսական մայրաքաղաքում: Այս Խորհրդաժողովին մասնակցում էին թէ արտասահմանեան կազմակերպութիւններն ու թէ երկրի մարմինները, նկատելի թւով :

Անհրաժեշտ էր Բուքրէշը՝ ձեւաւորելու համար այն տեղատուութիւններն ու մակընթացութիւնները, վարանումներն ու անտուգութիւնները, որոնք կային կազմակերպական շարքերի մէջ չակնկալուած անցքերի ցնցող ազդեցութեան տակ :

Պէտք էր գիտնալ, թէ ո՞վ է Դաշնակցութեան հետ և ո՞վ՝ նրա դէմ, պէտք էր ժամ առաջ յստակօրէն ճշտել ու պարզել կուսակցութեան ըմբռնումները կատարուող իրադարձութեանց շուրջ և գծել այն ուղին, որ տանում է դէպի Դաշնակցութիւնն ու նրանից երկարում դէպի հայ կեանքը :

Ահա այս տեսակէտից մեծ ու արժէքաւոր եղաւ Բուքրէշի դերը մեր կուսակցական կեանքի պատմութեան մէջ :

Նա չեչտախի ձեռով պատուարեց Հ. Յ. Դաշնակցութեան զաղափարական շէնքը եւ անհնար դարձրեց այնտեղ ամեն կարգի խրմորում :

Այստեղ, Բուքրէշի մէջ, մեր յարամուի հակառակօրդները կրեցին իրենց թերեւ ամենէն յուսահատ պարտութիւնը, առանց, սակայն, դիտակցելու այդ :

Որովհետեւ եթէ խորտակուած երազների սեմին անհնար եղաւ ջլատել հայ մեծ քաղաքական ազդակը, ապա խորտակուած անհատները չէ, որ յետագային պիտի քայքայէին այն :

Այսքան հասարակ ճշմարտութիւնն է ահա, որ նրանք չըմբռնեցին մինչ այսօր :

Այսպիսով, աղէտների յորձանուտից դեռ հազիւ ելած, Դաշնակցութիւնն առաջին անգամ Բուքրէշի մէջ է, որ կարողացաւ հարթել զաղափարական խուլերը, ամբօրէն կը-

սել իր շարքերն ու մէկտեղած ճիգերով վերջստին լծուել հայ ազատագրական պայքարին:

Բուքրէշի Սորհրդաժողովն անվթար կուսակցութիւնը բերաւ ու հասցրեց մինչև վենա: Այստեղ արդէն, 1923-ի Մայիսին, մօտ երկու տարի վերջ Բուքրէշից, կուսակցութիւնն այլևս ունէր միաձուլ ու կուռ կազմ-աւածք՝ ներքնապէս և միանգամայն որոշ դեր ու դէմք՝ արտաքին աշխարհի համար:

Այդ շրջանին վերջնականապէս կազմաւորուած էր արդէն հայ կեանքը մայրենի աշխարհում և մօտաւորապէս ճշտուած ճակատագիրը գաղութահայ բեկորների:

Բուքրէշից Վենա երկարող շրջանն ի զուր չանցաւ Դաշնակցութեան համար: Ու ճիշտ այդ պատճառով է, որ Վենան իր նախորդից շատ աւելի քիչ վարանոտ եղաւ որոշ հարցերի մէջ:

Նրանք, որոնք Դաշնակցութեան մէջ լինելով՝ գաղափարական ներքին տագնապններ ունէին, Վենայից լիտոյ այլևս ազատ էին այդ տագնապանքի բեռից, որովհետև կուսակցութեան նոր Սորհրդաժողովն երկրորդ անգամ լինելով՝ գալիս էր շատ աւելի չեչտակիօրէն վաւերացնելու այն, ինչ արդէն որդեգրած էր Բուքրէշը:

Այս ամբողջ շրջանին, յատկապէս 1920-ի Դեկտեմբեր 2-ից մինչև 1923-ի Մայիս, դէպ-

քից-դէպ ու աւիթից-աւիթ անհատաբար թէ խմբովին հեռացան մեզնից բոլոր նրանք, որոնց հասարակական դաւանանքը մայր էր մտել մեզ մօտ... ծագելու համար իշխանաւորի օթեանում:

Դարձասէրների այս երթը հակադաշնակցական մամուլը դիմաւորեց միծաշունդ տղամուկով, սակայն այս աղմուկն ամուլ մնաց պարզապէս, նա ոչ հարուած տուաւ Դաշնակցութեան և ոչ կորով՝ հակառակորդ շարքերին:

Դիւթթեք զանգուածի այս գաղթն այն առաւելութիւնն ունեցաւ սակայն, որ կուսակցութիւնը թոթվեց իրենից յուսաբեկ ու մոլոր տարրերը և որակ առաւ քանակի գրնով:

Արդ, ինչո՞ւ արդեօք այս ամբողջ շրջանին Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը կարողացաւ քաղաքական հեղեղածուփ անցքերից անվթար իր նաւը հանել և բերել ու հասցնել այն մինչև Ժ. Ընդհանուր Ժողով:

Պատասխանը պիտի որոնել երկու Սորհրդաժողովների մէջ՝ Բուքրէշի և Վենայի: Որովհետև մեր ճամբին ընկած կուսակցական այս երկու գլխաւոր կայաններն էին, որոնք առաջին հարուածը առին մրրած անցքերից և փոխադարձաբար շտկեցին Հ. Յ. Դաշնակցութեան քաղաքական միջնուղին, որ Բուքրէշից աւ Վենայից երկարում էր մինչև Պարիզ:

Ուրեմն . ո՞ւր էր արդեօք յաջողութեան
գաղտնիքը :

Ինչպէ՞ս եղաւ , որ կուսակցութեան հիմ-
նական զանգուածը պահեց իր միաձուլ վի-
ճակը և ճեղքուածք չտուաւ գաղափարական
չէնքի մէջ :

Աւելի որոշ :

Արդեօք փաստը (խորտակուած հայրե-
նիքի) եկաւ փոխարինելու չխորտակուած
գաղափարը (ազատ հայրենիքի) և դառնալու
Դաշնակցութեան նոր դաւանանքի յուսակա-
յանը :

Ահա այստեղ է խնդրի գաղտնիքը :

Եթէ փաստերից գաղափարօրէ՛ն պարտ-
ուէր Դաշնակցութիւնը , ապա նրա դիպուա-
ծական յաղթանակն իսկ պայքարի դաշտում
պիտի չկարողանար կանխել կուսակցութեան
ուխտի ճակատադրուած մայրամուտը :

Ինչպէս և ընդհակառակը :

Պատահական պարտութիւնը մեր յաղթա-
կան գաղափարով պատճառ պիտի չդառնար
նո՞ր ու է՛լ աւելի վառ թափով յուսալից
պայքարի մէկ նոր էջ հրանալու :

Բուքրէշն ու Վեննան ըմբռնեցին ահա այս
գաղտնիքը և գործեցին ճշմարտութեան այս
յստակ լոյսի տակ :

Որոշ յղկումներով Հ. Յ. Դաշնակցու-
թեան Ժ. Ընդհանուր Ժողովինը դարձաւ այն
ուղին , որ գծել էին նրանք :

Ուրեմն խօսել այս վերջին Ընդհանուր
Ժողովի քաղաքական վարքագծի մասին , այդ
կը նշանակէ միաժամանակ ակնարկ նետել
այն ճանապարհի վրայ , որ յօդարարը եղաւ
Հ. Յ. Դաշնակցութեան վերջին երկու Դերա-
զոյն Ատենաների :

Սկսենք այստեղից :

Հայ Դատի քմբոնունք

Կա՛յ արդեօք Հայ Դատ Դաշնակցութեան համար :

Այս հարցադրութիւնը տեղին է թէ ըստ էութեան ու թէ ըստ ձեւի :

Այսօր գրեթէ բովանդակ հայ քաղաքական միտքը, բացառութեամբ Հ. Յ. Դաշնակցութեան (որին կարծես ուղղում են յարեւ հայ սոցիալիստ-յեղափոխականներն ու հայ մենչեւիկ սոցիալ-դեմոկրատները), հաշտուել է այլեւս այն գաղափարի հետ, որ Հայկական Հարցն այսպէս կամ այնպէս լուծուած պիտի նկատուի :

Այս ըմբռնումների մէջ նրբին տարբերութիւններ կան անշուշտ, սակայն հարցի իւրացումն իր խորքում նոյնանում է ամենքի մօտ և քաղաքական հակընդդէմ թեւերն իսկ հաշտեցնում գաղափարական մէկ պղտոր աւազանի մէջ :

Երկուք են այս հարցի գլխաւոր հիմքեր. առաջին՝ սկզբունքային և երկրորդ՝ գործնական :

Արդ, սկզբունքորէն, զուտ աեռական առումով, անկախութեան բացարձակ պահանջ գոյութիւն ունի՝ արդեօք այդ թեւերի համար :

— «Ո՛չ, գոյութիւն չունի», — պատասխանում է հակադաշնակցական հայ քաղաքական միտքը, տարբեր ծայրերից ու գրեթէ նոյնաման խօսքերով :

ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ՈՒՂԻՆ

Երեք հիմնական հարցերի պիտի պատասխանէր Հ. Յ. Դաշնակցութեան Ժ. Ընդհանուր Ժողովը, վերջնականօրէն գծած լինելու համար իր քաղաքական ուղին :

Նա պիտի ասէր թէ՛

ա. — Կա՛յ արդեօք Հայ Դատ Դաշնակցութեան համար :

բ. — Սրէ կայ, առյա հնարաւոր է լուծել :

գ. — Եւ երէ հնարաւոր է, ապա ի՞նչ միջոցներով :

Այս երեք հարցերի յստակ ու որոշ պատասխանները պիտի կազմէին երեք կայաններն այն քաղաքական ուղիի, որ կոչուած էր հարթելու Հ. Յ. Դաշնակցութեան Ժ. Ընդհանուր Ժողովը :

Իսկ համապատասխանում է արդեօք մեր Դատի տնօրենական վիճակն անկախութեան այն ձևին, որին ձգտած է հայ ժողովուրդը և որը բխում է նրա իրական շահերից:

— «Այո, համապատասխանում է», — վերջապես ու համերաշխօրէն ձայնակցում է նոյն բանակը, գրեթէ նոյն շունչով ու համոզումով:

«Ի՞նչ է անկախութիւնը: Մենք բազմիցս գրել ենք այս հարցը: Սակայն դաշնակցականները չեն պատասխանել սրան», — յայտարարում է համայնավար ղեկարներէից Գ. Ա. Մեամսիկեան իր վերջին լոյս քննարկած գլուխով, և իր հերթին պատասխանում գրան:

«... Եւրոպական թէ՛ ռուսական օրինակներով խնդիրն ինքնըստինքեան այն մեծ վէճն է, որ կայ բուրժուազիայի ու պրօլետարիատի միջև: Հրաժարուել երկրորդից և և կպնել առաջինին — դա է Դաշնակցութեան իմպերիալիստական (կարգա՝ անկախութեան. Վ. Ն.) ուղին, որ պարտւում է մի շարք գեղեցիկ ու փքուն խօսքերով, սակայն իրենց բովանդակութեան անհամապատասխան բաներով՝ անկախութիւն, գեմոկրատիզմ, ազատութիւն ևլն. ևլն. »: **)

*) Ա. Մեամսիկեան, «Կուսակցութիւնները դաշնութանայութեան մէջ», Թիֆլիս, 1924, էջ 70:

**) Ibid., էջ 71—72:

Ապա մէկ այլ էջի վրայ նոյն Գ. Մեամսիկեանը տալիս է այն ըմբռնումը, որ ունի հայկական բուլշեւիզմն այս հարցի մասին:

«Հասունացած հայ բանուորը և նրա հետ միասին հայ գիւղացին խլել են հայ բուրժուազիայի ձեռքից «դատի» մենաշնորհը, փշրել են նրան («բուրժուազիան», «գաւը», թէ՛ «մենաշնորհը». Վ. Ն.) և դատը լուծել են աշխատաւորական ձեռով, խօրտակելով բուրժուականութիւնը, հիմնելով սովետականութիւնը» *):

Այս մէջբերումները յստակօրէն ցուցադրում են քաղաքական այն փոքր, որի վրայ գծուած է բուլշեւիզմի սկզբունքային ըմբռնումն անկախութեան մասին:

Պարզ է խնդիրը:

Վիճել անկախութեան սկզբունքի շուրջ, այդ կը նշանակէ ընտրութիւն կատարել գոյութիւն ունեցող երկու հիմնական «օրինակներ» միջև, եւրոպական և ռուսական:

Այս շփոթից աւելին չի ուզում տեսնել հայանուն համայնավարը: Եւ այդ պատճառով է որ նա, «Եւրոպական օրինակներ» խորիմացօրէն վերապահելով «աւագակալին Դաշնակցութեան», իրեն համար առնում է բացառաբար ռուսականը:

*) Ibid., էջ 57:

2943-2002 (616-60)

Եւ երբ ա՛յս է հարցի տեսական ձևաւորումը, ապա դժուար պիտի չլինի կռահել նաեւ նրա գործնական կիրառումը:

«Մեր անկախութիւնն այսօրուայ Հայաստանն է, որ նոյնիսկ օտարների՝) վկայութեամբ բախտաւոր է աւելի, քան երբեք է նա եղել է»: **)

*) Ո՞ր օտարներն: Նրանցից երկուսն, օրինակ, օրենք Անգլիոյ բանւորութեան կողմից վերջերս այցի եկան Ռուսաստան, ահա թէ ինչ յայտարարեցին այդ «բախտաւորութեան» մասին:

«Ռուսաստանը միշտ էլ կը մնայ Ռուսաստան,— ասում է Ջոն Տերներ: Ռուս ժողովուրդը ընտելացած է մտածելի, ինչպէս անասունը—լուծի: Եւ այդ պատճառով «կարծում եմ, ռուս ժողովուրդը, շնորհիւ իր անսահման տգիտութեան, պիտի տոկայ Զինովիեֆներին ճիշդ այնպէս, ինչպէս հանդուրժած ու տեկացած է Ռոմանոֆներին»:

«Ռուսաստանի բանւորներն ապրում են այնպիսի նեղութիւններ մէջ,— աւելացնում է պատուիրակներէ մի ուրիշը՝ Ռեբոել,— ուր Անգլիոյ գիւղացիներից և ոչ մէկը կը յօժարի իր անասունը դնել ճիւղ մեր գիւղացիներից օրէն մէկը յանդգնէր այդպէս վարուելու, այդ դէպքում նա ստիպւած պիտի լինէր իր բացառութիւնները առ օրէնքի առջև այն դժան վերաբերմունքի համար, որ ցոյց է աւելի գէղի իր անասունը»:

9. Մեծանկեղծութիւնն աւելորդ է նկատւում նաեւ ա՛յս վկայութիւնները յիշատակելով թիւերէ, որ չլինի յանկարծ մէկն ու մէկը շայտառումը շփոթի... Ռուսաստանի հետ, իսկ իրեն... անասունի:

**) Ibid., էջ 77.

Այս պատասխաններից պարզ է միանգամայն, որ Հայ Դատ օրէնք իմաստով—գործնական թէ տեսական—այլևս գոյութիւն չունի հայ համայնավար հոսանքի համար:

Այս կէտում է ահա, որ հայ հասարակական մտքի տարբեր թւերը գալիս միանում են ու կազմում քաղաքական մէկ ընդհանուր գետաբերան:

Օրինակ, ռամկավար-ազատականների Եգիպտոսի պաշտօնաթերթ «Արեւ» իր «Բացարձակ անկախութիւն չկայ» խորագիրն ունեցող խմբագրականի մէջ (1924, 2 Մայիս, թ. 123) մեզ հետաքրքրող երկու հարցերին պատասխանում է հետեւեալ լակոնիկ ոճով:

Կա՞յ արդեօք անկախութիւն:

— «Մասնաւորապէս փոքր ազգերու համար բացարձակ անկախութիւն չի կրնար ըլլալ»:

Իսկ «ոչ-բացարձակ» անկախութիւն ունի՞նք:

— «Հայաստան տուեալ պայմաններու մէջ ունի ա՛յնքան անկախութիւն որքան հրնարաւոր է»:

Այս նոյն ձևով են դատում մեր հնչակեանները, որոնց ամբողջ դաւանանքը մոխրել է ժամանակը ու թողել միայն... անուշաբ:

Ի՞նչ է անկախութիւնը:

— «Ներկայ քաղաքագիտական բառա-
մթերքի մէջ, ինչպէս և մարքսիստական սո-
ցիալիստական, «անկախ» և «քաղաքական
ինքնավար» եզրերը հոմանիշ են: Միևնոյն է՝
մի երկրի համար ասել «անկախութիւն» կամ
«քաղաքական ինքնավարութիւն», — յայտա-
րարում հնչակեան պաշտօնաթերթը՝ «Ներխու-
սարդ Հայաստան»՝ իր 1924-ի Յունիս 28-ի
թւով:

Իսկ այդ «քաղաքական ինքնավարու-
թիւնը» այսօր կա՞յ արդեօք:

— «Կայ, գոյութիւն ունի ազատ, ան-
կախ, սոցիալիստ Հայաստան—նա կայ, գո-
յութիւն ունի. դա ո՛չ ոք կարող է ժխտել,
ուրանալ, խճբծանքի ինչ ճանապարհ էլ որ
բռնելու լինի», — առանց որևէ դադափար «խճ-
բծելու» յայտարարում է նոյն «Ներխուսարդ
Հայաստան»-ն իր 1924 թւի Մարտ 19-ի «խմ-
բագրականով»:

Առիթից-առիթ ահա այս նոյն մտքերն են
թոթովում նաև կղերա-անկուսակցական
աարբերը, մի աւելորդ անգամ ևս վկայելով,
որ իրենք անկարող են ծանծը ցորենից տար-
բերել:

Ի՞նչ է ուրեմն Դաշնակցութեա՛ն ըմբռ-
նումն այս հարցերի մասին:

Ժ. Ընդհանուր Ժողովը ձեռք երկարե՞ց
արդեօք այս բանակին, թէ նա գծեց իր ու-
րոյն, միանգամայն տարբեր ուղին:

Հիմնական խրամը, որ տարուած էր այս
երկու բանակների մէջ, առաջին հերթին ընկ-
նում էր սկզբունքային գծի վրայ: Երկթեւ
կերպարանք էր առնում հայ քաղաքական
միտքն առաւելապէս անկախութեան հարցում,
աւելի որոշ՝ նրա տեսական հիմնաւորման մէջ:

Ժ. Ընդհանուր Ժողովի Դեկտեմբեր 4—
5—6—7-ի նիստերը, ուր լայնօրէն քննու-
թեան առնուեց այդ հարցը և ուր պատգա-
մաւորները դիւրութիւն ունէին ըստ ամենայ-
նի իրենց տեսակէտները հիմնաւորելու, կը
մնան իբրև բացառաբար արժէքաւոր նիստեր
մեր կուսակցական կեանքի վերջին հինգ տա-
րիների պատմութեան մէջ:

Ո՞ւր էր հետաքրքրութեան առանցքը:

Ասացինք արդէն, որ Ժողովը կանգնած
էր այն տիտղբ փաստի առջև, թէ ինչպէս
հակառակորդ ուժերը, սերտօրէն դաշնակցած
իրար, ծառացած են անկախութեան դադա-
փարի դէմ: Փարել այդ դադափարին, այդ կը
նշանակէր պայքար բանալ այդ ուժերի դէմ և
մէկընդմիշտ խզել դադափարական բոլոր կա-
պերը նրանց բոլորի հետ:

Մէկ դիտողութիւն սակայն, նախքան
բռնն պատճառաբանութեանց անցնելը:

Ո՞րն էր արդեօք այն հիմնական միտքը,
որ կարմիր թելի նման ծրում ու անցնում
էր այս հարցին նուիրուած մօտ յիսուն ճա-
ռերի միջից:

Թեւե՛ր էին արդեօք, որ եկել ու անհաշ-
տօրէն բաղխել էին իրար, թէ, ընդհակառա-
կը, այս հարցի մէջ յատկապէս ժողովը ներ-
կայացնում էր իրանից մէկ կողմ և անթերի
ամբողջութիւն, մէկ զօրեղ և համերաշխ ըն-
տանիք, մէկ բանակ միայն, որի բոլոր մա-
սերն ու անդամները սերտօրէն կապուած ու
զօգուած էին իրար:

Ճիշտ այս վերջինն էր:

Մեծ ու խոր իմաստ ունէր մեր յիշա-
տակած նիստերի պատկերը:

Դիւրափխուր գաղափարներն այդքան
հզօրապէս չեն ներշնչում մարդկանց, այդքան
տիրականօրէն չեն վարակում երբեք և այդ-
քան սերտօրէն չեն ձուլում ու միացնում այդ
գաղափարը կրողներին միևնոյն ընտանիքի
մէջ:

Ու քանի՜ դեռ այս միութիւնը կար եւ
այս անխախտ համոզումն ու հաւատքը դէպի
դաւանած ուխտը, ապա համարձակ կարելի
էր դիտել այդ ուխտի բարձունքից այն բոլոր
հորիզոնները, որ երկարում էին նրա առջև:

Դաշնակցութեան կենսունակութիւնն ու
նրա գաղափարի հզօրութիւնը ահա ճիշտ այս-
տեղ էր թաքնուած:

Արդ, ի՞նչ հիմեր ունէր արդեօք այս դիր-
քի վրայ մնալու համար Ժ. Ընդհանուր Ժո-
ղովը:

Ամենէն առաջ այն, որ պատմութիւնը

մեր օրերին ստորագաս ազգերը տանում է
դէպի անկախութիւն և երբեք—դէպի ստոր-
կացում:

Անազատ ազգերի անկախութեան ձրգ-
տումը դարձել ու դառնում է մեր նորագոյն
պատմութեան ամենէն պատկառազգու ու
թերեւ ամենէն ներշնչող նշանաբանը:

Առէք մինչև իսկ համաշխարհային վեր-
ջին սպանդը:

Նա սկսուեց անշուշտ նորանոր գրաւում-
ների համար, սակայն վերջացաւ... ազա-
տութիւն բերելով մի շարք անազատ ազգե-
րի:

Անհնար է խաթարել այս խորիմաստ ե-
րևոյթի ներքին էութիւնն այն ծանծաղ բա-
ռախաղով թէ՛ «բացարձակ անկախութիւն»
բնաւ գոյութիւն չունի:

Նա կամ ունի (ամենքի համար) և կամ
գոյութիւն չունի (և ոչ ոքի համար):

Կարևորն այն է, որ գոյութեան իրա-
ւունքի տեսակէտից ազգերը կեցած մնան
—ճիշտ այնպէս, ինչպէս նաև անհատները—
միևնոյն գծի վրայ, իբրև ինքնարժէք, իբրև
նոյնարժէք ու հաւասարարժէք մեծութիւն-
ներ:

Ահա այստեղ է խնդրի ծանրութիւնը:

Եւ երբ պահուած է այս հիմնական պայ-
մանը, ալ դէպքում մի ժողովուրդ տուեալ

վայրկեանին անկախ է, ինչպէս ասել ենք մէկ այլ առիթով, *) երբ նա դրսի աշխարհի հանդէպ ի՛նքն է ճշտում իր անկախութեան ձեւը, չափն ու սահմանը և ոչ ուրիշը (ուստը կամ եւրոպացին), և երկրորդ՝ երբ նա, ազատագրուելով դրսի միջամտութիւնից, իր երկրի ներսը ճշտում է իր անկախութեան ձեւը, չափն ու սահմանը ի՛ր իսկ ժողովրդի բացարձակ մեծամասնութեան կամքով:

Այս կէտում նոյնանում է նաև ճշմարիտ ընկերվարութեան ըմբռնումն անկախութեան և ազգութեան մասին, որոնց դատերի պաշտպանն է հանդիսանում նա:

Այսպիսով, անկախութիւնը, իբրև մէկ ժողովրդի բոլորանուէր զարգացումն ու ազատութիւնը երաշխաւորող գաղափար, դառնում է անփոփոխելի և անփոխարինելի, իրականութեան մէջ կեանք առնելով սակայն յարաբերական բնոյթ կրող ձևերով ու չափերով:

Եւ ուշագրաւն այն է, որ պատմութիւնը դէպի ա՛յս ըմբռնումն է տանում մինչև իսկ պաշտօնական մարքսիզմը, որ իր փթթման սկզբնական շրջանին այնքան մեծ խորությամբով ծառայաւ ազգութեանց ու նրանց անկախութեան գաղափարի դէմ:

*) Տե՛ս մեր գրքոյկը — «Ընկերվարութիւնը եւ Դեմոկրատիզմը», Գահիրէ, 1924, էջ 22:

Փրկչական 1924-ին անկարելի էր այլևս յետ դառնալ դէպի «ինքնավարութեան» այն խարխուլ ու անկերպարան կայանը, որ կար 90-ական թուականներին, առանց միաժամանակ կեանքը յետ բերելու մօտ երեք տասնամեակով:

Մէկ դիտողութիւն ևս:

Անկախութեան գաղափարը հայ ժողովրդի սեփականութիւնն էր դարձել սակայն ոչ միայն իբրև ներքին պահանջ, այլ և իբրև արտաքին քեյաղրանք:

Ոչ միայն ինքը հայ ժողովուրդն է ձգտում անկախութեան իր ներքին, ենթակայական մղումներով, այլ և դրսի, արտաքին ուժերն առարկայօրէն նրան մղում են դէպի այդ նպատակակայանը, որովհետև իրենք ձգտում են նրան:

Մեզ շրջապատող ժողովրդների ազգային գիտակցութիւնը նո՛յնպէս գնում է անկախութեան գծով, նրանք նո՛յնպէս քայլում են դէպի այդ հանգրուանը, շատ բնական ձևով իրենց իդձերի ոլորտի մէջ առնելով նաեւ մեր ժողովուրդը:

Այսպիսով՝

Ա.—Ժ. Ընդհ. ժողովը, հակառակ համայնավար հոսանքի այս հարցում պարզած տեսակէտների, չէր ընդունում, որ անկախութեան պահանջը քաղաքական պարզ հակումի (օրինաւորութիւն) խնդիր է, — ուստի և եւրո-

պական՝ այդ միեւնոյն է :

Բ. — Նա չէր նոյնանում ուսման վար ազատական ուղղութեան, որի համար ինչ որ «բացարձակ» անկախութիւն կայ՝ մեծ ազգերի համար և «ոչ-բացարձակ»՝ փոքրերի :

Գ. — Նա հրաժարւում էր ձեռք երկարել նաև հնչական խմբակին, որի համար բոլոր գաղափարների (ու նաև «ինքնավարութեան» և անկախութեան) «եզրերը», ըստ երևոյթին, այլևս «հոմանիշ» են դարձած :

Դաշնակցութեան Գերագոյն Ատեանն անդրդուելի համոզումով ու հաւատով և իր ամբողջական կազմով գտնում էր, որ անկախութիւնը մէկ ինքնուրոյն բարիք է ինքնին, անփոխարինելի մէկ այլ բարիքով, մի նպատակ, որին ձգտում են ազգերը հաւասար չափով և մեր մոլորակի բոլոր հորիզոնների տակ :

Դաշնակցութիւնը գալիս և կանգ էր առնում Հայաստանի անկախութեան տեսակէտի վրայ :

Աւելորդ է իսկ ասել, թէ տրամագծօրէն մէկ այսքան տարբեր ըմբռնում ունենալով անկախութեան մասին, Դաշնակցութիւնը չէր կարող գոհանալ մեր Դատի այսօրուան վիճակով :

Որովհետեւ գերիշխանութեան իմաստով խորհրդային Հայաստանն աղաւաղու՛մն է Հայ Դատի և ոչ—նրա լուծումը :

Իր վարչաձևով նա բռնադատու՛մն է մեր ժողովրդի կամքի և ոչ—նրա անկաշկանդ և ազատ արտայայտութիւնը :

Իսկ իր տարածութեամբ նա մասնատու՛մն է Հայկական Հարցի և ոչ—նրա միացումն ու ամբողջացումը :

Անխոցելի դարձնել Հայ Դատը այս երեք կէտերում էլ, համաձայն կուսակցութեան հիմնական ըմբռնումների ու դաւանանքի, այս կը նշանակէ իրապէս լուծել Հայ Դատը և գծել մեր ժողովրդի բոլորանուէր զարգացման միակ ճշմարիտ և փրկարար ուղին :

Այստեղ ամենից առաջ պիտի խօսել միացեալ Հայաստանի գաղափարի ու հասկացողութեան մասին :

Ընդհանուր ժողովը վճռականօրէն կանգնած կը մնար այն տեսակէտի վրայ, թէ Հայկական Հարցը կամ բնաւ պիտի չլուծուի և կամ եթէ պիտի լուծուի, ապա միայն և բացառաբար մեր մասնատուած հայրենիքի երկու հատուածների միացումով և ամբողջացումով :

Մենք այստեղ միայն սկզբունքն ենք ընդգծում, առանց խնդրի բռն էութիւնը քննելու, որին պիտի անդրադառնանք մեր խօսքի շարունակութեան մէջ :

Սակայն «միացման» գաղափարի մէջ Ժ. Ընդհանուր ժողովը մէկ հիմնական փոփոխութիւն էր մտնում, որ պատմական նշանա-

կութիւն պիտի ունենայ թէ մեր Դատի ու թէ մեր կուսակցութեան համար :

Արիութիւն պիտի ունենալ խոստովանելու, որ պատերազմի մըրիկը եկաւ ու ցնցեց նաեւ մեզ ու Դաշնակցութիւնը դրաւ շեղ գծի վրայ :

Երկու ծովերի մէջ ձգուող հսկայածաւալ երկիրը դարձաւ հայ ժողովրդի պաշտօնական պահանջը, որին համակերպեց նաեւ Դաշնակցութիւնը :

Փաստ է, որ իր գոյութեան ու պայքարի մօտ երեք տասնամեակի ընթացքին Դաշնակցութիւնը բնաւ և երբեք քաղաքական ծրագրեր չէ ունեցած այն ընդարձակ հողերի նկատմամբ, որոնք տարածուած են Մասիսի փէշերից մինչև Միջերկրականի ջրերը :

Այս տարածութիւնների վրայ փռուած հայութեան համար նրա պահանջները բարենորոգչական պարզ ծրագրերից այն կողմը չէին անցնում երբեք, մի բան, որ չի կարելի ասել մասնաւորաբար մեր հայրենիքի երեք խոշոր նահանգների՝ Վանի, Բիթլիսի և Էրզրումի մասին :

Այստեղ արդէն և յատկապէս այս երկրամասի նկատմամբ Դաշնակցութիւնն ունէր յստակ ու որոշ քաղաքական պահանջներ :

Ասացինք սակայն, որ պատերազմը հանեց իր բնական հունից նաեւ Դաշնակցութիւնը :

Կղեր ու փաշա, ցնորատեաների կուսբանակ կազմած, գործի գլուխ անցան Հայ Դատի պաշտպանութեան հարցում, իսկ Դաշնակցութիւնը հարկադրաբար լռեց, երբ պէտք է որ խստօրէն բողոքէր :

Ահա այս շեղումն է (կուսակցութեան հիմնական քաղաքական գծից), որ եկաւ շրտկելու ժ. Ընդհանուր ժողովը :

Նա վճռականօրէն կանգնեց կուսակցութեան հին, ծանօթ ու աւանդական տեսակէտի վրայ, խզելով, այսպիսով, իր բոլոր եկեղադրեալ կապերն այս ցնորքների հետ :

Արդ, ինչ է հասկանում Դաշնակցութիւնը միացեալ Հայաստան խօսքերի տակ :

Նա քաղաքական այս պահանջի մէջ տեսնում է միացումն ու ամբողջացումը մեր հայրենիքի երկու գլխաւոր հատուածների՝ ուստապատկան և թրքապատկան, այն սահմաններով սակայն, որ անհրաժեշտ են մեր երկիրը քաղաքականօրէն կենսունակ միաւոր դարձնելու և ապահովելու հայութեան ֆիզիքական գոյութիւնը, նրա տնտեսական բարգաւաճումն ու մշակութային զարգացումը :

Այստեղ տրուած է մեր ժողովրդի իրական ուժերին համապատասխանող ամբողջական Հայաստանի սկզբունքային ըմբռնումը, որի գործնական կիրառումն այլեւս մնում է կուսակցութեան վարիչ մարմինին :

Այս որոշումով Դաշնակցութիւնն ամբողջէն ռաք էր դնում այն առողջ գետնի վրայ, որ տանում է դէպի Հայ Դատի արդար և ճշմարիտ լուծումն ու դէպի խաղաղութիւնն ու համերաշխութիւնը հարեան ժողովրդների հետ:

Այս պահանջն ինքնին դառնում է արդէն մէկ ամբողջ դաւանանք, երբ նկատի առնենք նաև Դաշնակցութեան վերաբերումը դէպի ռուսական խնամակալութիւնն ու դէպի խորհրդային վարչաձևը:

Որդեգրած լինելով ճշմարիտ ընկերվարութեան դաւանանքը, Դաշնակցութիւնը չէր կարող դաւաճանել այդ ռուսներին երկու գլխաւոր հիմերին՝ ժողովրդապետութեան և անկախութեան սկզբունքներին:

Որոհորդային վարչաձևը բռնադատումն է մեր ժողովրդի կամքի, իսկ ռուսական խնամակալութիւնը—աղաւաղումը մեր հայրենիքի գերիշխան իրաւունքների:

Եւ այդ պատճառով ամբողջական, անկախ եւ դեմոկրատիկ Հայաստանին ձգտող հայ մեծ քաղաքական կուսակցութիւնը չէր կարող դռնանալ մեր Դատի այսօրուան վիճակով, որ խաթարուած ու հարուածուած է այս երեք կէտերում է՛ր՝ թէ՛ միացման, թէ՛ անկախութեան և թէ՛ դեմոկրատիզմի:

Ահա այս է Հայ Դատի ըմբռնումը:

Սակայն որո՞նք են այդ Դատի լուծման հաւանականութիւնները:

Հայ Դատի

լուծման հաւանականութիւնները

Հարեանցիօրէն մենք տուինք այն ըմբռնումը, որ Դաշնակցութիւնն ունի Հայ Դատի մասին:

Այժմ մի քանի խօսք այն հաւանականութիւնների մասին, որոնք հնարաւոր են դարձնում այդ Դատի լուծումը:

Անհրաժեշտ է այս ուղղութեամբ որոշ մեկնութիւններ անել, որովհետեւ քիչ չէ թիւը նրանց (մանաւանդ այսօր), որոնք յուսահատութեան ու յռետեսութեան վարակը շալկած՝ հնարաւոր են գտնում ամեն անհնարութիւն մեր մոլորակի վրայ, սակայն երբեք — Հայ Դատի լուծումը:

Արդ, ի՞նչ առհաւատչեաներ կան արդեօք մտածելու համար, թէ Հայ Դատը պիտի չդառնայ այն հրաժառ լոյսը, դէպի ուր ձրգտում է շարունակ լուսատենչիկ թիթեռը՝ հայ ժողովուրդը և միշտ էլ նրանից խանձում և ընկնում յուսահատ:

Ի՞նչ յոյսեր ու կարելիութիւններ՝ նաև մե՛ր Հարցի լուծման ուղիները հարթող:

Անկախութեան քաղաքական անօթը կերտելու համար անհրաժեշտ է, որ որևէ ժողովուրդ, նախ՝ առգորուած լինի ազգային յատակ գիտակցութեամբ. երկրորդ՝ ունենայ իր սեփական հայրենիքը. և, երրորդ՝ զուրկ չլինի մարդկային ուժերի այն նուազագոյն:

քանակից, որ անհրաժեշտ է այդ հայրենիքին տիրանալու և նրա վրայ իշխելու համար:

Մենք այստեղ մոռացութեան չենք տալիս անշուշտ քաղաքական զէպքերի բարեյաջող դասաւորման մեծագոյն արժէքը (որեւէ դատի համար), որի մասին պիտի խօսենք առանձին:

Ուրեմն. հարցի այս սահմանների մէջ ի՞նչ հորիզոններ էին գծւում արդեօք ժ. Ընդհ. ժողովի քաղաքական տեսողութեան առջև:

Այստեղ ամենից առաջ պիտի խօսել մեր յոյսերի ու ակնկալիքների այն կարեւորագոյն ազդակի մասին, որ կրում է խորհրդային Հայաստան անունը:

Տարածութեամբ, ճիշտ է, փոքր ու սեղմուած, մօտ 27,000 քառ. քիլ. . . սակայն մի երկիր, ուր զանգուածօրէն ու միատարրուած ապրում է այսօր մօտ մէկ միլիոն հայ ժողովուրդ, առանց իրեն հետ ունենալու ուրիշ որեւէ ազգութեան նկատելի քանակ:

Այսպիսի փաստ—յուսադրող ու խրախուսիչ—մեր վերջին դարերի բուժանդակ պատմութիւնը չունի:

Մեր ստրկական կեանքի ամբողջ տեղութեան ընթացքին անկարելի է յիշատակել որեւէ շրջան, երբ հայ ժողովուրդն իր հայրենիքի մէջ ապրէր մէկ այսքան ստուար թւով, կազմելով ազգաբնակչութեան բացարձակ մեծամասնութիւնը և սեղմուած ջլիմելով մեկ

այլ ազգութեան նոյնարանակ (կամ աւելի) մեծամասնութեան կողմից:

Այսպէս տխուր եղած է միշտ ազգագրական պատկերը մեր հայրենիքի երկու խոշոր հատուածների՝ թրքապատկան և ռօսապատկան:

Տարաբախտաբար, ստոյգ թւերը պակասում են մեզ վիճակագրութեան լեզուով խօսելու համար, սակայն բացայայտ է, որ մեր հայրենիքն այսօր հա՛յ երկիր է իրապէս, ուր հա՛յ ժողորուրդն ապրում է ստուար զանգուածով. առանց իր կողին ունենալու այլ և այլ ազգութեանց այն մեծ ու թշնամի բանակը, որ կար նախապէս, մինչև մեծ պատերազմը:

Նկարագրով լալկան, մենք շարունակ ճիշ ենք արձակում մեր կրած հարուածների առիթով ու մոռացութեան տալիս այն հարուածները, որ ինքներս ենք տուել մեզ հալածող ուժերին:

Մօտ մէկ միլիոն հայ ժողովուրդ ունեցող երկիրը, ուր ապրողն ու ստեղծագործողը գրեթէ հայն է միայն, պատահմամբ շտեղծւեց անշուշտ:

Նա ստեղծուեց շատ մեծ դժուարութեամբ ու գրեթէ գերմարդկային ճիգերով:

Սակայն ստեղծուեց:

Եւ եթէ այսօր խաթարւում է նրա ազգային դէմքն ու նորէն թաթարը բերւում

այնտեղ, այդ էլ կատարուում է եկուոր իշխանաւորի մեղաւորութեան չնորհիւ, որ նրա պատակ է դրել «միջազգայնութեան» չիլ ճամբաներով սպանել հայ ժողովրդի մէջ անկախութեան ոգին, կամ, ինչպէս իրենք են ասում, «դաշնակցական մտայնութիւնը»:

Այսպիսով մեծ պատերազմը, որ հայութեան համար մեծագոյն եղեռնը պատրաստեց, ունեցաւ նաեւ այն հետեանքը, որ կեանք առաւ մի երկիր, ուր ռուսական տիրապետութեան սկզբնական օրերին, մօտ մի դար առաջ, կար հազիւ 60—70 հազար ժողովուրդ, որ պատերազմի նախօրեակին իր ազգաբնակչութեան մօտ կիսով տիրապետուած էր ուրիշ ազգերով և որ այսօր, սակայն, բռնուած ու բնակեցրուած է գրեթէ բացառաբար հայ ժողովրդով:

Սակայն այս դեռ բոլորը չէ:

Այդ նոյն երկրին անմիջապէս կից, նրա երկու փեշերի վրայ, Վրաստանում և Ադրբէյջանում, ապրում են մօտ 800,000 հայեր, որոնց գրեթէ կէսը (մօտ 400,000) Վրաստանում, իսկ միւս կէսը՝ Ադրբէյջանում:

Այս հոծ զանգուածի մեծագոյն մասն էլ, նորէն միատարր վիճակի մէջ, վերստին ապրում է հայկական հողերի վրայ, անմիջապէս կից հայրենիքին:

Սակայն այդ հողերը, վիճելի լինելով մեր

հարեանների համար, այսօր, դժբախտաբար, դուրս են մնում մեր հայրենիքի սահմաններից:

Մենք նկատի ունենք այստեղ առաջին հերթին Ղարաբաղը (իւր առոյգ, արի ու ըստ ուար հայութեամբ), Գանձակի լեռնային մասը և Նախիջևանի շրջանը (այս երեքը—Ադրբէյջանի հովանու տակ) և ապա Ախալքալաքն ու հայկական Բորչալուն (Վրաստանի սահմանների մէջ):

Առաւելապէս ահա հայկական ա'յս հողերի վրայ է, որ այսօրուայ Հայաստանից դուրս մնալով հայութիւնն ապրում է զանգուածօրէն, ուժեղացնելով անշուշտ հայ ժողովրդի ու Հայաստանի արժէքն ու կշիռը Անդրկովկասի մէջ:

Հայութեան այս քանակը (թէ բուն հայրենիքում և թէ նրան կից հողերի վրայ) անշուշտ ոչ մեծ է այնքան, որ ինքնակամ կերպով և իւր ուղած ձեռով ամեն հարց կարգադրի, և ոչ էլ, սակայն, չնչին ու աննշան այն չափով, որ հակառակ իւր կամքի ու ցանկութեան ամեն ինչ կատարուի:

Նա մի պատկառելի քանակ է (իսկ առաւել ևս—որակ) Անդրկովկասի ժողովրդեան համեմատութեամբ, և հաշուի առնելիք ոյժ՝ մինչև իսկ մեզ օղակող մեծ ազգերի համար:

Սակայն այս չէ միայն հայութեան թիւը:

Այս հողերից գուրս, մեր մուրազի գը-
քելիէ բոլոր ծայրերում, իսկ առաւել ևս մի
շարք պետութիւնների մէջ պատկառելի զան-
գուածով ապրում են հալածական բեկորները
մեր ժողովրդի, ակնդէտ սպասելով այն օր-
ուան, երբ նաեւ իրենց հայրենիքի դռները կը
բացուեն ու նաեւ իրենց հնարաւորութիւն կը
տրուի տուն դառնալու և հայրենի ա-
ւերները վերստին շինելու:

Ստոյգ չէ թիւը այս բազմութեան, սա-
կայն նա մօտ է անշուշտ, մէկ միլիոնի:

Մի քանակ, որի բարձր որակն այս պատ-
կառելի բազմութիւնը դարձնում է իր ամ-
բողջութեանը մէջ մի որակեալ ու չափազանց
արժէքաւոր մեծութիւն:

Այս բազմութիւնը — տարուբեր ու հա-
լածական — ձեռնաձալ չէ նստած եր-
բեք, նա հոգեվին չէ կտրուած իր հայրե-
նիքից, նա տոգորուած է ազգային յստակ
հղօր ու պայծառ գիտակցութեամբ և պառ-
բաստ է միշտ հայահաւաքման գործին ու ա-
զատ հայրենիքի ստեղծման նուիրաբերելու
այն ամենը, ինչ նա կարող է տալ:

Նրա, այս ստուար քանակի հոգեկան,
մարդկային ու նիւթական կարողութիւնները
եղած են ու պիտի մնան անշուշտ իբրեւ մեր
Դատի լաւագոյն խթաններից մէկը:

Այսպիսով, հայրենիքի մէջ, անմիջականօ-
րէն նրան կից հողերի վրայ և ապա ալլաւոր

գաղութների մէջ ապրում է այսօր մի հա-
ւաքական մեծութիւն, թւով մօտ երեք մի-
լիոն, որ տոգորուած է ազգային գիտակցու-
թեամբ և լծուած իր ազատագրական պայ-
քարին, մի մեծութիւն, որ ամենէն մեծ և
ամենէն յուսատու առհաւատչեան է Հայ Դա-
տի լուծման:

Սակայն այս դեռ բոլորը չէ:

Մեր Դատի լուծման համար ոչ պակաս
արժէք ունի նաեւ այն հարցը թէ՛ ի՞նչ վի-
ճակ են ապրում արդեօք այդ Դատի հակա-
ռակորդները:

Որովհետեւ այդ ուժերի մի չափով հար-
ուածուած լինելը՝ կրկնակ արժէք է տալիս
այն ուժին: Եր մենք ենք ներկայացնում:

Այստեղ ամենից առաջ պիտի խօսել, ի
հարկէ, Թուրքիոյ մասին:

Այս տեսակէտից վերջին տասը տարիներ
ի պատմութիւնը ճակատագրական դեր ու-
նեցաւ թէ մեզ ու թէ Թուրքիոյ համար:

Մենք նկատի ունենք այստեղ հայկական
մեծ ջարդը:

Թուրք պետութեան վարիչները, ինչպէս
ծանօթ է, այս զազրելի նախնիրը երկնեցին,
հետապնդելով երկու պարզորոշ նպատակ.
Նրանք ձգտում էին այս ճանապարհով մէկ-
ընդմիջ խորտակել Հայ Դատը, և ապա,
օգտուելով պատերազմի խառնակ ու չփոթ
վիճակից, փաստօրէն տիրանալ այն երկրին,

ուր հայ քաղաքական երազանքն էր թուխս
նստել :

Այս նպատակն իր ամբողջութեան մէջ
եթէ չիրագործուէր, եթէ նա թերի մնար իր
մէկ մասով իսկ, ապա ծրագիրն իր բարդ հե-
ռանքներով պէտք էր նկատել ձախողած եւ
զատապարտուած ամուլութեան :

Արդ, ի՞նչ շահ բերաւ Թուրքիոյ այն մեծ
սէրը, որ նա գործեց հայ ժողովրդի
հանդէպ :

Բնաջնջուեց հայ տարրը, փաստօրէն տի-
րացաւ Թուրքը մեր թափուր երկրին, ջարդ-
ուեց ողնայարը ազգային մեր մեծ, հզօր ու
բեղմնաւոր Երազի :

Ո՛չ, բարեբախտաբար :

Զիրագործուեց այս նպատակներից եւ ո՛չ
մէկը, մինչեւ իսկ նախնիքը, որ այնքան ըն-
տանի էր Թուրք տարրին եւ որ նա իրագոր-
ծեց արուեստագէտին (Ջարդի մէջ) վայել
հանճարով, մինչեւ իսկ այս ոսկրը մնաց թերի
ու անաւարտ :

Մասնաւորաբար մեր հայրենիքին նա եր-
բեք չկարողացաւ տիրանալ :

Փաստ է այլեւս, որ հայկական վիլայեթ-
ները, անապատ ու աւեր դարձած այս տա-
րիների ընթացքում, թափուր են մնում Թուր-
քիոյ մէջ :

Չկայ հայ ժողովուրդն այնտեղ, սակայն
չկայ նաեւ Թուրքը, չկան ուրիշները, չկայ

մէկը, որ ի վիճակի լինէր գալու եւ փաստօ-
րէն տիրանալու Հայոց աշխարհին :

Պատերազմի, զինադադարի ու խաղա-
ղութեան ամբողջ տասը տարիներն այս տե-
սակէտից ամուլ : անպտուղ ու անարդիւնք
անցան Թուրքիոյ համար :

Նա ձեռք զարկեց մէկ ծրագրի, որի ա-
ւերիչ մասի համար նա ունէր թունաւոր ժա-
նիք, իսկ ստեղծագործ մասն իրագործելու
համար նրան պակսում էր չինարար ոգին :

Նա ձեռնթափ եղաւ ահաւոր աւերակների
տուջէ :

Նա հաւատարիմ մնաց թրքական այն բը-
նորոշ առածին, որ ասում է թէ՝ «պուլտուն
ալ՝ եռմուլ տիւշ, պուլտուն իշ՝ ցօյ սիվիշ» :*)

Նա ձգեց ու գնաց հայկական հողերը, ու-
րովհետեւ այնտեղ այլեւս պատրաստ հաց չկար
ուտելու :

Նա զգաց, որ աշխատանքի ու երգի ձալ-
նը խեղդելու համար կոչուած իր անիծակուռ
բազուկն անկարող է այլեւս կանթեղ վառել
մեր մոխիրների վրայ :

Ու գնաց, թերեւ էլ յետ չգալու պայ-
մանով :

Ո՛վ գիտէ թէ հնար պիտի ունենա՞յ
Թուրքը երբեք մեր հայրենիքի փաստական
տէրը դառնալու, երբ իր սեփական հողերն

*) Ուր հաց՝ գունչդ ցցիր, ուր գործ՝ կը-
ծիկդ դիր :

իսկ, խոպան ու անմշակ, այնքան ընդարձակ են գալիս իրեն։

Ո՛վ գիտէ, ո՛վ կարող է ասել թէ ի՞նչ անակնկալներ ունեն պահած արդեօք մեր խնկելի լեռներն ու դաշտերը թուրք վարիչներին համար, որոնք երբեք չկարողացան ըմբռնել այն խոր կապը, որ կայ ցանկութիւնների և հնարաւորութիւնների մէջ։ Չըմբռնեցին... ուստի և եղան զարհուրելիօրէն դաժան՝ երբ պէտք էր կործանել, ու անհունօրէն մեղկ ու թշուառ՝ երբ անհրաժեշտ էր վերջ տալ աւերումին և անցնել ստեղծագործութեան։

Վերջին տասը տարիների պատմութիւնը թերեւս ամենէն դաժան ու ահաւոր հարուածը տուաւ թուրքական ոճիրին։

Թուրքիան անուանապէս տէրը մնաց մեր հայրենի հողերի, առանց սակայն կարենալու այդ երկրի փառաւանք տեղը դառնալու։

Նա ո՛չ ինքը եկաւ այնտեղ եւ ո՛չ էլ կարողացաւ մէկ ուրիշը բերել՝ շունչ տալու համար մեր մեռած ու աւեր երկրին։

Եւ ահա ճիշտ այստե՛ղ է մեր Դատարանի մահաւատչեաներից մէկը։

Ադէտ պիտի լինէր անբուժելի, եթէ քիւրքը այս տարիների ընթացքին զար ու մէկ ստուար զանգուածով նստէր մեր աւեր օջախների վրայ։

Մահացու կերպով նա պիտի սեղմէր մեր պայքարի թափն ու ուժը և վերջնական պարտութեան մատնէր մեր գոյութեան ճիգը։

Սակայն, բարեբախտաբար, այս երկու զարհուրելի աղէտներից և ոչ մէկը պատահեց, ոչ առաջինը և ոչ էլ երկրորդը։

Այս մի երազ է, որին թրքական արիւնոտ եաթաղանը հասնել չկարողացաւ։

Աւելին։

Սեփական ժողովրդի մինչև իսկ այն քանակը, որ նա պատերազմից առաջ ունէր հայկական վիլայէթներում, մինչեւ իսկ այդ քանակն այսօր նա այնտեղ չունի։

Մասնաւորաբար Վանի, Բիթլիսի և Էրզրումի նահանգները գրեթէ դատարկ են թուրք տարրից։

Էնկիււրիի Ազգային Մեծ Ժողովի մէջ այս երեք շրջաններից ընդամենը երեք պատգամաւորներ կան նստած, երբ որոշ է, որ ամեն մէկ պատգամաւոր գալիս է իւրաքանչիւր յիսուն հազարից։

Այս քանակն իսկ (150,000 մարդ) առաւելագոյնը պիտի նկատել այս երեք շրջանների համար։

Ահա թէ ի՞նչ ողբալի պատկեր ունի մեր աւեր հայրենիքը, որ դարեր շարունակ կթանկով եղաւ թուրքիոյ համար։

Դատարկ է այսպիսով մեր հայրենիքի թրքապատկան մասը, նրա ժողովուրդն իբր

մէկ մասով սեղմուած է այսօրուայ խորհրդային Հայաստան կոչուած վանդակում, իսկ միւս մեծ ու ստուար զանգուածը հալածակա-
նի ցուպն է մաշում երկրից երկիր:

Բնութիւնը վախենում է սակայն դատարկ տարածութիւնից, մանաւանդ երբ այդ տարածութիւնն անուանապէս թուրքին է պատկա-
նում:

Մէկն ու մէկը փաստօրէն տէր պիտի կանգնի մեր հայրենիքի թրքապատկան հա-
ռածին, ուր այսօր վարի գազանները վոհ-
մակներն ու գիշատիչ թռչունների երամներն են իշխում:

Եւ Հ. Յ. Դաշնակցութեան Ժ. Ընդհա-
նուր ժողովը արդարօրէն գտնում էր, թէ
այս հողերի ամենէն ապահով թեկնածուն
պիտի լինի ինքը հայ ժողովուրդը, որ ժամա-
նակաւորապէս ելած է այնտեղից, մշտապէս
այնտեղ դառնալու պայմանով:

Իսկ հիմք սակայն այս լաւատեսութեան
համար:

Մեծ եւ իր խորքին մէջ անօրինակ ող-
բերգութիւն է ապրում «հանրապետական»
թուրքիան:

Անհարուած կեանք չունեցաւ այս երկիրն
իր անիրաւի գոյութեան ամբողջ ընթաց-
քին:

Իսկ այսօր պարզապէս քայքայուն վի-
ճակ է ապրում նա:

Ընտելացած միայն աւարի ու ջարդի, նա
չի կարողանում շունչ տալ իր սպառած կա-
րողութիւններին և ելք գծել իր անել վիճա-
կից:

Նա սպառում է՝ առանց արտադրելու,
աւարում ու աւերում՝ առանց երբեք վերա-
շինելու:

Իր պատմութեան վերջին շրջանին շատ
քիչ անգամներ (չափելու համար—երբեք)
թուրքն ունեցած է խաղաղ ու շինիչ աշխա-
տանքի, իրական ու ճշմարիտ հզօրութեան
այնքան մեծ կարելիութիւններ, որքան նա
ունեցաւ այս վերջին մի քանի տարիների ըն-
թացքում:

Եւ սակայն միաժամանակ թերեւ երբեք
թուրքն այնքան պայծառօրէն չցուցադրեց իր
յուսահատ ու աւերիչ ղէմքը, իր դաժան ու
սպառող էութիւնը, որքան նա այդ արաւ
ճիշտ այս նոյն շրջանին:

Իսկ էր պակասում արդեօք վառելու հա-
մար նաև թուրքիոյ մէջ լոյսի ու աշխատան-
քի այն հզօր ջահը, որ անյիշատակ ժամա-
նակներից լուսաւորել է ողջ մարդկութեան,
մարդկային ողջ պատմութեան միջին ու խա-
ւար ճամբաները և մի շարք լեռանաց ու
վայրերի ցեղեր դարձրել մեր օրերի փարթամ,
փայլուն ու հզօրազոյն ազգերը:

Ո՞վ էր խանգարում նետուելու համար

այն կրկէսի մէջ, ուր ազգերը ուժ են կուտակում, գառնում անյաղթ ու հզօր ոչ աւերումի ու կողոպտանքի. այլ ազգային չինիչ հանձարի, աշխատանքի ու խաղաղութեան մէջ:

Անշուշտ և ոչ ոք:

Դիտապօտոյտ արագութեամբ Թուրքիան իր յառաջխաղացումի ճանապարհից վերցած տեսաւ թուրք պետութեան քայքայումի եւ յետամնացութեան երեք գլխաւոր ազդակները, ինչպէս ինքն էր խորհում:

Մէկ օրից միւսը նա դարձաւ հանրապետական և մէկ անգամից ազատագրուեց թէ ունիթանից ու թէ խալիֆայից:

Միատարրուեց շատ կարճ ժամանակում և դարձաւ «թուրք օղլի թուրք» (երկրով ու ազգաբնակչութեամբ), իր պետութեան մէկ ծայրից միւսը:

Եւ քակեց ու լուծեց նաեւ այն կապանքները, որ տարբեր ձևերով իր ուսերին էր նետել «գիշատիչ եւրոպան»:

Եւ սակայն, հակառակ այս բոլոր յաղթանակներին, մէկ անսանձ թափով և ուժգնութեամբ նա բռնեց աննախընթաց քայլքայումի ճամբան:

Բաւական է հետեւել թուրք մամուլի օրգաններին (բոլորին, առանց բացառութեան), հասկանալու համար այն խոր ողբերգութիւն

ներն, որ ապրում է այսօրուայ Թուրքիան:

Նա հիւանդ է իր ազգաբնակչութեան ճշնշող մեծամասնութեամբ. անընդունակ է մէկ հասարակ կամուրջ իսկ նետելու իրաւեր ճամբաների վրայ. դատարկ են նրա նաւահանգիստներն ու մեռած նրա առևտուրը. նա անհաղորդ է գիտութեան լոյսին և ապրում է նախնական քաղաքակրթութեան փրթրանքով, միշտ գերի մնալով իր ճակատագրապաշտ խառնուածքին:

Յոգնած են մինչև իսկ նրա բերրի դաշտերը և մաշած ու հինցած նրա արօրն ու մանգաղը. նա անուժ է պայքարելու բնութեան այն բոլոր ազէտների դէմ, որոնք անպակաս են իր երկնակամարի տակ. նա հնար չունի իրապէս ծառանալու այն խեղդող ու սպանիչ խաւարի դէմ, որով պատած է երկիրը դարերից ի վեր. նա յուսահատ ու ձեռնածալ նստած է այն ահաւոր աւերակների դիմաց, որոնցով այնքան հարուստ է այդ դժբախտ երկիրը. կարօտ է թուրք գործարանի ծուխին, նա չի լսում աշխատանքի երգը, նրան անձանօթ է արտադրական մեղուանցից հաւար հանող սուլիչի կենսատու ձայնը. զանգուածօրէն ապրում է նա միայն այսօրուայ կեանքով, առանց վաղուան հոգն ու նենալու. նա զուրկ է հաւաքականութեան տառապանքով ապրելու հոգեկան կարողու-

թիւններէց . Ղուբանն է տակաւին նրա ազգային ամբողջականութիւնը պահող հիմնականատաղձը . զանգուածօրէն գամուած է նա յետաձգութեան այն աստիճանին , որտեղից մահուան հոտ է բուրում միայն . փչանում ու չի ապրում նրա մատաղ սերունդը , որովհետեւ ծնւում է հիւանդ , ապրում կիսաքաղց , խաւարի ու փծութեան մէջ և ոչնչանում գրեթէ զանգուածօրէն . մի աղէտ , որի հանդէպ պարզապէս անզօր է այս բարբարոս երկիրը :

Եւ ինչո՞ւ զարմանալ , երբ այս համատարած թշուառութեան , սգիտութեան ու անկարութեան մէջ բարձրի այլանդակ անկումն ու այլասերումն է բոյն գնում պետութեան հիւծած ու ծիւրած մարմնի վրայ :

Քայքայւում է թուրք ընտանիքը , քայքայւում է թուրք ժողովրդի ընկերային կեանքը , նեխւում ու այլասերւում նրա հասարակական բարձրը վարից վեր , հպատակից մինչև երկրի իշխանաւորն ու պետութեան մէկ ծայրից մինչև միւսը :

Եւ , իբրև ամբողջացումն այս ամենի , քանակով նուազում ու պակսում է թուրք ժողովուրդը :

Նա չի աճում , մահուան մահազուր խլում է նրանից աւելին , քան տալիս է ծընունդը , նա գալարւում է այս աղէտի ձի-

րաններում , որից պարզապէս ելք չկայ նրա համար :

Թերթեցէք վերջին տարիների թրքական մամուլի բոլոր օրգանները — «գիտութեան» և «լոյսի» այս միակ աղբիւրները — ու դուք պիտի տեսնէք , թէ որքա՞ն թերի է , տօգոյն ու պակասաւոր մեր նկարագրութիւնը :

Մէկ ճիշ կայ միայն , որ յարատեօրէն լսւում է թուրք թերթերի բոլոր էջերից , որ շէպից ղէպը դառնում է աւելի ու աւելի ահաւոր , որ համազգային ահազանգի կերպարանքն է առնում մեր օրերին և սարսափ բերում անդամահատ թուրքիոյ յանցաւոր վարիչներին :

Թուրքիան քայքայւում է , — ահա այդ ճիշը , ահա նրա ամբողջ իմաստը :

Եւ ահա թէ ինչու անմշակ ու անմարդաբնակ , թափուր ու աւեր է մնում մեր հայրենիքը , որտեղից մենք քշուեցինք մօտ մի տասնամեակ առաջ :

Քայքայուող թուրքիան ուժ չունէր և ուժ չունի մեր երկիրը գալու և տեականօրէն Հայաստանի թրքապատկան հողերի տէրը դառնալու :

Սա մի փաստ է , որ մենք հաշուի չառնել երբեք չենք կարող :

Սա չի կարող հաշուի չառնել մինչև իսկ

ինքը թուրքը, մեր Դատի այդ անդատ ու ան-
պարտ թշնամին:

Իրատեսութիւնը պահանջում է մեզնից
կանգ առնել այս խորիմաստ երևոյթի առջև,
առանց երբեք տարուելու ծայրայեղ լաւա-
տեսութեամբ:

Մեր երկիրը ժամանակաւորապէս մենք
զիջել ենք ո՛չ գերմանացուն, ո՛չ անգլիա-
ցուն, ո՛չ իսկ մէկ այնպիսի ժողովրդի, որ
տէր է ստեղծագործ տարրական կարողու-
թիւնների, այլ զիջել ենք թուրքին, որ բռ-
նուած է փտախտով և հիւժուում ու ծիւրւում
է անդիմադրելի ձեռով:

Սա մի երևոյթ է, նորից ենք կրկնում,
որ մեր Դատի լուծման հաւանականութիւն-
ների աշխարհում հաշուի չառնել մենք երբեք
չենք կարող:

Մանաւանդ, երբ թուրք պետութեան
հանգէպ մենք կանգնած ունենք մե՛ր ժողո-
վուրդը:

Արիութիւն ունենանք խոստովանելու,
որ յարատեւ աղէտները ցնցեցին մեզ բոլորիս
ու մեր դատելու և ըմբռնելու կարողութիւն-
ները հանեցին իրենց բնական հունից:

Սովորական երևոյթ է այլևս հայ մար-
դուն տեսնել կամ հոգեկան չափազանց լա-
ւատես վիճակում և կամ գերին դարձած ան-
յուսակ յոռետեսութեամբ:

Ճշտօրէն երևոյթները որակելու և քա-
նակելու յատկութիւնը կարծես բացառիկ ա-
ռաքինութիւն է դարձել մեզ համար:

Լաւատեսի համար մենք ամենից բարձր
ազգն ենք, օժտուած ինչ որ հրաշագործ կա-
րողութիւններով, միթերած մեր մէջ ինչ որ
ուժեր, որոնք պատուհաս պիտի դառնան մեզ
չրջապատող մեծ թէ փոքր ազգերի համար:

Հաւատեսի համար «երկիր դրախտավայր»
է մեր հայրենիքը, աստուածը նորա ժո-
ղովուրդը և լուսաւոր ու յաղթական՝ նրա
ապագան:

Այլ է բոլորովին յոռետեսի ըմբռնումը:

Այս վերջինիս համար կորած է ամեն ինչ,
անիմաստ է մեր պալքարն ու աննպատակ
մեր հաւաքական գոյութիւնը:

Յոռետեսի համար մենք զուրկ ենք բա-
ցարձակապէս պետական ամեն կարգի կարո-
ղութիւններից, ազգայնօրէն օժտուած ենք
կործանիչ մի չարք յատկութիւններով և
ստեղծուած ո՛չ ազատ և ո՛չ անկախ կեանքի
համար, մանաւանդ մեր բուն հայրենիքում, որ
աշխարհագրօրէն զօրիւք է պարզապէս, զուրկ
ինքնաբաւ և ինքնուրոյն կեանք ունենալու
գրեթէ բոլոր հնարաւորութիւններից:

Ահա այս երկու, տրամագծօրէն միանա-
գամայն հակադիր բեւեռների բնակիչներն է,
որ այսօր, մանաւանդ այսօր, աղմկում են

հրապարակը, փոխնիփոխ, քաղաքական յարափոփոխ անցքերին զուգընթաց, գրաւելով ու զիջելով մէկը միւսին իրենց գիրքերը:

Աւելորդ է իսկ ասել, որ այս երկուսն էլ, ինչպէս գերմանացին է ասում, «հաւասարապէս լաւ են»:

Մեր Դատի ու մեր կարողութեանց վատ դատաւորներ են սրանք երկուսն էլ, թէ լաւատեօները՝ որոնք գիտեն մէկ բաժակ ջրի մէջ փոթորուն ու պտուտկած ծով տեսնել, ու թէ յոռետեսները՝ որոնց համար ջերմութիւն իսկ չունի մեր պայծառ արեւը:

Անկասկած է, որ ճշմարտութիւնն ընկած է այս երկու բեւեռներից հաւասարապէս հեռու մէկ միջնաշաւիղի վրայ, այնտեղ, ուր կայան չունին ոչ լքումի մատնուած յոռետեսն ու ոչ էլ ցնորքների մոլի լաւատեսը:

Իրատեսութիւնը պահանջում է մեզնից ըմբռնելու և իւրացնելու այն ճշմարտութիւնը թէ՛ մեր ժողովուրդը, ճիշտ է, տէր չէ արտակարգ կարողութիւնների, չունի մեծ ու փառաւոր անցեալ, օժտուած չէ հզօր բազուկով, սակայն միաժամանակ նա և ո՛չ մէկ տեսակէտից արհամարհելի ուժ չէ:

Հայութեան թէ՛ թիւը, թէ՛ որակն ու թէ՛ նրա բովանդակ անցեալը բնագործն ու ներքնապէս մղում են մեր հաւաքականութիւնը՝ հաւաքականօրէն իր սեփական անկիւնն

ունենալու մեր մոլորակի վրայ:

Համեմատութեան դրէք թուրք և հայ ժողովուրդները, որոնց մէջ գնում է առաւելապէս անհաշտ պայքարը մեր Դատի շուրջ, ու դուք պիտի տեսնէք այն գերազանց առաւելութիւնները, որոնցով թուրք տարրի հանդէպ անժխտելիօրէն օժտուած է հայ ժողովուրդը:

Փաստ է այլևս, որ ազգերն իրենց գոյութեան մեծ մրցադաշտում պայքար են տանում գլխաւորաբար երկու ընդարձակ եւ բախտորոշ ճակատների վրայ, պատերազմի դաշտում՝ ուր յաղթանակը չահում է նա, ով հզօր բազուկ ունի, և խաղաղութեան ճակատի վրայ՝ ուր յաղթանակում է ամենէն կարողը աշխատանքի և ստեղծագործութեան մէջ:

Առաջին ճակատի վրայ վաստակած դափնին շլացնող է, արտաքնապէս տեսանելի բոլորի համար, իր ազդեցութեամբ անմիջակաօրէն գիծ գծող զանգուածների գիտակցութեան մէջ. իսկ երկրորդ ճակատի վրայ չահած յաղթանակը արդիւնք է յամառ ու երկարատեւ աշխատանքի, քաղնուած է ապրող սերնդի տեսողութիւնից և իր հետեւանքներով պարզ է, դիւրամբռնելի ու տեսանելի միայն յետագայ ժամանակների համար:

Ճիշտ նոյն պատկերն ունի նաև այս ճա-

կատների վրայ կրած պարտութիւնը :

Ռազմի դաշտում նորնպիսի դիւրութեամբ
յազթանակին յաջորդում է պարտութիւնը : *)

Նրա ազդեցութիւնը նոյնպէս անմիջական է
և արդիւնքը շրմեցուցիչ ու տեսանելի ամենքին :

Բոլորովին այլ է սակայն աշխատանքի
և ստեղծագործութեան ճակատի վրայ կրած
պարտութեան պատկերը :

Դարեր են պէտք, որպէսզի մի ժողո-
վութիւն, բոլորովին աննկատ իր շրջապատի հա-
մար, տեսականօրէն սպառի իր կարողութիւն-
ներն և հաւաքականօրէն դառնայ իբրեւ մէկ
անկար ու անկեալ մեծութիւն :

Այս սպառումն անմիջականօրէն չի նկատ-
ւում երբեք, նա կատարւում է գաղտնի ու
մթութեան մէջ, աղէտն իր դոսացած ղէմքը
ցուցադրում է այն ժամանակ միայն, երբ
փտախտով բռնուած մարմինը սկսում է իր
ամբողջութեամբ քայքայուել :

Ահա թէ ինչու, այս բոլոր պայմանները
նկատի առնելով, վերջ ի վերջոյ, իր խորքին
և էութեանը մէջ, աննշան արժէք ունեն արն
բոլոր պարտութիւններն ու յաղթանակները,
որոնք ձեռք են բերւում սպառազէն բազկի
միջոցով և որոնք ի վերջոյ նոյնպիսի դիւ-

*) Նապոլէոնը Մոսկուա և Նապոլէոնը Գաբիւ,
Գերմանիան պատերազմի օկզրին ու նրա վախճա-
նին, յաւակն բանակն իր յաղթական արշաւին եւ
իր անփառաւնակ նահանջին եւն. ևւն. :

րութեամբ էլ գալիս են և դնում :

Եւ ընդհակառակը :

Բախտորոշ արժէք ունեն այն յաղթա-
նակներն ու պարտութիւնները, որոնք վա-
տակւում են ստեղծագործ կարողութիւնների
աշխարհում և դարերի յամառ ու յարատեւ
աշխատանքի գնով :

Այստեղ արդէն, պարտութեանց ու յաղ-
թանակների այս աշխարհում, յստափօրէն լըս-
ւում է ամբարած արժէքների և սպառած
կարողութիւնների այն ձայնը, որ ազգերը
բերել են իրենց հետ դարերի խորքից :

Եզրափակենք սակայն :

Այո՛, ազգերը մեծ են ու հզօր, ազգոր-
ւած ապրելու և յարատեւելու անսպառ կա-
րողութիւններով, երբ նրանք, ռազմապէս
թոյլ լինելով հանդերձ, յաղթական են ազ-
գային ստեղծագործ հանճարի աշխարհում :

Եւ ընդհակառակը :

Ազգերը դատապարտուած են կորստի,
անխուսափելիօրէն ենթակայ են յաղթական
բարձունքից ղէպի պարտութեան անդունդը
նետաւելու վտանգին, երբ նրանք, ռազմա-
պէս ուժեղ լինելով հանդերձ, թոյլ են ու ա-
պիկար ստեղծագործելու և բեղմնաւորելու
այս դժուարին ճակատի վրայ :

Եւ միթէ յանցանք գործած կը լինենք ի-
րատեսութեան ղէմ, երբ մենք, հաշուի առ-

նելով մեր և թուրք ժողովրդի բովանդակ
պատմութիւնը, գանք յայտարարելու, որ
առաջին կարգի ազգերի թւին ենք պատկա-
նում մենք, իսկ երկրորդին՝ թուրքերը:

Միթէ ճշմարտութեան դէմ մեղանշած կը
լինենք, եթէ պնդենք, որ, ռազմապէս թուր-
քից թոյլ լինելով հանդերձ, անհամեմատ շատ
աւելի ուժեղ ենք նրանից մեր ազգային ներ-
քին ստեղծագործ կարողութիւններով, եւ
այդ իսկ պատճառով կոչուած ենք աւելի՛ լու-
սաւոր, աւելի՛ երջանիկ ու փայլուն կեանքի,
քան թուրքը, որ այսօր իր սուրինով իշխում է
մեր վրայ:

Ուշադիր հայեացքով դիտեցէք այն արիւ-
նոտ ճանապարհը, որ դարերի ընթացքում ան-
ցել ենք մենք:

Այդ ճանապարհը, ճիշտ է, բոսոր ու
կարմիր, ցոլուած արիւնով ու արցունքով,
բայց մեզ բերել ու տանում է դէպի ափուն-
քը մեր լաւագոյն երազի, ու միաժամանակ
այդ նոյն ճանապարհը, յաճախ զարգարուած
թրքական սպառազէն բազկի փայլուն յաղ-
թանակներով, բերել ու տանում է թուր-
քիան դէպի քայքայում ու կործանում:

Ու մինչև իսկ այսօր, մեր Դատի ու մեր
ժողովրդի համար ստեղծուած այսքա՛ն ահաւոր
պայմաններում, վերստին ստեղծագործում է
հայ մարդու ձեռքը, մէկ անդիմադրելի ձեռով

աճում ու բազմանում է մեր ժողովուրդը: *)
հաւաքական զոհողութեամբ նա վարում ու
տանում է իր փրկութեան և ազատագրու-
թեան դժուարին գործը:

Իսկ դրան զուգընթաց նոյնքան անդի-
մադրելի ձեռով քայքայւում է թուրքիան:

Սա մի փաստ է, որից լաւատեսը եթէ ի-
րաւունք չունի անմիջապէս չափազանցողա՞ծ
եզրակացութիւններ հանելու, օակայն իրա-
ւունք չունի նա՛ն յոռետեսը նրա մօտից ա-
նուշադիր անցնելու:

Իրատեսութիւնը պահանջում է մեզնից,
որ մեր Դատի լուծման հաւանականութիւն-
ների սահմանում հաշուի առնենք նաեւ այս,
աւելի քան կարեւոր ու մեծարժէք փաստը:

Այժմ մի քանի խօսք մեր Դատի միւս
հակառակորդի՝ Ռուսաստանի մասին:

Ի՞նչ վիճակ է ապրում արգեօք մեր Դա-
տի երկրորդ թշնամին՝ Ռուսաստանը:

Գիտենք անշուշտ, որ սրա և թուրքիոյ
միջև կայ մի մեծ անդունդ, որ մեզ հնարա-
ւորութիւն չի տալիս նրանց երկսին իրար
բերելու և մեր տեսողութեան առջև դնելու
միևնոյն մակարդակի վրայ:

*) Տե՛ս «Խորհրդային Հայաստանի բնակ-
չութեան շարժումը» խորագրի տակ լոյս տե-
սած ուշագրաւ յօդուածաշարքը «Խորհրդային
Հայաստան»-ի 278 և 279 թւերում. (1924,
Դեկտեմբեր 6—7):

Ռուսաստանը չէ եղած ու չէ մեր ժողովրդի ֆիզիքական ընաշնջումի անմիջական գործիքը:

Նա երբ հետապնդած է այս նպատակը, իրագործած է այն առաւելապէս ուրիշի, և, ի հարկէ, առաջին հերթին թրքական ձեռքերով:

Այստեղ է դադանիքն այն «ռուսասիրութեան», որով աւանդաբար տառապել ու տառապում է մեր ժողովուրդը:

Սակայն չհինեւեք թեզանն այս դժուարալոյծ կնճռի:

Ո՞ր մէկն է ճիշտը մեզնից արգեօք, մե՞նք, որ պնդել ու պնդում ենք՝ թէ մեր ժողովուրդը «ռուսասեր» է, որովհետեւ բնաշնջում է, թէ՞ թուրքը, որ ասել է ու կրկնում է՝ թէ բնաշնջում է, որովհետեւ «ռուսասեր» ենք:

Փաստն այն է, որ այսօր աւելի քան երբեք և երբեք այնքան հաստատակամ որքան այսօր մեր ժողովուրդը ձգտում է իր անկախութեան՝ թէ՛ թուրքից և թէ՛ ռուսից:

Արդ, ի՞նչ վիճակ է ապրում այսօրուան Ռուսաստանը, որ շարունակ հետամտել է իր քաղաքական «չազանակը» (դէպի Միջերկրական) Փոքր Ասիոյ հնոցից հանել մեր սեփական ձեռքերով:

Անուրանալի է, որ պատերազմն այս երկիրը մեր Դատի նկատմամբ դրեց, անհամեմատ

մատ աւելի անվտանգ կացութեան մէջ:

Այսօրուան Ռուսաստանը այլևս երէկուայ սպառնական հզօրութիւնը չունի մեզ համար, նա այլևս այն վիթխարի հսկան չէ, որից մինչև պատերազմը սարսուռ էր գրեթէ ամբողջ աշխարհը:

Այլ էր երէկ:

Անժխտելի է այն մեծ ու բախտորոշ գերը, որ մինչև մեծ պատերազմը վերապահուած էր Ռուսաստանին մեր հարցում:

Փոքր Ասիան, առաւելապէս Հայկական Բարձրաւանդակի միջոցով, դարձել էր ռուսական աշխարհակալութեան ամենէն կենսական եւ կարեւոր հունը:

Առաւելապէս այստեղ է որ Ռուսաստանը փորձում էր ցցուել իր ամբողջ աշխարհակալ հասկում և տիրական դիրք գրաւել միջազգային քաղաքական աշխարհում:

Այս մտքի հետ հաշտուել էր նաև Եւրոպան:

Գաղտնիք չէ, որ մեծ պետութիւններից իւրաքանչիւրն իր քաղաքական նախատեսութիւնների մէջ ռուսական այս բաղձանքը միշտ նկատի ունէր և միշտ էլ փորձում էր գէթ նուազագոյն զիջումներով ընդառաջ գրնալ նրան: *)

*) Ընթերցողի ուշադրութիւնը պիտի հրաւիրենք, ի միջի այլոց, հետեւեալ ուշադրաւ և խթանական հատորի վրայ, որ վերջերս լոյս է ընծայել (ռուսերէն լեզուով) խորհրդային իշխանութիւնը:

«Ասիական Թուրքիոյ բաժանումը, ըստ նախկին արտ. գործ. նախարարութեան գաղտնի փաստաթղթերի», Մոսկուա, 1924, էջ 381:

Այս տեսակէտից թերեւս ամենէն սրամիտ բնորոշումը ուսումական քաղաքականութեան տուել է զերման ներկայացուցիչը (1913-ին՝ մեր հարցի առիթով Պարիզի մէջ գումարուած անպաշտօն խորհրդաժողովին), ասելով թէ՝ Սան Ստեփանօի 16-րդ և Բերլինի 61-րդ յօդուածները պիտի կարգաւ այն իմաստով, որ Սան Ստեփանօի մէջ մեկը դուրս էր եկել վեցի դէմ (այսինքն՝ Ռուսաստանը ընդդէմ Եւրոպայի), ^{*)} իսկ Բերլինում յաջողուեց (Բիսմարկին) վեցը դուրս բերել մեկի դէմ (այսինքն՝ Եւրոպան ընդդէմ Ռուսաստանի)։ ^{**)}

Եւ եթէ մենք ուշադիր կերպով հետեւնալու լինենք ուսումական քաղաքականութեան յատկապէս մեր հարցում՝ պիտի տեսնենք, որ ճիշտ այն օրից (սկզբնաւորութիւնը Քիւչիւկ Կայնարջայում), երբ «քրիստոնեայ Ռուսաստանը» սկսել է «հետաքրքրուել» Մերձաւոր Արեւելքի քրիստոնեաների վիճակով, նա պարզ ու յստակ ձգտել է կամ ինքը անմիջականօրէն տէր կանգնել հայկական հողերին, (անշուշտ՝ մեր «առապանքը» պատրուակելով) և կամ մեզ տէր կանգնեցնել մեր սե-

^{*)} Ըստ 16-րդ յօդուածի, «հոգովը» հայկական բաբենորոգութիւնների վրայ պիտի լինէր միայն Ռուսաստանը։

^{**)} Ըստ 61-րդ յօդուածի, «հոգովը» հայկական բաբենորոգութիւնների վրայ պիտի լինէր «եւրոպական համերգը»։

փականութեան (անշուշտ՝ յետագային խելու նպատակով)։

Երկու դէպքումն էլ, ինչպէս տեսնում էք, մէկ հարց, այնուամենայնիւ, պատմականօրէն վճռուած էր Ռուսաստանի համար. այդ—Թուրքիոյ մասնատումն էր։

Մի նպատակ, որ բեկոր-բեկոր, աստիճան առ աստիճան հետապնդուել ու իրագործուել է և՛ Եւրոպայի և՛ Ռուսաստանի կողմից Թուրքիոյ նկատմամբ։

Պետութիւնները մէկ տարուց միւսը չեն փոխուում սակայն։

Չի փոխուել, ի հարկէ, նաև Ռուսաստանը։ Նա նոյնն է տակաւին թէ՛ իր քաղաքական երազներով, թէ՛ տնտեսական ձեռքառումներով ու թէ՛ իր բովանդակ պատմական հակումով։

Բոլշեւիկեան այն կլիկը, որ գտնուում է այժմ Մոսկուա, մի անցողական երևոյթ է Ռուսաստանի կեանքի մէջ։

Հիմնականն այն ձգտումն է, որ դարերից ի վեր քաշել է ողւոս երկիրը դէպի հարաւ, շատ բնական ձևով նրան դարձնելով, իր այս նպատակի համար, Թուրքիոյ մասնատման կողմնակից։

Ասացինք սակայն, որ Ռուսաստանը այս նպատակը հետապնդել է, նայած տեղին ու պայմաններին, կամ անմիջականօրէն և կամ մեր միջոցով։

Մեր միջոցով այն դէպքերում միայն, երբ հնարաւորութիւն չի ունեցել անմիջակայնօրէն իր թաթը դնելու մեր երկրի վրայ:

Այդ դէպքում նա գտել է, որ ազատ Հայաստանը (ինքնավար, կիսանկախ, անկախ — այդ միւսոյն է) ռուսական տիրապետութեան առաջին աստիճանն է, որից յետոյ, պատմական դէպքերի այլ դասաւորումով, պիտի գայ յաջորդը, բուն ռուսական տիրապետութիւնը:

Մեր ընդգծած երեւոյթներն անխաթար վիճակի մէջ նոյն են մնում սակայն նաեւ այսօր: Նաեւ այսօր Ռուսաստանը՝

ա. — Անդրդուելի կողմնակից է Թուրքիոյ մասնատման,

բ. — Հետամտում է ինքն անմիջականօրէն տէր կանգնելու մեր աւանդական հայրենիքին:

գ. — Իսկ անհնարինութեան պարագային, նա պատրաստ պիտի լինի մե՛ր Դատը պաշտպանելու, նկատելով այն իբրեւ ամենէն ձեռքնառու ձեւ ռուսական շահերի պահպանման:

Արդ, Թուրքիոյ մասնատման այս երկու միջոցներից ո՞ր մէկն է արդեօք, որ Ռուսաստանը հարկադրաբար պիտի նախընտրի:

Անշուշտ վերջինը:

Որովհետեւ առաջին միջոցը կիրառելու հնարաւորութիւնն այսօրուան համար նա այդ էս չունի:

Գաղտնիք չէ, որ պատերազմն ու յեղափոխութիւնները բազմիցս հարուածեցին Ռուսիան և զրկեցին նրան իր վաղեմի փայլից:

Աշխարհակալ երազներ որոճալու համար նա այլևս չունի ո՛չ իր երէկուայ Եւրոպական ուժը, ո՛չ քաղաքական կշիռը, ո՛չ տնտեսական ամրութիւնն ու ոչ էլ կուլտուրական փայլը:

Մենք այստեղ արձանագրում ենք սոսկ փաստը՝ առանց որեւէ քննութեան դիմելու:

Առնու ազն մի քանի տասնամեակներ են պէտք, որ պէտքի խաղաղութեան, աշխատանքի և ստեղծագործութեան մէջ Ռուսաստանը կարողանայ վերստանալ իր վաղեմի դիրքն ու հզօրութիւնը, իբրեւ աշխարհակալ պետութիւն:

Իսկ մինչ այդ, նա հարկադրուած պիտի մնայ ամ փոփոխելու իր հին սահմանների մէջ (լաւագոյն պարագային) և հրաժարելու հիւսիսից հարաւ իջնելու իր հնամեայ տենչանքից:

Սակայն երբ Ռուսաստանը հիւսիսից առժամապէս պիտի չիջնի դեպի հարաւ, այդ դեռ չի նշանակում, որ նոյն այդ ժամանակամիջոցին մէկ ուրիշը հարաւից պիտի չբարձրանայ դեպի հիւսիս:

Թուրքիոյն հակառակը:

Ծիշտ այն պատճառով, որ Ռուսաստանը

չի իջնում, մէկ ուրիշը տարերայնօրէն իսկ
պիտի բարձրանայ:

Չմոռանանք, որ դատարկ են, աւեր ու
թափուր այն հողերը (հայկական), որոնք
ընկած են այս տարածութեան վրայ:

Իսկ դատարկութիւն չի սիրում ոչ մի-
այն բնութիւնը, այլ չեն սիրում նաեւ մար-
դիկ ու պետութիւնները (մանաւանդ մեր օ-
րերի), որոնք անհամար զոհեր ու նիւթական
կարողութիւններ են սպառում թէ գրաւածը
պահելու ու թէ նորանոր գրաւումներ անե-
լու:

Արդ, ոռոսական շահերի տեսակէտից այս
վտանգաւոր կացութեան հանդէպ ի՞նչ է մը-
նում արդեօք անելու:

Ձէ՛նքը խօսք դարձնել. անիմաստ է այդ,
որովհետեւ, ինչպէս ասացինք, Ռուսաստանն
այլեւս նախկին հատուկ և ազդու բազուկը
չունի:

Սօսքի՛ն վերապահել զէնքի դերը. նոյն-
պէս իմարութիւն է, որովհետեւ Ռուսիոյ ա-
խոյեանները «ասեն և ոչ առնեն», պատե-
տերազմի դէմ են խօսում իրենք և խաղաղու-
թեամբ իսկ պատերազմում Ռուսաստանի
դէմ:

Հիւսիսին մնում է այսպիսով ընտրել մի
միջին ճամբայ, ուր ինքը և՛ կայ և՛ չկայ:

Այդ ճամբան երբեք այն չէ, որ թո՛ւրքը

մնայ տէրը այսօրուան թափուր հողերին:

Թրքական տիրապետութեան հիմերը
խարխլուած են թէ՛ քաղաքականօրէն, թէ՛
տնտեսապէս, թէ՛ պատմական ու թէ՛ զուտ
հոգեբանական պատճառներով:

Կեանքը մղում է Թուրքիան դէպի մաս-
նատում և պատմութիւնն անդիմադրելիօրէն
նրան անդամահատման է տանում:

Սա մի պրոցէս է, որ սկսուել է ու չի
վերջացել տակաւին:

Նա չի վերջացել մասնաւորաբար այն կա-
մըրջանման երկրամասի վրայ, ուր Թրքա-
պատկան Հայաստանն է ընկած:

Այս երկիրը ճակատագրօրէն իսկ պիտի
պսկուի Թուրքիոյ ճիրաններից:

Ու նրան տէր պիտի կանգնի կամ Ռու-
սաստանը, կամ եւրոպական անդղներից մէկն
ու մէկը (որոնք աշխարհագրօրէն իսկ կամ
դրկից են դարձել նրան, օրինակ՝ Անգլիան,
և կամ դրկից պիտի դառնան, օրինակ՝ Յը-
բանսան կամ Իտալիան) և կամ նրան տէր
պիտի կանգնի ինքը հալ ժողովուրդը:

Մենք խիզախում ենք յայտարարելու,
որ պիտի լինի այս վերջինը:

Ռուսաստանն այսօրուան համար այլեւս
չի կարող նկատուել իբրեւ մեր Դատի վաղեմի
վտանգաւոր թշնամին:

Նա վտանգաւոր է իր դիմամիկ (շարժուն)

վիճակով և ոչ իր ստատիկ (կայուն) կացութեամբ:

Նա վտանգաւոր էր երեկ, թերեւս վտանգաւոր լինի վաղը, բայց ոչ—այսօր:

Սակայն այս չի նշանակում երբեք, որ Ռուսաստանն այսօր այնքան է անվտանգ, որ իր արտաքինները նրան կարող են իսպառ հաշտի չառնել թրքապատկան թաղուր Հայաստանի ժամանակաւոր տէրը ճշտելու պահին:

Որովհետեւ Ռուսաստանն եթէ այսօր այնքան ուժ չունի, որ այդ հարցը կարգադրի ըստ իր ցանկութեան, այնքան ուժ ունի սակայն, որ թոյլ չտայ այդ հարցը կարգադրելու հակառակ իր ցանկութեան:

Նա եթէ ի վիճակի չէ իր քաղաքական առումը կերտելու, սակայն ի զօրու է անշուշտ ուրիշինք քանդելու:

Ահա՛ թէ որքան մեծ է նրա դերը մեր Հարցի լուծման մէջ:

Սակայն շտապենք աւելացնել, որ այս միաժամանակ ամենէն ձեռնտու ձեւն է մեզ համար:

Որովհետեւ պարզ է, որ ոչ ու բացառապէս, որ ռուսական շահերի տեսակէտից նախընտրելին այն է, որ իր փոխարէն մե՛նք լինենք թրքապատկան Հայաստանում և ոչ մեր փոխարէն՝ մէկ ուրիշը լինի այնտեղ, մանաւանդ երբ պարզ է, որ այս ուրիշը առաջին հերթին

պիտի լինի Անգլիան, որից արդարօրէն այնքան սարսափում է նա:

Անգլիոյ համար նոյնպէս աւելի ձեռնտու պիտի լինի մե՛ր ներկայութիւնը թրքապատկան Հայաստանում քան մէկ ուրիշի, մանաւանդ երբ պարզ է, որ այդ ուրիշը առաջին հերթին պիտի լինի Հիւսիսի Արշը, որից, բոլոր պայմանների տակ, միշտ էլ ակնածելու ակնածում է Ծովերի Թագուհին:

Մենք աշխտեցինք շատ սեղմ ու ամփոփ ձևով պարզել այն համեմատաբար նպաստաւոր վիճակը, որ պատերազմի և յեղափոխութիւնների հետեանքով Ռուսիոյ կողմից ըստեղծուել է մեր Դատի համար:

Սա մի պարագայ է, որ մեր Հարցի լուծման հաւանականութեանց սահմանում Հ. Յ. Դաշնակցութեան Ժ. Ընդհանուր Ժողովը հաշուի չէր կարող չառնել:

Եւ, վերջապէս, այս բոլոր հաւանականութիւնների հանդէպ կայ ամեն անակնկալներով յղի այն փաստը, որ մեր Դատին անմիջականօրէն կապուած երկու մեծագոյն կընձիռները տակաւին մնում են անլոյծ վիճակի մէջ:

Չէ լուծուած ռուսական հարցը:

Չէ լուծուած նաեւ Թուրքիոյ խնդիրը:

Քաղաքական աշխարհը հանդուրժում է այս անընական վիճակը պարզ այն պատ-

ճառով, որ ինքն իր հերթին ապրում է աստիճանական ապագային մի յամառ ու յարատեւ պրոցէս:

Երկարօրէն պատրաստուեց ու դաժան եղաւ աւերածութիւնը (մեծ պատերազմի), նոյնքան ու թերեւ էլ աւելի լայնածիփ շրջան պիտի ընդգրկի ու լինի տեւական վերաշինող աշխատանքը (խաղաղութեան):

Սակայն այդ խաղաղութիւնը պիտի օրգայ անպայման:

Ու պիտի գայ թերեւ մէկ նոր ու աւելի ջնցումի միջոցով:

Որովհետեւ բոլշեւիզմ և խաղաղութիւն բոլորովին անյարիր հասկացողութիւններ են միանգամայն:

Բոլշեւիզմը խաղաղութեան վարդապետութիւն լինելու համար կամ պիտի յաղթանակի ամբողջ աշխարհում և կամ պիտի պարտուի ու տեղի տայ նաեւ Ռուսաստանում:

Միջին ճանապարհ չկայ:

Ով հակառակն է մտածում, նա նման է Գէօթէի այն լիմարին, որ ծովափը կանգնած կեանքի խորհուրդը պարզող պատասխանին է սպասում:

Անկտրելի է գործնականի մէջ ե՛ւ ծունկի գալ մասնատիրոջ ու մասնատիրութեան ե՛ւ միաժամանակ խուսկ ծխել թաթարական ընկերվարութեան խելագար փորձերին:

Երկտից մէկը:

Կամ աշխարհը պիտի բոցավառուի ասիական համայնավարութեան աւերիչ կրակով և կամ մասնատիրական վիժուածքի այս ընկերվար վիժումը իր վերջին շունչը պիտի փչի նաեւ Ռուսաստանում:

Ահա այն ելքը, դէպի ուր տարերայնօրէն մղում է աշխարհը:

Պատմական երևոյթները թերի երբեք չեն մնում:

Թերի ու անաւարտ չպիտի մնայ, ի հարկէ, նաեւ Հոկտեմբերին ծիլ տուած բոլշեւիկեան դաւադրութիւնը:

Իսկ այս նշանակում է, որ ռուսական հարցի հետ հրապարակ պիտի գայ նաեւ մեր Հարցը, մանաւանդ, որ նա իր մէկ (ու մեծ) մասով կապուած է թրքական կնճիռին:

Վերսայլն ու Լոզանը հերթական հանգրուաններն են խաղաղութեան և ոչ նրանց վերջնական կայանները:

Այս կայաններին մօտենալու համար պիտի սպառեն այն ուժանակները, որոնք կուտակուած են Էնկիլլի ու Մոսկուա:

Ահա թէ ինչու զգուշօրէն քաղաքական աշխարհն այնքան նուրբ ու բարդ ցանցով օղակում է այս երկու երկրները:

Իր դարաւոր ճանապարհին Ռուսաստանը թերեւ չառ քիչ անգամներ ունեցած է այն-

քան խոցելի վիճակ, որքան այսօր ունի:

Ու Թուրքիան թերեւ երբեք այնքան մօտկից զգացած է սարսափն իրեն ծուռտող ուժերի, որքան կը զգայ այսօր:

Պատերազմը վերջացաւ, և Թուրքիոյ հերթական մասնատման հետ մեկտեղ՝ հարաւից նրան սահմանակից արաւ Անգլիան (Իրաքում), հարաւ-արեւմուտքից տեական դարձրեց Ֆրանսայի ներկայութիւնը (Սիւրիայում), իսկ կղզիներից (Սըլիպեղագոսի) ըստ պառնական դարձրեց Իտալիայի դիրքը Թուրքիոյ հանդէպ:

Ու մինչև իսկ այսօր, երբ տակաւին վերջնական ձև ու կերպարանք չեն առած միջազգային քաղաքական շահերը, քրդական ապստամբութիւնը գալիս է աներկբայելիօրէն վկայելու, թէ անգուշակ ինչ ձևերով ու միջոցներով այս ուժերից իւրաքանչիւրը փորձ պիտի անի քաշել թելն այն գալարուող կծիկի, որ թրքական քայքայում է կոչում:

Սակայն չմոռանանք, որ այս գործօնները և ոչ մէկը ուժ ու հնարաւորութիւն ունի ինքն աւելիջականօրէն մեր երկիրը գալու և իր ազգային զանգուածով նստելու մեր թափուր հողերի վրայ:

Նրանցից իւրաքանչիւրը, նայած տեղին ու պայմաններին, քաղաքական դէպքերի այս կամ այն դասաւորումին, ուրիշին դէմ

լինելու և կամ մե'ղ հետ լինելու համար, Հայկական Բարձրաւանդակին իրրեւ տէր պիտի նկատի նաև մօտ երեք միլիոն քանակ ունեցող հայ ժողովրդին:

Այս հաւանականութիւնները պիտի ձգտեն փաստեր դառնալու, երբ ուռա-թրքական կնճիռը մօտենայ իր վախճանին:

Դժուար է ասել, թէ երբ կը լինի այդ օրը, սակայն անկասկած է, որ նա անպայման կը լինի:

Ահա թէ ինչու հայ ժողովրդի մարտական կազմակերպութիւնը, որ իր բովանդակ կարողութեամբ լծուած է հայ ազատագրական պայքարին, չէր կարող մեր Դաւիթ լուծման հաւանականութիւնների աշխարհում հաշուի չառնել նաև այս ծանրակշիռ պարագան:

Այժմ տեսնենք, թէ այս հաւանականութիւնները նկատի առնելով՝ պայքարի ինչ միջոցներ որդեգրեց ժ. Ընդհանուր Ժողովը:

ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԱՆԵԼԻԲԸ
ԱԶԳԱՅԻՆ ՆԵՐՔԻՆ ՃԱԿԱՏԻ ՎՐԱՅ

ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ
ՈՒՂԻՆ

Ո՛րն է ուրեմն Դաշնակցութեան քաղաքական ուղին :

Ի՞նչ ձևով ու միջոցներով հայ ժողովրդի մարտական կազմակերպութիւնը նպատակ ունի հարթելու Հայ Դատի լուծման ճանապարհները :

Այլ խօսքով . ի՞նչ աշխատանք ունի նա կատարելիք սեփական ժողովրդի ծոցում՝ պայքարի ներքին ճակատի վրայ (ինքը մեկակ կամ ուրիշների հետ) և ի՞նչ աշխատանք օտար ուժերի ծոցում՝ պայքարի արտաքին ճակատի վրայ (ինքն առանձին և կամ համագործակցաբար ուրիշ ուժերի հետ) :

Այս վերջին հարցի պատասխանը ճշտած ժամանակ , առանձին-առանձին մենք պիտի պարզենք այն զիրքը , որ Դաշնակցութիւնն ունի դէպի՝

- ա .— Խորհրդային Հայաստանը .
- բ .— Խորհրդային Ռուսաստանը .
- գ .— Անդրկովկասեան ժողովուրդները .
- դ .— Թուրքիան .
- ե .— Եւրոպական պետութիւնները .
- զ .— Ընկերվար Միջազգայնականը :

Հայաստանի անկախութեան և ամբողջացման հիմնական ազդեակը համարելով հայ ժողովուրդը , որ անհնարին զոհողութիւններ կրեց իր ազատագրական ճանապարհի վրայ և այսօր , արիւնաքամ ու ցիրուցան , գտնուում է այլասերման վտանգի առջև թէ՛ Երկրի և թէ՛ արտասահմանի մէջ , Դաշնակցութեան գերագոյն մտահոգութիւնը պիտի լինի ամենից առաջ ապահովել հայ ժողովրդի Ֆիզիքական գոյութիւնը կամ , աւելի որոշ , հայութեան համարանքը :

Յատակօրէն պիտի ըմբռնել այն խորին տարբերութիւնը , որ մասնաւորաբար այս հարցում ունէր Դաշնակցութիւնը պատերազմից առաջ և ունի այսօր՝ պատերազմի աղէտներէից յետոյ :

Մեր ժողովուրդն իր բնկերային կառուցուածքով կանգնած է զարգացման ոչ յետին աստիճանների վրայ :

Մինչև համաշխարհային մեծ սպանդը նա իր երկու խոշոր հատուածներով , համեմատութեամբ իրեն անմիջականօրէն օղակող ժողովրդների , ունէր նկատելիօրէն փաթեմ ու գունեղ բնկերային կերպարանք :

Այս էն վկայում եղած բոլոր վիճակագրական ուսումնասիրութիւններն ու տեղե-

կութիւնները .

Ու բնականօրէն, գունեղ էր նաեւ մեր հանրային կեանքը, բազմաթեւ հայ հասարակական միտքը :

Շերտաւորուած էր մեր ժողովրդի ոչ միայն սոցիալական կառուցուածքը, այլ և շերտաւորուած էր նրա շուրջ, նրա միջոցով ու նրա համար կատարուող աշխատանքը :

Մարդասէրները խմբուած էին այլեայլ բարեգործական հիմնարկութիւնների մէջ և նրանց միջոցով էին բացառաբար իրենց տուրքը տալիս հանրային գործին :

Դրի ու գրքի սիրահարներն առաւելապէս խարխիս էին նետուած տարբեր մշակութային հիմնարկութիւնների շուրջ :

Տնտեսական ազդակին կապուած տարբերքը իրենց ճիգերը կենտրոնացնում էին յաւակապէս այս ասպարէզում և լին . և լին . :

Այսպիսով, հայ հանրային կեանքը ներկայացնում էր իրենից հաւաքականութեան բազմապիսի հոգերով ծանրաբեռնուած կազմակերպութիւնների, կուսակցութեանց ու հասարակական մարմինների մի գեղեցիկ յուրան, որի փէշերին ու կողերին իւրաքանչիւր մարմին իր տեղը, դերն ու անելիքը ունէր :

Օգին մէջ կախուած չէր նաեւ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը :

Նա նոյնպէս իր սեփական նաւն ու կայանն ունէր մեր աղէտուած կեանքում :

Եւ եթէ հայ մշակութային, տնտեսական ու բարեգործական հաստատութիւններն ու կազմակերպութիւնները կեանքի հրամայական պահանջների արդիւնք էին . եթէ նրանք կոչուած էին մեր շերտաւորուած ընկերային կառուցուածքի այլեայլ խոցերը դարմանելու, ապա նաեւ հայ մեծ քաղաքական հոսանքն իր դաւանանքով ու գործով բնաւ խորթ ու անհարազատ չէր այդ իրականութեան :

Հայութեան ազգային-քաղաքական զարթոնքի ծանր բեռը իր ուսին՝ նա գալիս էր առաւելապէս հայ ազատ ու անկախ պետականութեան անօթը կերտելու, հայ հողը ամբողջացնելու և նրա վրայ ամփոփելու և համախմբելու նաեւ հայ ժողովուրդը :

Այսպէս էր երէկ՝ մինչև հայկական Մեծ Եղեռնը, այսպէս, սակայն, չի կարող լինել այսօր, երբ ահաւոր աղէտը տրորել ու խարխիւել է մեր յարատեւութեան միակ պատուանդանը, երբ նա մահացուօրէն հարուածել է մեր ժողովրդի ֆիզիքական գոյութիւնը, երբ նա վտանգել է ոչ միայն մեր գործը, այլ և այդ գործի հիմը՝ բազմութեան համրանքը :

Ահա թէ ինչու այսօր ամենէն առաջ, ամեն բանից վեր ու ամենայն լրջութեամբ մեզ մտահոգողն ու զբաղեցնողը մեր ժողովրդի համրանքի պահպանումը պիտի լինի :

Եթէ երէկ հայ որբին, հայ տարագրեա-

լին, անօթեան հային օգնելու հարցը պարզ մարդասիրական գործ էր, վերապահուած բարեգործներին, այսօր այդ նորնը—միաժամանակ և գերազանցօրէն—թէ՛ ազգային-քաղաքական ու թէ՛ յեղափոխական-ընկերային իմաստուն և պարտադիր մի քայլ է։

Այսօր բովանդակ հայ քաղաքական կազմակերպութիւնները (ու նրանց շարքին ամենից շատ ու ամենից առաջ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը) պիտի զգան ու գիտակցեն, թէ ամեն մէկ հայ մարդու կեանքի փրկութիւնն՝ նոր երաշխիք է հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարի յաջողութեան։

Ինչպէս և ընդհակառակը։

Ամեն մէկ հայ մարդու կեանքի կորուստ՝ մէկ նոր հարուած է մեր ազատութեան, մեր անկախութեան, մեր Դատին դէմ ուղղուած։

Որեւէ գործ ծրագրելուց առաջ՝ նախ այդ գործի հիմը պիտի փրկուի։

Քաղաքական պայքար տանելու համար՝ նախ պայքար տանողը պիտի գտնուի. պիտի մնայ ու պիտի ապրի հայ ժողովուրդը. պահպանուի ու յարատեւի նրա Ֆիզիքական քանակը, որպէսզի նոր միայն հնարաւոր դառնալ խօսել այդ քանակութեան որակի, հասկանալի ազատագրական պայքարի մասին։

Ահա թէ ինչու կուսակցական որեւէ մարմնի նիստին—վերէն վար, Բիւրօից մինչև Ենթակօմիտէ—ուր երէկ յեղափոխական ծրա-

դերը էին միայն որոճուած, այսօր, ա՛յս ըմբռնումից յետոյ, նոյնքան իրաւացիօրէն քննութեան պիտի առնուի նաև հայ որբի, հայ տարագրեալի, անօթեան հայի փրկութեան հարցը։

Յստակօրէն պիտի գիտակցուի, որ եւ թէ երէկ նման գործը քաղաքաբար բարեգործական մէկ քայլ էր, վերապահուած մարդասէրներին, այսօր, երբ վրտանգուած է մեր երազների ու յոյսերի Ֆիզիքական հիմը, նա այլևս իր խորքին և էութեանը մէջ դառնում է—առա՛ ու կրկնի՛ր—իբրև գերազանցօրէն մէկ ազգային-քաղաքական և յեղափոխական-ընկերային գործ։

Սակայն համարանքի պահպանումը մեր գերագոյն նպատակը պիտի լինի, բայց ոչ, ի հարկէ, միակը։

Մեր ժողովրդի փրկուած քանակը որակ դարձնելու համար անհրաժեշտ է, որ զուգընթացաբար աշխատանք տարուի այն բոլոր մարդերի մէջ, ուր հնարաւոր է տնտեսել ու զարգացնել հայութեան ստեղծագործ կարողութիւնները։

Այս ասել է, որ Դաշնակցութեանը հարազատ պիտի լինի այն աշխատանքը, որի նըպատակն է մեր ժողովուրդը դարձնել՝ քաղաքականապէս հասուն, կուստուրապէս բարձր և տնտեսապէս աճուր։

Նաև այս կէտում կուսակցութեան ըմբռնումը դարձած է աւելի որոշ ու յստակ:

Եթէ կար ժամանակ, երբ Դաշնակցութիւնն իր գործունէութեան որոշ վայրերում լծուած էր բացառաբար քաղաքական պայքարի. այսօր, հայ կեանքում տեղի ունեցած խորին յեղաշրջումի հետեանքով, նա իրեն կոչուած է զգում իր բաժին աջակցութիւնը բերելու նաև պայքարի քիչ վերն ընդգծած երկու միւս բնագաւառներում՝ տնտեսական և կուլտուրական:

Այս չի նշանակում անշուշտ, թէ անցեալի մէջ կուսակցութիւնը դէ՛մ էր այս աշխատանքներին:

Բնաւ եւ երբեք:

Սակայն այլ է, երբ դէ՛մ չես որոշ աշխատանքի, բայց և չես աջակցում նրան, եւ այլ՝ երբ օչ միայն դէ՛մ չես, այլ և աջակցում ես նրան:

Ահա այս ուղղութեամբ է, որ այսօր հետեւ պիտի ընթանայ մեր գործը:

Մէկ վերապահութեամբ սակայն:

Այս աշխատանքը քաղաքական մարզից դուրս պիտի կատարուի ա՛յն չափով, որ ներանից չտուժի կուսակցութեան անմիջական գործը:

Դաշնակցութիւնը եղել է անցեալում, կայ այսօր ու պիտի լինի նաև ապագայում

իրրե գերազանցօրէն քաղաքական ազդակ:

Այս ուղղութեամբ էլ առաւելապէս պիտի ընթանայ նրա կեանքը:

Իր քաղաքական-կուսակցական նախաձեռնումները յետոյ միայն նա յաւելեալ բեռ պիտի առնի իր ուսերին և իր յաւելեալ ուժերը տրամադրի այս գործին:

Իսկ մինչ այդ, նա պիտի բաւականանայ իր աջակցութիւնն ու գործակցութիւնը բերելով այն կենսունակ ուժերին, որոնք, ճիշտ է, կուսակցօրէն մեզ հետ չեն, բայց իրենց ըմբռնումով դէ՛մ չեն այս գործին:

Այսպիսով, սկզբունքային այս ըմբռնումն ունենալով, դիւրին է այժմ ճշտել՝ թէ գործնականի մէջ ի՞նչ կերպարանք պիտի առնի արգեօք այդ աշխատանքը թէ՛ բուն հայրենիքում ու թէ դաղութների մէջ:

Այս առաջադրութեամբ, կուսակցութեան անմիջական քաղաքական խնդիրները պիտի լինեն:

ա. — Ամեն կերպ զարկ տալ այն ձեռնարկներին, որոնց նպատակն է հայ ժողովուրդը համախմբել իր հայրենիքի մէջ կամ անմիջականօրէն նրա շուրջը:

բ. — Աջակցել այն բոլոր հանրային հաստատութիւններին և ձեռնարկներին, որոնք պիտի նպաստեն մեր աւեր հայրենիքի վերաշինութեան գործին:

դ. — Պահպանել և զարգացնել ազգային մշակութային արժէքները և պայքարել մեր ժողովրդին սպառնացող ազգային սլլասերման դէմ :

Համախմբուած ժողովուրդ , վերաշինուած հայրենիք ու ազգայնօրէն անվթար հաւաքականութիւն , — ահա ժողովրդանուէր աշխատանքի այն երեք գլխաւոր հօւները , ուր կեանք պիտի առնի Դաշնակցութեան գործը :

Քաղաքականապէս մանուկ պիտի լինել նոյնացնելու համար հայրենիքը , հայրենի ժողովուրդն ու հայրենի մշակոյթը օրուան իշխանաւորի հետ :

Այս վերջինը բազմիցս եկել ու անցել է մեր պատմութեան բովից , սակայն ապրել և յարատեւել են մեր քիչ վերն ակնարկած յաւիտենական արժէքները :

Դաշնակցութեան պայքարը եկւոր իշխանաւորի դէմ է և ո՛չ Հայաստանի , նա ուղղուած է մեր ժողովրդի հալածիչների դէմ և ո՛չ այդ ժողովրդի , նա նպատակ ունի ազգային մշակոյթը փրկել և ո՛չ այս նպատակին ձգտող ճիգերը խորտակել :

Երբ ունէինք դեռ թրքապատկան հայրենիք և այդ հայրենիքում ապրող ժողովուրդ , Դաշնակցութիւնը վերստին իր բովանդակ ու ժերով լծուած էր այս գործին , հակառակ այն փաստի , որ աշխատանքը տարւում էր թուր-

քիոյ մէջ , ուր իշխում էր Համիդի հայաջինջ ոգին :

Այս վերջին պարագան բնաւ պատճառ չէր , որ մենք չպահենք մեր ժողովուրդը նրկրում , չսատարենք հայրենիքի վերաշինութեան գործին և պայքար չտանենք ազգային ալլասերման դէմ :

Ճիշտ հակառակը :

Այս պարագան մէկ աւելորդ ու զօրաւոր պատճառ էր , որ մենք կրկնակ ուժերով պայքար տանենք թէ՛ մէկ , թէ՛ միւս և թէ՛ երրորդ մարզին մէջ :

Ճիշտ նոյն պատկերն է նաև այսօր :

Բոլշեւիզմի տիրապետութիւնը բնաւ չի կարող զրդել մեզ (ինչպէս չէր զրդում նաև Համիդը) , որ մենք կտրտենք այն ծառի ճիւղերը , ուր իր բոյնն ունի հիւսած նաև Դաշնակցութիւնը :

Ընդհակառակը :

Որովհետև այդ ծառի գոյութիւնն այսօր աւելի քան երբեք վտանգուած է , ուստի երբեք այնքան լարուած չպիտի լինեն մեր ճիգերը նրա պահպանութեան համար , որքան այսօր :

Ճշմարտութիւնները մեր դժբախտ իրականութեան մէջ նաև նրանով են յայտնի , որ նրանք կրկնուելու աւելի պէտք ունեն :

Ճիշտ այս տուրքն էր , որ տուինք այս

դէպքում:

Պարզօցինք մէկ երևոյթ, որ պարզաբանութեան կարիքը չունի, որ յստակ է՝ անամպարեի նման ու ջինջ՝ ինչպէս գարնան կապուտակը:

Մենք ընդհանուր գծերով տուինք այն աշխատանքի պատկերը, որ պիտի տարուի հայրենիքի համար, — լինի այդ բուն Հայաստանում թէ նրա սահմաններից դուրս, այլ և այլ գաղութների մէջ:

Դադարնիք չէ սակայն, որ մեր ժողովրդի մէկ ստուար հատուածը հարկադրաբար ապրում է այսօր իր հայրենիքից հեռու, օտար հորիզոնների տակ՝ միշտ ենթակալ ամեն կարգի վտանգների:

Արդ, ի՞նչ պիտի լինի Դաշնակցութեան գիրքն ու դերը գաղութների մէջ:

Շտապենք ասել, որ նաև այստեղ գործունէութեան ընդհանուր բնոյթը, իր սկզբունքային առումով, մնում է ճիշտ նոյնը, ինչ երկրի մէջ:

Նաև գաղութներում Դաշնակցութիւնը պիտի ձգտի, որ վերապրող հայութեան բեկօբները լինեն՝ քաղաքականապէս հասուն, կոսկրոտապէս բարձր և տնտեսապէս ամուր:

Աւելին:

Այս աշխատանքը գաղութներում պիտի տարուի թերևս կրկնակ լարուած ճիգերով:

որովհետև տարտղնուած հայութիւնը, համեմատութեամբ բնաշխարհում նստած ժողովրդի, ենթակայ է միշտ յաւելեալ վտանգների:

Այստեղ չկայ հայրենի հողը, որ անկախ խօսքից ու դործից, ինքն իր հեքիաթային ուժով, հանդիսանում է իբրև մեծագոյն ազդակը մէկ ժողովրդի զարգացման ու պահպանման գործի մէջ:

Այդ իսկ պատճառով յաւելեալ խօսքերն ու գործերն է, որ պիտի գան այս զօրաւոր ազդակի կախարդական հմայքը փոխարինելու և տարագիր հայութեան հոգում միշտ վառ պահելու «սուրբ հոգին»:

Մէկ հիմնական վերապահութեամբ սակայն:

Գաղութներում տարած մեր աշխատանքն իր բովանդակ ծաւալով նպատակ պիտի ունենայ պատրաստել մեր ժողովուրդը Մա՛յր Հայրենիքի համար:

Իր քաղաքական կրթութեամբ գաղութահայութիւնը ի վիճակի պիտի լինի որդեն գրել հայրենի երկրի ազատագրութեան դաւանանքը, նրան խորթ չպիտի լինի իր հայրենի մշակոյթը, նա պատրաստ պիտի լինի այդ երկրի տնտեսական հզօրութեան արամադրելու իր օտեղծագործ կարողութիւնները:

Իսկ այս նշանակում է, որ առաջին հերթին նա հեռու պիտի մնայ միջամտելու այն

երկրի քաղաքական գործերին, ուր ինքնապարուժէ իբրեւ եկուոր հիւր:

Շեղել այս հիմնական սկզբունքից, այդ կը նշանակէ վատագոյն հարուածը տալ մեր Դատին, միաժամանակ ապարդիւն տեղից օտար հօրիզոններէ տակ վատնելով մեր չքաւոր Երկրի համար տնտեսուած հայութեան համեօա կարողութիւնները:

Որքան շատ չէզոք ու ձեռնադահ մնանք օտարի գործերում, այնքան աւելի շատ ձեռներէց ու գործօն կը լինենք մե՛ր սեփական ու մե՛զ հարազատ աշխատանքի աշխարհում՝ չահելով, այսպիսով, թէ մէկ ու թէ միւս զէպքում:

Այս չի նշանակում, ի հարկէ, թէ մեզնից նրանք, որոնք տուեալ երկրում հպատակի իրաւունքներն ու պարտականութիւնները ունեն, պիտի հրաժարուին և՛ մէկից և՛ միւսից:

Անշուշտ ոչ:

Անհատաբար իւրաքանչիւրը մեզնից, երբ անդացու հանգամանքով ապրում է այս կամ այն երկրում, իբրեւ տեղացի էլ կը կատարի իր պարտականութիւններն այդ երկրի նկատմամբ, առանց երբեք իր որեւէ քայլին ազգային (հայկական) կերպարանք տալու և իր այդ քայլը կապելու մայր հայրենիքի (Հայաստանի) ճակատագրին:

Առաւել ևս, երբ խնդիրը դառնում է հաւաքականութեանց շուրջ:

Գաղութներում պալքար պիտի տանել

այն բոլոր տարրերի դէմ, որոնք կը փորձեն այդ հողի վրայ խմբել մեր տարագրութիւնը և այն, իբրեւ քաղաքական զանգուած, ուղղել այս կամ այն պետութեան դէմ:

Այս հիմնական կէտում զիջում երբեք չի կարող լինել:

Տարագիր հայութեան ծոցում գործող քաղաքական հոսանքները քնաւ առնչութիւն չպիտի ունենան տուեալ երկրի քաղաքականութեան հետ և կապուած պիտի լինեն բացառաբար մայր հայրենիքին, գործելով միայն հարազատ ժողովրդի համար:

Այս հիմնական ըմբռնումն ունենալուց յետոյ, այլևս դիւրին է գործնականի մէջ մեր կոնկրետ քայլերը ճշտել:

Այստեղ ամենից առաջ մեր գլխաւոր մըտահոգութիւնը պիտի լինի իւրաքանչիւր գաղութի հայութիւն իբրեւ համայնք, իբրեւ մէկ ուրոյն ազգային միաւոր, խմբել և, համաձայն ժամանակակից պետական իրաւունքի և ըմբռնումների, օժտել նրան իր ներքին ազգային-կուլտուրական գործերը վարելու անհրաժեշտ իրաւունքներով:

Այս գաղափարը, որ անառարկելի պիտի լինէր անխտիր բոլորի համար, այսօր քաւութեան նոխազ է դարձել մի շարք խուժանաւարների ձեռքին, որոնց համար անթոյլատրելի ոչինչ չկայ Դաշնակցութեան դէմ մը-

դած պայքարի մէջ։

Այդ հակադաշնակցական ասպետներինց մէկը, Գ. Աշոտ Յովհաննիսեան, իր վերջերս լոյս ընծայած գրքոյկում^{*)} փորձում է մինչեւ իսկ... հեգնել այդ գաղափարը, մեր սոցիալականների նման թոթովելով ու թուլեցնելով հետեւեալը։

«... Աղգային տերրիտորիայի մասին երազող ասպետները, արտաքսուած բոլոր տերրիտորիաներից, հրահրուած են խոհմարար էքստերրիտորեալ Հայաստանի ցնորքը»։^{**)}

Աղգութեան պահպանման «էքստերրիտորեալ» սկզբունքը խոտելի է դարձել մեր

^{*)} Ա. Յովհաննիսեան. — «Գաղութահայ խնդիրներ», Երևան, 1925, էջ 4։

^{**)} Այստեղ թերևս աւելորդ չիլի յիշատակել նաեւ մէկ սուրիշ, ոչ պակաս բնորոշ դէպք։

Մեր գրքոյկներից մէկում, անդրադառնալով ընդհանրապէս անկախութեան սկզբունքին, մենք գրած էինք.

«Ապագան գիւրութեամբ կը գծի անշուշտ այն ձևերը, որոնք հնարաւոր կը գործնեն անկախութեան սկզբունքի լիակատար կիրառումը տրուելով ազգութեան նաեւ այն հատուածների նկատմամբ, որոնք պատմական բաղժապիտի պատճառներ հետեւանքով պակասած են իրենց բունից և ազգում են հայրենիքից դուրս, աբրեք հարիզաններէ»։^{***)}

Գ. Այ. Մեռնիկեան, գիտակցաբար խեղաթիւ-

^{***)} Տես մեր «Հայաստանի Անկախութիւնը», 1924, Ժընեւ, էջ 45։

բոլշեւիկների աչքում նրա համար միայն, որ այդ սկզբունքի պաշտպանի դերում հանդէս է եկել Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը։

Հակառակորդին մի աւելորդ քաջացի տալու համար—թէեւ յիմար, թէեւ անիմաստ, թէեւ ծիծաղելի—նրանք պատրաստ են ժխտել այսօր այն, ինչ ասել են երէկ և մոլեռանդօրէն պաշտպանել ճիշտ հակառակը երէկուապատճի։

Այլ բացատրութիւն չունի այն քաղաքականութիւնը, որ մենք քիչ վերը բերինք։

Սակայն շտապենք յայտարարել, որ այդ սկզբունքի հեղինակութիւնը (ու, հետեւաբար,

բելլա մեր առածի աճող իմաստը և իր ընթերցողից թաղանթով մեր քիչ վերը յիշատակած անդերը, քմահաճօրէն պակաս է մեր գրքոյկից մէկ դարձած ածք միայն և փորձում ապագային վերաբերող մեր մտածումը ներկայացնել խորհրդային վանդակում փակուած ընթերցողին իբրեւ օրուան քաղաքականութեան մտահոգութիւն։

«Ուշադրութիւն դարձէք այս վերջին յիմար արտայայտութեան վրայ,—գրում էր Գ. Այ. Մեռնիկեան,—անկախութիւն հայրենիքում և հայրենիքից դուրս»։^{*)}

Ըստ էութեան—այսուհետեւ և առիթիւ, սակայն ուշադրութիւն դարձէք այն «սոցիալական խաղի վրայ, որ այնքան գիւրութեամբ կատարուած է ճշարտութեան հետ՝ բոլշեւիկ հրապարակագիրը՝ Օ. Բարբե՛ր, բարբե՛ր...»

^{*)} Այ. Մարտիկեան. — «Կուսակցութիւնները գաղութահայութեան մէջ», 1924, էջ 77։

նաև պատիւը) բնաւ Դաշնակցութեան չի պատկանում :

Այս կամ այն երանգը , այս կամ այն նիւանսը կարող է ծնունդ առած լինել Դաշնակցութեան ծոցում , սակայն հիմնական գաղափարն իր խորքին ու էութեանը մէջ ձեւաւորուել ու հերպարանք է առել մեզնից դուրս , ու նաև մարքսիստական բանակում :

Անուրանալի է մասնաւորաբար այն գերը , որ այս գաղափարի հիմնաւորման մէջ կատարել են երկու մարքսիստ տեսաբաններ՝ Բաուէրն ու Շպերինգերը (Սինոպտիկոս) :

Սակայն այս հարցն այսօր այլևս դադարել է մտամարդութեան զարգարանք լինելուց , նա խորարմատ ձեռով խարխիս է նետել իրական կեանքի մէջ և գործնականօրէն իր լուծումը գտել — թող թէ մասնակի — մի շարք պետութիւններում :

Ժամանակակից պատմութիւնը մարդկութիւնը տանում է գէպի ազգային դատերի լուծումը՝ այս խօսքի լիակատար և ամբողջական առումով :

Հայրենիքը չէ բացառաբար , որ հիմ պիտի դառնայ որեւէ հաւաքականութեան ամբողջացման , պահպանման և իրաւական գոյութեան (հաւաքականօրէն) . այս առարկայական գործօնից դուրս կայ ենթակայական մէկ բարդ ու հզօր ազդակ՝ ինքը ազգութիւնը (չնոյնացնել

ազգի հետ) , որ իր շուրջն է համախմբում բոլոր նրանց , որոնք միեւնոյն ազգի պատկանելութեան զգացումը ունեն : Այս ազդակն իրենով փոխարինում է յաճախ նաև այն դերը , որ ազգութեան կազապարման մէջ կատարում է հայրենիքը , որովհետև իր հերթին հայրենիքն անմասն չէ մնում (կամ չէ մնացած ժամանակին , ինչպէս նրեռութեան կազապարման մէջ) ազգութեան բարդ բնակուտութեան հոգեբանական շաղախի ամբարման ու պահպանման գործի մէջ :

Ահա այս շաղախը կրող կենսալիւր ու ստեւարաթիւ զանգուածը մեր օրերին փորձ է անում իր հաւաքականօրէն իրաւական գոյութեան հիմ դարձնել այս ազդակը՝ լինի այդ սեփական հայրենիքում թէ այդ հայրենիքից դուրս , տար հորիզոնների տակ :

Ապագան , թւում է մեզ , պիտի կարողանայ միանգամայն անթերի , լրիւ և ամբողջական իմաստով այս ծանրակշիռ կնճիռը լուծել :

Այսօր մենք կանգնած ենք այդ լուծման կէս ճանապարհին , ուր հասած ենք ոչ զիւրութեամբ , ոչ անպայքար ձեւերով :

Ու աններելի յանցանք կը լինէր անշուշտ , եթէ մենք գիտակցաբար ու կամովին հրաժարուէինք մեր ազգութեան պահպանման այդ կարեւոր զէնքից :

Ու քանի որ ճիշտ հակառակն է մեր նը-

պատակը, ուստի ճիշդ չպիտի խնայենք մեր ժողովրդի վերապրած բեկորները պահելու իր-
քն իրաւական հաւաքականութիւն, իրքե
ազգային մէկ ուրոյն միաւոր, օժտելով նրան,
ինչպէս առաջինք, իր ներքին ազգային կուլ-
տուրական գործերը վարելու անհրաժեշտ ի-
րաւունքներով:

Անուրանալի է, որ այս անսակէտից իր
փորձն ու անցեալը ունի նաեւ մեր ժողովուր-
դը:

Մասնաւորաբար Ազգային Սահմանադր-
ութիւնը հսկայական դեր ունի կատարած
ճիշտ այս իմաստով և՛ Թուրքիոյ և՛ նրա եր-
բնմնի մի շարք գաղութներում:

Սակայն պատմութիւնն իր վերիվայրում-
ներն է կատարել նաեւ այս կէտում:

Այսօր իրաւապէս իր ուժի մէջ չի մնացել
այդ Սահմանադրութիւնը յղացող ու պահող
ազդակներից և ոչ մէկը:

Հետեւաբար մնում է մեզ իրաւական նոր
կառուաններ ստեղծել այն գաղափարի համար,
որ գաղութահայ իրականութեան մէջ կեանք
առաւ մօտ եօթ տասնամեակ առաջ, Թարմաց-
ցնելով, միաժամանակ, ի հարկէ, նաեւ գա-
ղափարը:

Գաղափարի այս Թարմացումը մարմին կ'առ-
նի այն ժամանակ միայն, երբ կը կարողանանք
ստեղծուած և կամ ստեղծուելիք ազգային-

վարչական ինքնավար օրգանները դնել աշ-
խարհիկ և ժողովրդավար հիմերի վրայ:

Պիտի ազատել հայ կղերը յաւելեալ հո-
գերից և Թոյլ տալ, որ նա ճշմարտօրէն կա-
տարի իր միակ պարտականութիւնը, այն է՝
բարի միջնորդ հանդիսանալ մեր և Աստուծոյ
միջև մեր մեղքերի թեթեւցման գործում:

Ըստ Բեբելի Խորհրդի, երկինքը պիտի ձը-
գել հրեշտակներին և ազաւաններին, իսկ արա-
տաւոր աշխարհիկ կեանքը թողնել աշխարհա-
կաններին, որոնք ժողովրդի հետ մէկտեղ ու
ժողովրդավար հիմերով կը տանեն հաւաքակա-
նութեան վերաբերող հանրային բոլոր գոր-
ծերը:

Այս ձևով պահպանուած կը լինի նաեւ
աշխատանքի բաշխման արդար սկզբունքը:

Այս նպատակին կարելի է հասնել, ի հար-
կէ, ոչ միանգամից:

Իւրաքանչիւր երկիր ու գաղութ ունեն
իրենց առանձնայատուկ պայմաններն ու
պատմութիւնը:

Պիտի գիտնալ, ուրեմն, յարմարուել այս
պայմաններին և ըստ այնմ էլ օրուան քաղա-
քականութիւնը գծել:

Այս բոլոր գէպքերում սակայն, ինչպէս
առաջինք, անփոփոխ կը մնայ մեր հիմնական
նպատակը, որին պիտի ձգտենք մեր բոլոր ու-
ժերով և բոլոր գաղութներում:

Գաղութառայութիւնը պիտի դառնայ երկ-
րին կապուած մեկ սամոդշական գանգուած,

իր ներքին, իւրաքանչիւր վայրի մէջ, կազմակերպուելով իբրեւ մէկ ուրոյն համայնք՝ զուտ աշխարհիկ ու ժողովրդավար ճիմերով։

Ընդհանուր ժողովը երբ գծում էր սահայն այս հիմնական սկզբունքները, նա չէր մոռանում անշուշտ, որ իր ժողովասրահից անմիջապէս դուրս կայ իրական կեանքն իր առօրեայ հոգերով, որ սկզբունքների իրականացման չի սպասում երբեք իր այս կամ այն հրամայական պէտքը բաւարարելու համար։

Ահա այս մտահոգութեանը մենք պիտի կարողանանք տարբերել այսօր իսկ լուծում պահանջող աշխատանքները նրանցից, որոնք կարող են վաղը կատարուել։

Այս աշխատանքները, ընդհանուր առումով, պիտի ընթանան երկու զատորոշ ու գըլխաւոր հոռնեքով, — զուտ կուսակցական և համակուսակցական։

Ամենէն առաջ, ինչպէս ասացինք, մենք պիտի սեղմենք և ամրապնդենք մեր կուսակցական ճակատը։

Այս նպատակով ժ. Ընդհանուր ժողովը որոշեց յառաջիկայ տարին հռչակել իբրեւ ներքին աշխատանքի եւ վերակազմութեան տարի։

Աղէտները մեզ համար ի զուր չեն անցել անշուշտ։

Այս մի քանի տարիների ընթացքում Դաշնակցութիւնը կարողացել է հաւաքել իր ուժերը, մէկգի նետել վարանոտ տարրերն ու գծել իր գործի ուղին։

Մեր խօսքերի ճշմարտութիւնն իրենց արդարացումն են գտնում այն բացառիկ դիրքի մէջ, որ երկրում ու գաղութներում ունի Դաշնակցութիւնը։

Սակայն այս բոլորով մէկտեղ մեր ուսերին առած հսկայական աշխատանքը պահանջում է մեզնից մեր ճիգերի և զոհողութիւնների առաւելագոյնը։

Այստեղ մենք պիտի ուզէինք գէթ մի քանի խօսքով կանգ առնել յատկապէս երկու որոշումների վրայ, որ տուաւ ժ. Ընդհանուր ժողովը՝ կուսակցական ներքին ճակատը ամուր պահելու համար։

Մէկ հիմնական ախտ յատուկ է գրեթէ բոլոր քաղաքական հոսանքներին ու գրանցութեւ, դժբախտաբար, նաեւ Դաշնակցութեան։

Այդ ախտի վտանգը նրա մէջ է, որ աւանդաբար դիւրին դարձած է որեւէ կուսակցութեան մէջ մտնելը և դժուար՝ այնանդից արտաքուսելը։

Պայմանների այս անհամաչափութեան հետեանքով յաղթական կուսակցութեան լուադոյն օրերին զանգուածօրէն ներս խուժած են նրա մէջ այլևայլ տարրեր, յետագային պատուհաս գառնալով այդ նոյն կուսակցութեան գլխին։

Այս երևոյթից ծագած չարքները ծանօթ են ամենքին, ուստի ժլատանանք մեր խօսքերի մէջ։

Ահա այս ամառի գէտ է, որ փորձեց պալ-
քարել Ընդհանուր Ժողովը, նախ՝ դժուարաց-
նելով կուսակցութեան մէջ ընդունուելու պայ-
մանները և ապա՝ զուգահեռաբար զիւրացնելով
այնտեղից վտարուելու ձեւերը:

Այս որոշումը խաթիւ կերպով գործադը-
րած զէպքում՝ նրա բարեբար հետեանքները
զգալի պիտի դառնան կուսակցութեան բո-
ւական կեանքի մէջ:

Իսկ իր երկրորդ որոշումով Ընդհանուր
Ժողովը եկաւ հրահանգելու իր բոլոր կազմա-
կերպութիւններին, որ նրանք միայն իրենց
յաւելեալ մտաւոր և նիւթական ուժերը
արամադրեն հանրութեան, նախապէս ամրա-
ցնելով սեփական կուսակցական բերդը:

Որովհետեւ այս ձեռք է միայն, որ Դաշ-
նակցութեան գործից առաւելագոյն ու լաւա-
գոյն շահը պիտի ունենայ հայ հանրային
կեանքը:

Մեր աշխատանքների կարեւորութեան տե-
ւակէտից առանձին ճիշդ պիտի թափել մաս-
նաւորաբար նորակազմ գաղութներ զիրու-
ցան աշխատաւորութեան և արգէն կեանքին
կապուած չափահաս որբերի վրայ:

Այս տեսակէտից ահագին գործ կայ կա-
տարելիք առանձնապէս Սիւրբոյ, Յունաստա-
նի և Ֆրանսայի մէջ, ուր հայութեան բեկոր-
ները գերմարդկային ճիգերով պայքար են
տանում տարբեր բնոյթ ու կերպարանք կրող
մի շարք վտանգների դէմ:

Գաղութահայ աշխատաւոր տարրերն ու
երիտասարդութիւնը պիտի դառնան զօրաւոր
առաջը մեր կուսակցական զանգուածի և
ամենէն ամուր պատենէլը՝ օտարամուտ և այ-
լասերող երեւոյթների դէմ:

Այս գործում իր կարեւոր աջակցութիւնը
պիտի բերի նաեւ Դաշնակցութեան մամուլը:

Մէկ թերի, որ եղած է հարկադրաբար
վերջին տարիների ընթացքում, Ժ. Ընդհա-
նուր Ժողովը որոշեց վերացնել, հնարաւորու-
թեան սահմաններում մօտ ապագային վեր-
սկսելով կուսակցական կենտրոնական օրգա-
նի հրատարակութիւնը:

«Հայրենիք» տո՛ւադիրը, մեր թերթերն ու
անջատ հրատարակութիւնները իրենց միան-
գամայն օրոշ և յատուկ դերն ունեն, որ ան-
կարելի է մէկ ուրիշով փոխարինել:

Սակայն պակասում է կուսակցական օր-
գանը, պակասում է հին «Դրօշակ»-ը, որ
այնքան բեղմնաւոր և աչքառու դեր ունեցաւ
մեր կուսակցական կեանքի մէջ:

Այս օրգանի վերստեղծումով կարելի
պիտի լինի մեր ժառանգած կարեւոր բացը գո-
ցել և ղեկավար բերան ունենալ կուսակցա-
կան բոլոր օրգանների համար:

Միաժամանակ, այս կենտրոնական օր-
գանին զուգահեռ, ճիշդ պիտի թափել Դաշ-
նակցութեան հիմնական մատենաշարը վեր-

սկսելու, հրատարակութեան տալով—առան-
ձին պրակներով—առաւելապէս կուսակցա-
կան դաւանանքին, գործելակերպին և անց-
եալին վերաբերող հատորներ:

Մեծամեծ գիտարութիւններ կան ան-
շուշտ այս ձեռնարկների հետ կապուած,
սակայն կուսակցական զանգուածի ջերմ ու
գործուն աջակցութիւնը հնարաւորութիւն պի-
տի տայ նաև այս գիտարութիւնները յազ-
թահարելու:

Այստեղ անկարող ենք կանգ չառ-
նել ժ. Ընդհանուր Ժողովի նաև մէկ այլ ու-
րոշման վրայ:

Գաղտնիք չէ, որ Դաշնակցութեան պաշ-
տօնաթերթերից գուրս, որոնք հրատարակ-
ւում են կազմակերպական մարմինների հըս-
կողութեան և պատասխանատուութեան տակ,
այսօր այլևայլ գաղութներում լոյս են տե-
նում նաև մի շարք թերթեր, որոնք, ճիշտ է,
կուսակցական հանգամանք չունեն. սակայն
իրենց ուղղութեամբ յարում են Դաշնակցու-
թեան:

Գաղտնիք չէ միաժամանակ, որ այս
թերթերը յաճախ ունենում են շեղումներ, ո-
րոնց պատասխանատուութիւնը գործին ան-
տեղեակ հանրութիւնը բարդում է միշտ Դաշ-
նակցութեան վրին:

Ահա այս անախորժ վիճակից ազատուե-

լու համար է, որ Ընդհանուր Ժողովը եկաւ
մէկ անգամ ևս յայտարարելու, որ կուսակ-
ցութիւնը պատասխանատու է—միայն և բա-
ցաւարար—իր սեփական պաշտօնաբերքի
որդեգրած ուղղութեան համար:

Համակիր թերթերը բացարձակապէս գուր-
են մնում այս ցանկից և կուսակցական մա-
մուլը նաև նրանց նկատմամբ իրաւունք է ըս-
տանում իր տեսակէտներն ու սկզբունքները
ազատօրէն պաշտպանելու:

Կուսակցական աշխատանքների մէջ իր
առանձնայատուկ տեղն է գրաւում նաև այն
գործը, որ կապուած է Դաշնակցական Ու-
սանողութեան հետ:

Մեծ է այս վերջինի գերը ընդհանրապէս
մեր հանրային կեանքի միջ և բարդ ու ա-
ռանձնայատուկ այն աշխատանքը, որ պիտի
կատարուի նրա շարքերում:

Ուսանողութեան գիրքի, կեանքի ու գոր-
ծի պայմանները հարկադրում են, որ նա,
կազմակերպչօրէն պահելով հանդերձ իր կապը
տուեալ վայրի կուսակցական մարմնի հետ,
կազմակերպուի, այնուամենայնիւ, իբրև մէկ
ուրոյն միաւոր, ենթարկուելով անմիջականօ-
րէն կուսակցական վերին մարմնի հրահանգ-
ներին և հսկողութեան:

Այս նկատումներով է որ Ընդհանուր Ժո-
ղովը որոշեց Հ. Յ. Դ. Ուսանողական Միու-

քիւնք վերտեղծել, որի դերը այնքան բեղմնաւոր եղած է մանտլանդ իր գոյութեան ըսկըզնական շրջանին :

Ահա մի քանի խօսքով կուսակցական աշխատանքների այն մասը, որ մենք կարող էինք գրի առնել այստեղ :

Ասացինք սակայն, որ գաղութներում մեր առօրեայ կեանքը պիտի ընթանայ նաև ոչ զուտ կուսակցական հունով :

Տարաբախտաբար, մինչև այսօր անհնար եղաւ գրական լուծում տալ համագաղութային համագումարի հրամայական պէտքին :

Դաշնակցութեան ստուերից իսկ սարսափող մեր հակառակորդները, պարզապէս բոլկաւոր տուին այս ձեռնարկը՝ իւր ածելով բոլշեւիկեան կրակին և հաւաքականութեան շահերը զոհ բերելով իրենց ճշմարիտ կուսակցական հաշիւներին :

Պիտի յուսալ, որ ի վերջոյ կամ իրենք պիտի զգաստանան և կամ այս աղաղակող կտրիքը իրենց պիտի զգաստացնի և ոչ հեռու ապագային հնարաւոր պիտի դառնայ ստեղծել մէկ ղեկավար մարմին, որի շուրջը համախմբուած կը լինեն մեր բոլոր գաղութներն անխտիր :

Հիմնականն այն է, որ այս համագումարն ու նրանից բխող մարմինը իրապէս կը բեն նամագաղութային բնոյթ, որ նրանք լի-

նեն արտայայտիչը գաղութահայութեան բոլոր տարրերի ու հոսանքների :

Այս հիմնական պայմանը պահելուց յետոյ, ալլևս դիւրին պիտի լինի գծել իրաւունքների և պարտականութիւնների այն սահմանը, որ համագաղութային մարմինը պիտի ունենայ գաղութների հանդէպ և գաղութները, փոխադարձաբար, պիտի ունենան այդ մարմնի հանդէպ :

Այս ձեռնարկին զուգընթաց (իսկ յաջագած պարագային, թերևս նրա՝ իսկ նախաձեռնութեամբ), պիտի աշխատել ստեղծել մէկ կենտրոնական կազմակերպութիւն, որի նըպատակը կը լինի ուժ տալ յատկապէս դարացական գործին և աջակցել մայրենի դաստիարակութեան տարածման :

Մեր պայմաններում գտնուող ազգային թափառական հաւաքականութիւնները, առանց նման կազմակերպութեան գոյութեան ու գործօն աջակցութեան, պարզապէս անկարող պիտի լինեն կուլ չգնալ օտարի ձուլող ու այլասերող ազդեցութեան :

Պիտի յուսալ, որ գէթ այս հարցում Դաշնակցութեան ստուերը կարմիր լաթի դեր չպիտի կատարի իր հակառակորդների աչքում :

Միաժամանակ, այս զուտ կրթական գործին զուգընթաց, միանգամայն անկուսակցական հողի վրայ, պիտի ջանալ համախմբել

մեր ժողովրդի աշխատաւոր խաւերը և նրանց
նիւթեական ու բարոյական կապերը ամրապնդե-
ղելու համար՝ ստեղծել արհեստակցական եւ
գործակցական միութիւններ :

Այս միջոցներով, թերեւ, կարելի լինի,
գէթ մի չափով, մեղմել հալ աշխատաւոր բազ-
կի կրած զրկանքները ու գէթ ժամանակաւ-
բապէս չէզոքացնել օտար ուժերի աշխատեցող
ազդեցութիւնը :

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Մեր յօդուածի սկզբնաւորութեան մէջ
մի մասով պատասխանեցինք արդէն այն հար-
ցին, թէ ի՞նչ վերաբերում ունի արգեօք Դաշ-
նակցութիւնը դէպի խորհրդային կարգերը :

Երբ պարզում էինք Դաշնակցութեան դը-
րական ըմբռնումը Հայ Դատի մասին, դրա-
նով նիշում էինք արդէն այն բացասական
գիրքը, որ նա ունի դէպի համայնավար հո-
սանքը :

Այստեղ անկարելի է աննկատ անցնել
այն աստիճանական փոփոխութիւնների վրա-
յից, որոնց ենթարկուել է Դաշնակցութեան
քաղաքական վարքագիծը բոլշեւիզմի հան-
դէպ :

Բացարձակապէս սխալ կը լինէր կարծել,
թէ հոկտեմբերեան դաւադրութեան առաջին
խկ օրերից կուսակցութեան վերաբերումը ե-
ղել է բացարձակապէս թշնամական բոլշե-
ւիզմի նկատմամբ :

Ապագային, երբ գրի առնուի այս երկու
հոսանքների փոխադարձ յարաբերութիւնների

պատմութիւնը, փաստացիօրէն պիտի հաստատուի, որ համայնավար հոսանքը ոչինչ չի խնայել Դաշնակցութիւնը ղէպի իր հակառակորդների բանակը լղելու համար:

Վերջերս Ալէքսանդրապոլի գաւառական խորհուրդների Դ. Համագումարում իր արտասանած ճառի մէջ Զիչերինը մեղադրում էր Դաշնակցութիւնը նաև նրանով, որ Անդրկովկասի հանրապետութիւններից «միայն Դաշնակցական կառավարութիւնն էր, որ բացարձակ թշնամական դիրք էր բռնել խորհուրդների հանդէպ»:^{*)}

Երբ այս խօսքերն արտասանուեցին Ռուսիայի արտաքին գործոց գործավարը, նա զետէր անշուշտ, որ ինքը պարզապէս սուտ է խօսում:

Որովհետև գաղտնիք չէ երբեք, որ Դաշնակցութիւնը ճշտել է իր դիրքը ո՛չ պատահաբար և ո՛չ միանգամից:

Տարիներն ու ղէպերը հայ մեծ քաղաքական ազդակը բերել և վերջնականապէս գրել են այն ուղիի վրայ, որ գծեց Ժ. Ընդհանուր Ժողովը:

Այս տեսակէտից թերևս աւելորդ չլինի գէթ մի քանի խօսքերով բնութագրել երկու հոսանքների փոխյարաբերութեանց պատկերն

^{*)} «Խորհրդային Հայաստան», 14 Մարտ 1925 թ.:

այն ընդարձակ շրջանին, որ երկարում է 1917-ից մինչև 1924-ը:

1917-ի Հոկտեմբերին բոլշևիկները տիրացան իշխանութեան:

Արդէն Բրեստում, ուր առաջին անգամ համայնավար մեքքերով պիտի քաղուէր Հայ Դատը ի տես համայն մարդկութեան, Դաշնակցութիւնն անուղղակի ճամբաներով ճիշդ էր թափում օգտագործել ուսուսական հմայքը և բոլշևիկների օգնութեամբ թրջական ճիւղաններից պոկել մեր երկիրը:

Նրա այս լաւատեսութիւնը բղխում էր անշուշտ այն հաւատից, որ նա ունէր ղէպի համայնավար հոսանքը:

Յեռագային, այս առաջին ձախողանքից յետոյ, երբ հերոսական Բագուն պաշտպանում էր Նաւթաշխարհի հայութիւնը թրջական հորդանների արշաւից, վերստին Դաշնակցութիւնն իր հայեացքը ուղղեց ղէպի Հիւսիս և դաւանափոխ Սիմ. Յակոբեանի միջոցով (1918-ին) ի գուր փորձ արաւ լեզու գտնելու բոլշևիզմի հետ և երկու հոսանքների համար գործակցութեան գետին պատրաստելու Անդրկովկասում:

Նաև այս փորձն արդիւնք պիտի համարել այն միամիտ հաւատին, որ մեր կուսակցութիւնն ունէր ղէպի թաթարական համայնավարութիւնը, քողարկուած ընկերավարական շղարշով:

Յիշ վերջ թԺ. Չաւրիեֆն անցաւ Մոսկուա

վերստին յեզու գտնելու հաւատով համայնա-
վար բորենիների հետ և սակայն իր երկու
ընկերակիցների հետ մէկտեղ (Ռ. Դարբինեան
և Լ. Նազարեան) բանտ նետուեցաւ և ի վեր-
ջոյ անասելի զրկանքների մէջ իր մահկա-
նացուն կ'ընց հեռաւոր հիւսիսում*) :

Անձամբ նաև Զաւրիեւը զոհ գնաց իր
միամիտ հաւատքին, որ նա ունէր դէպի բու-
շելիկները :

Եկաւ մեր անկախ պետականութեան շը-
ջանը, երբ Մոսկուան ամեն կերպ գաւում ու
գաւաղում էր մեր մանուկ Հանրապետու-
թեան դէմ և փորձում թրքական եթազա-
նով անձիտել մեր ազատագրական պայքարը :

Հայկական կառավարութեան զիջողական
քաղաքականութիւնը միայն չարիք բերաւ
մեր մանուկ Հանրապետութեան :

Խմբերով մեր երկիրը հիւրընկալուած ա-
կանաւոր բուշելիկները գաւաղորէն յղացան
Մայիսեան ապստամբութիւնը և մեծապէս
քայքայեցին մեր ամբողջ պետական կեանքը :

Ի զուր անցան նաև այն լաւատես փոր-
ձերը, որ հայկական կառավարութիւնը կա-
տարեց թէ՛ Մոսկուայում, թէ՛ Երևանում,
և թէ արտասահմանեան մի շարք կարեւոր

*) Այս տեսակէտից չափազանց հարուստ նիւթ
պիտի մատակարարէր Զաւրիեւի Մոսկուայից իր
կուսակցութեան գրած ուղագրաւ և փառալից
նամակների հրատարակութիւնը :

փետրոսներում՝ գաւաղիր Հիւսիսն իր նենգ
քայլերից հեռու պահելու համար :

Լեզրանի հետ նախնական վաւերացման
ենթարկած առաջին համաձայնագիրը (1920-
ին), որով Ռուսաստանը ստանում էր իր պա-
հանջած պրեթէ բոլոր առանձնաշնորհումները,
անհետեանք մնաց :

Տարբեր ճակատագիր չունեցաւ նոյն Լե-
զրանի հետ ստորագրած Դեկտեմբերի 2-ի
(1920) ծանօթ համաձայնագիրը :

Ձեռնունայն վերագործաւ Մոսկուայից
նաև Շանթի պատուիրակութիւնը, ուր նա
աննկարագրելի դժուարութիւններով մեկնած
էր՝ անշուշտ ոչ քաղաքական կոտորներ ցցե-
լու համար :

Նոյն վախճանն ունեցան նաև այն փորձերը,
որոնք կատարուեցին Կոպենհագ (1920-ին),
Լոնդոն (1921-ին) և Ռեվել (նոյնպէս 1921-ին) :

Այս յաժառ ճիգերը չզգաստեցին սա-
կայն Դաշնակցութիւնը :

Նա սարսափ չզգաց դանայեաններից, ո-
րոնք պարզե իսկ չունէին իրենց ձեռքին :

Եւ այդ պատճառով ոչ միայն պետու-
թեան միջոցով, այլ և կուսակցորէն, իր գե-
րագոյն մարմինների որոշումով, նա շարու-
նակեց քաղաքական այն դիժը, որ ժառան-
գել էր հայ պետութիւնից :

Առաջին փորձը, ինչպէս ասացինք, կա-
տարուեց Ռեվելում, 1921-ին, Արգիւնքը և
Պաւ աւելի վնասեցուցին, քան եղել էր երբեք :

Այս դէպքից անմիջապէս յետոյ տեղի

ունեցաւ Բուքրէշի Խորհրդաժողովը :

Ռեվելը, ախուռամենայնիւ, լուսահատութեան չմատնեց Բուքրէշի ժողովը. որի որոշումով ծնունդ առաւ Ռիգան :

Եւ երկար է եւ՝ չափազանց ուշադրաւ այս վերջինի պատմութիւնը, սակայն այսօր դեռ ժամանակը չէ պատմելու :

Փաստն այն է, որ նաեւ Ռիգան, բացառաբար համայնավարների նենդ խաղերի պատճառով, մնաց կատարելապէս անպտուղ :

Նոյն ճակատագիրն ունեցաւ նաեւ այդ օրերին բռն Ներկում, Սիսիանի Ղալաչուզ գիւղում հրաւիրուած խորհրդակցութիւնը, 1921-ի Մայիսին, *)

Բանակցութիւններն ընդհատուեցին եւ խօսելու իրաւունքը վերստին տրուեց հրանօթին :

Այլ ճակատագիր չունեցաւ նաեւ քիչ վերջ երեւանում կատարած փորձը, ռամկավարների հետ միասին :

Այսպիսով, տարբեր վայրերում ու տարբեր ժամանակ վարած բոլոր բանակցութիւններն ու նախաձեռնած բոլոր փորձերը

*) Տե՛ս աւելի հանգամանօրէն, — Վ. Միւնախորեան, «Ամբողջ ժողովրդի դիակի վրայ», «Վոյիա Ռուսիի» (ռուս. ամսագիր), 1925, թ. II.

Այս մասին տե՛ս նաեւ նոյն Վ. Միւնախորեանի (աւելի համառօտ) «Խորհրդային Հաստատանի անասնապահութիւնը», «Հայրենիք» ամսագիր, 1925, թ. VI.

միւսնոյն դժբախտ վախճանն ունեցան :

Համայնավար կլիկի ձգտումն էր, որ հայ մեծքաղաքական ազգակը, ըստ ռամկավար Պ. Վահան Թէքէեանի խօսքի — ասուած, սակայն, ռամկավար-ազատականների հասցէին — այս վերջինների նման «փորի վրայ պառկի եւ լորձնաշուրթն անոնց փառաբանուի, թիւնը ընէ միայն», *) մի տուրք, որ Դաշնակցութիւնից նրանք երբեք չէին կարող գանձել :

Պատմական այս հարուստ ու նշանակալից անցեալից յետոյ, 1923-ի Ապրիլին Վիէնայի մէջ հրաւիրուեց Դաշնակցութեան հերթական Խորհրդաժողովը :

Ու հակառակ այսքան հաժողիչ փաստերի, Խորհրդաժողովը, ախուռամենայնիւ, վարանոտ չնշտ գրաւ իր կեցուածքի մէջ, որոշելով «մնալ զաղափարական ընդդիմադիրի դերին մէջ հանդէպ բոլշեւիկներու» :

Այս «դերը» սակայն չզգաստացրեց մեր հակառակորդներին, որոնք շարունակեցին մնալ իրենց ներոնեան գիրքերի վրայ :

Ահա թէ ինչո՞ւ ժ. Ընդհանուր ժողովը, վերագնահատութեան առնելով բոլշեւիկեան դաւանանքը, գործելակերպն ու եօթը տարիների պատմական հարուստ անցեալը, եկաւ միանգամայն որոշակի կերպով Դաշնակցու-

**) «Վերջին Լուր», 1924 թ. Յուլիս 21, տե՛ս «Անդաւստան» խորագրով Բիկմալիոնի յօդուածը :

թեան վերջնական դերը ճշտելու, որոշելով մեա՝ «գաղափարական անհաշտ պայքարողի զիրքին մեջ հանդեպ բուշեիկեան դիկղատորութեան եւ աշխարհակալութեան» :

Շտապենք աւելացնել սակայն, որ Դաշնակցութեան գաղափարական անհաշտութիւնը բոլշեւիզմի հանդէպ բացառաբար այս անսլոյ փորձերից չէր բղխում բնաւ :

Ընդհակառակը :

Գործնական կեանքի մէջ կրած ձախուղանքն է որ սկիզբն էր առնում այն անհաշտութիւնից, որ կար այս երկու հոսանքների տեսական աշխարհի մէջ :

Դաւանանքի, ըմբռնումների և համոզումների խորին տարբերութիւնն է որ հայ կեանքի քաղաքական այս երկու թեւերը պահում էր միանգամայն հակադիր բեկումների վրայ :

Աններելի ոխալ պիտի լինէր ընկերվարութեան և համայնավարութեան նոյնացումը, — գիտակցաբար թէ անգիտակցաբար :

Տարբեր են ոչ միայն այս երկուսը իրարից, այլ տարբեր են նաեւ համայնավարութիւնը՝ բոլշեւիզմից, ինչպէս իր հերթին նաեւ բոլշեւիզմը՝ լենինիզմից :

Սակայն շատանանք մի քանի խօսք միայն առելով բացառաբար այն սկզբունքային խրամատի մասին, որ փորուած է համայնավարութեան և ընկերվարութեան միջև :

Ինչո՞ւ արդեօք Դաշնակցութեան Գերա-

դոյն ժողովը որոշեց գաղափարական «անհաշտ» պայքարողի դիրքին մէջ մեալ հանդէպ բոլշեւիզմի, այս խօսքի տակ հասկանալով ռուսական համայնավարութիւնը :

Որովհետեւ անհաշտելի են բացարձակապէս այն երկու վարդապետութիւնները, որ դաւանում են այս հոսանքները :

Ի՞նչ է իրապէս ընկերվարութեան իմաստը, ինչի՞ է ձգտում նա և պայքարի ի՞նչ զէնքեր է գործադրում արդեօք իր նպատակին հասնելու համար :

Պատասխանել այս հարցերին, այդ կը նշանակէ միաժամանակ կափարիչը վերցնել այն անդունդի վրայից, որ ընկած է այս երկու թեւերի միջև :

Գաղտնիք չէ, որ ընկերվարութիւնն իր նպատակին հասնելու համար պայքարի իրրեւ հատու զէնք ունի դասակարգային կռիւր : Սակայն իր էութեանը մէջ ընկերվարութիւնը գերազանցօրէն ապադասակարգային ուսմունք է :

Յենուելով առաւելապէս մէկ դասակարգի վրայ և վարելով գերազանցօրէն դասակարգային պայքար, ընկերվարութիւնը ճշգրտում է ծառայելու համայն մարդկութեան, իր էութեան մէջ վարելով համա՛դասակարգային և համա՛մարդկային ազատագրական պայքար :

Եւ այդ պատճառով է, որ ընկերվարու-

Թիւնը հանդիսանում է, մէկ կողմից՝ իբրեւ անհատի, իսկ, միւս կողմից՝ իբրեւ բովանդակ մարդկութեան ամբողջական ազատագրութիւնը ներկայացնող մի վարդապետութիւն։

Եւ, հետեւաբար, հասկանալի է թէ ինչո՞ւ արդեօք ընկերվարութեան հիմքը ժողովրդապետութեան սկզբունքն է մնում, ուր պահպանուած է մէկի և բոլորի հաւասարութեան սկզբունքը, իսկ իշխելու ձեւը՝ ուսմկավարութիւնը։

Այս երկու հիմնական սկզբունքները թէ՛ տեսականօրէն ու թէ՛ գործնական կեանքի մէջ ժխտում է ուսական համայնավարութիւնը։

Ժողովրդապետութեան նա հակադրում է աշխատանքապետութիւնը, իսկ ուսմկավարութեան—աշխատանքավարութիւնը։

Համայնավար դաւանանքը դառնում է ընտրեալների դաւանանք, իսկ համայնավար կարգերը՝ ընտրեալների կարգեր, որոնց շնորհիւ մարդկութեան մի մասը իշխում է ամբողջի վրայ և այս վերջինի բոլոր կարողութիւնները—նիւթական, մաււոր ու հոգեկան—ծառայեցնում իր խմբակցական շահերին։

Ահա թէ ինչու անհատի և մարդկութեան ամբողջական ազատագրութեան գերագոյն իզէալի տեսակէտից բացարձակապէս միևնույն է թէ՛ այդ մասնիկը (իշխող) բաղկացած է ա-

ւառատէրերի՞ց, բուրժուաների՞ց, թէ՛ աշխատաւորներից։

Եթէ ամբողջից պիտի պոկուի մի մասնիկը միայն և այս մասնիկն է, որ պիտի դառնայ մարդկային ոգորումների միակ առանցքը, ապա ըստ էութեան, մեր մասնանշած գերագոյն իզէալի տեսակէտից, միևնույն է թէ այդ մասնիկը բաղկացած կը լինի Նիցչէի «գերմարդկանցի՞ց», Պլատոնի «քչաթիւ ընտրեալներից», Բենտանի «ամենաշատ երջանկութեան տիրացած ամենէն շատ թիւ կազմող մարդկանցի՞ց», թէ՛ ուս համայնավարութեան «բանուորա-գիւղացիներից»։

Էականն այստեղ այն է, որ խաթարուած է ամբողջի՛ գաղափարը, որ եղծուած է մարդկութեան ամբողջական ազատագրութեան իզէալի և այս վեհագոյն սկզբունքները փոխարինուած են մասնակի գաղափարներով, որոնք ծառայում են մասնակի խմբակցութեան կամ դասակարգի շահերին։

Ծանօթ է ամենքին «Աարդու և Քաղաքացու Իրաւունքների Յայտագիրը», որ ծնունդ առաւ Ֆրանսական Մօծ Յեղափոխութեան օրերին, 1789ին։

Իսկ այս տեսակէտից բնորոշ է չափազանց այն «Յայտագիրը», որ երկնեց ուսական համայնավարութիւնը հոկտեմբերեան դաւադրութեան օրերին և ապա դարձրեց այն հիմնական առաղձը՝ Ռուսական Ընկերվար Դաշ-

նակցային Հանրապետութեան Սահմանադրութեան:

Մեր յիշատակած «Սահմանադրութեան» մէջ նա կրում է «Աշխատաւոր ժողովրդի Իրաւունքների Յայտագիր» անունը:

Այս փոփոխութիւնը չի կրում, ի հարկէ, պատահական բնոյթ, այլ նա բղխում է այս երկու իրերամերժ շարժումների միանգամայն հակադիր բնոյթից:

Համայնավար «Յայտագիրը» ժխտում է անհատի գաղափարը և փոխարինում այն մասնատուած հաւաքականութեան միայն մէկ հատուածի, այն է՝ «աշխատաւոր ժողովրդի» գաղափարով:

Նա ժխտում է անհատի գաղափարը, որովհետեւ չի ընդունում ընկերվարութեան *sine qua non*-ը եղող այն բարձր սկզբունքը, ըստ որում անհատը (իւրաքանչիւրը ամենքից) ինքնարժէք մի մեծութիւն է՝ միանգամայն անկախ իր ազգային, ընկերային և այլ ծագումներից, և ապա՝ որ այդ ինքնարժէք մեծութիւնը միաժամանակ, այլ անհատների նկատմամբ, է նաեւ հաւասարարժէք մեծութիւն:

Համայնավար դաւանանքի համար այս գաղափարները խորթ հասկացողութիւններ են բացարձակապէս, որովհետեւ խորթ են այն գաղափարական ակունքները, որտեղից իր ռենունդն է քաղել ընկերվար ուսմունքը:

Ֆրանսական Մեծ Յեղափոխութեան լաւագոյն ծնունդը խօսում էր «մարդու» եւ «քաղաքացու» անունից, որովհետեւ դեմոկրատիա՛ն էր այն գաղափարական արգանդը, որտեղից իր ծնունդն առաւ նա:

Իսկ դեմոկրատիայի արժէքը ճիշտ նրա մէջ է, որ նա պատգամում է պաշտամունքը անհատի՝ իբրեւ մի ինքնարժէք և հաւասարարժէք մեծութեան, իբրեւ մի ինքնանպատակ անօթի, որ կրում է իր մէջ մարդկային արժանապատուութեան գեղեցիկ և անստորադասելի զգացումը, և ապա՝ պատգամում է պաշտամունքը նաեւ ամբողջութեան՝ իբրեւ ներգաշնակ լրացումն այդ գաղափարի:

Ժխտել որեւէ մէկը դեմոկրատիայի հիմնական տարրերից, — լինի այդ ժողովրդի գերիշխանութեան սկզբունքը, քաղաքական ազատութիւնները, քաղաքական հաւասարութիւնը, մարդու և քաղաքացու հիմնական իրաւունքները ևլն, — այդ կը նշանակէ ժխտել ամբողջովին ինքը դեմոկրատիան և եղծել ու խաթարել նրա ճշմարիտ իմաստը:

Իսկ համայնավարութիւնը ժխտում է այս սկզբունքներից ոչ միայն մէկը կամ մի քանիսը, այլ նա ժխտում է բոլորը. նա չի ընդունում դեմոկրատիայի դաւանանքը, որը նրա համար հեգնանքի արժանի բուրժուական մի նախապաշարում է միայն:

Ահա թէ ինչու ֆրանսական յայտագրի-

զարգը կազմող «քաղաքացուն» (մէկին) եւ «մարդուն» (ամենքին) նա հակադրում է «աշխատաւոր ժողովուրդը», ուր մեռած են եւ անհատի (ինքնարժէք) եւ ամենքի (հաւասարարժէք) յաւերժական գաղափարները :

«Աշխատաւոր ժողովուրդ» զարձակած քի մէջ ամբողջից եւ անհատից պոկուած հին ու ծանօթ խմբակցութեան սկզբունքն է, որ արտայայտում է, այս անգամ միայն աշխատաւոր դասակարգի անունից :

Եւ որ նորէն բնորոշ ու յատկանշական է, այս մասնիկը գալիս է ոչ թէ գործնականի մէջ ժողովրդապետութեան թերի մնացած գաղափարն ամբողջացնելու, այլ, ընդհակառակը, նա գալիս է նուիրականացնելու սկզբունքի այդ այլանդակ խաթարումն այն տարբերութեամբ միայն, որ նա «իրաւունքներն» առնում է բուրժուազիայից եւ տալիս այս անգամ... «աշխատաւորութեան» :

Գաղափարական այն աւազանը, որտեւտեղից տարիներ առաջ ծնունդ առաւ բոլշեւիզմը, կրում էր Սոցիալ-Դեմոկրատիայի անունը :

Այս անուան մէջ իսկ չեղտուած կարներ, զաչնակ համադրութիւնը դեմոկրատիզմի եւ սոցիալիզմի այն երկու հիմնական տարրերի, որոնցից բաղկացած է ճշմարիտ ընկերվար վարդապետութիւնը :

Եւ երբ 1917-ին ռուսական բոլշեւիզմը

վերջնականօրէն խզեց իր կապերը սոցիալ դեմոկրատիայի հետ եւ արիւնոտ պայքար բացաւ ոչ միայն այդ հոսանքի, այլ նոյն իսկ նրա անունն դէմ, — այդ երբեք էլ պատահական երեոյթ չէր :

Պատերազմից եւ յեղափոխութիւնից ծընունդ առած սովալուկ բաղութիւնների քաղաքական դաւանանքը եւ ոչ մէկ աղերս ունէր ոչ սոցիալիզմի եւ ոչ ալ դեմոկրատիայի հետ :

Եւ այդ պատճառով նա յարմար անուն որոնեց իր նոր դաւանանքի համար եւ այն գտաւ «ռուս համայնավարութիւն» եւ «բոլշեւիզմ» խօսքերի մէջ :

Տրամագծօրէն իրար քաջացող այս երկու դաւանանքներից — ընկերվարութիւնից եւ համայնավարութիւնից — ընկերօրէն պիտի բրդխէր նաեւ երկու միանգամայն տարբեր գործելակերպը :

Սրալ է հիմնովին, թէ զիկտատուրայի գաղափարը (բոլշեւիկեան իմաստով) հարազատ է ընկերվարութեան :

Ասացինք, որ ընկերվարութիւնը, յենուելով հանդերձ մէկ դասակարգի վրայ (առաւելապէս) եւ վարելով գաղափարային պայքար (գերազանցօրէն), ձգտում է ծառայելու համայն մարդկութեան, իր էութեանը մէջ վարելով համագոյնակարգային եւ համամարդկային ազատագրական պայքար :

Իսկ սկզբունքները քանի որ պարատոր-
րում են, և ևս տի ընկերվարութեան նկատ-
մամբ խօսք չի կարող լինել բուլշևիկեան
գիւպտատութեան մասին:

Այո՛, սոցիալիզմը նոյնպէս ձգտում է
«գիւպտատութեան», նա նոյնպէս ձգտում է
աշխատաւոր մարդկութեան ամբողջական տի-
րապետութեան (իշխանութեան հարցում) և
սակայն սառնոց երբեք դեմոկրատիայի Ռիմերը
խախտելու:

Հնարաւոր է միանգամայն, որ վազը,
ընդհանուր ձայնաւորութեան պայմաններում,
պահելով հանգերձ գեմոկրատիայի բոլոր հիմ-
նական սկզբունքները, իշխանութիւնն անց-
նի բացառաբար ընկերվարականների ձեռքը:

Սա նոյնպէս կը լինի «գիւպտատութեան»,
սակայն, ինչպէս ասացինք, գեմոկրատիայի
հզօր ու կենսատառ շունչի տակ:

Այս «գիւպտատութեան» կը յարաւերձ տ-
առնոց ժխտելու ժողովրդի գերիշխանութեան
սկզբունքը, այլ, ընդհակառակը, սրբութեամբ
պահելով այն. նա կը ստեղծագործի՝ առանց
երբեք քաղաքական ազատութիւններից որեւէ
մէկը ռանսարելու, նա կ'իշխի՝ առանց պայ-
քար բանալու քաղաքական հաւասարութեան
դէմ և առանց հողմերին յանձնելու մարդու
և քաղաքացու հիմնական իրաւունքների
«տառնաբանեան»:

Նա այս առաջին կը լինի, որովհետեւ սո-

ցիալիզմի նպատակը՝ համագաստկարգային ա-
զատագրութեան գործն է, թէև այդ նպա-
տակին տանող զէնքը՝ գաստկարգային է:

Դիկտատուրան արիւնոտ կերպարանք է
առնում և իշխում երկաթի միջոցով, երբ նը-
րա է՝ պայքարի միջոցը է՝ պայքարի նպատակը
միայն մէկ հատուածի տիրապետութիւնն է՝
խմբակցութեան թէ գաստկարգի, բուրժուայի
թէ աշխատաւորի—այդ միենոյն է:

Նա այդ պատճառով է որ այսպիսի գիւ-
պտատութեան պայմաններում երբեք չի պահ-
պանւում գեմոկրատիայի սկզբունքներից որեւէ
մէկը:

Դեմոկրատիան իր վեհագոյն գաղափարով՝
ազատութեան մէջ եւ ազատութեան միջոցով
սահմանափակում է ամեն մի իշխանութեան
անսահման անհակադէմ տիրապետութեան
նեխող ու աւերիչ իրաւունքը՝ յանուն ամբողջի:

Իսկ խմբակցական գիւպտատութեան չի
հանդուրժում որեւէ հակակշիռ, որովհետեւ նա
զուրկ է ինքնասահմանափակման գերագոյն
առաքինութիւնից:

Նա ծառայում է հաւաքականութեան
միայն մէկ մասնիկի շահերին, նրան խորթ է
ամբողջի, բովանդակ միաւորի բարօրութեան
գաղափարը եւ այդ պատճառով նա գաժանո-
ւէն ոչնչացնում է պայքարի այն բոլոր զէն-
քերը, որոնք ապահովում ու երաշխաւորում

են այդ ամբողջի լաւագոյն ապագայի գործը:

Նա հետեւողականօրէն և կռուի բոլոր զէնքերով խեղդում ու սպանում է դեմոկրատիան:

Ահա թէ ինչո՛ւ ընկերվար «գիկտատուրան», իշխելով հանգերձ հաւաքականութեան գերազանց մեծամասնութեան կամքով, միշտ պատրաստ է, համաձայն այդ նոյն դեմոկրատիայի կամքի, ամեն զիջումների:

Սե ահա թէ ինչու համայնավար գիկտատուրան, որ իշխում է ամբողջի մէկ աննշան մասնիկի կամքով, հակառակ այդ նոյն գեմոկրատիայի գերազանց մեծամասնութեան փափաքի, անընդունակ է որեւէ զիջումի:

Գիկտատուրայի ինստիտուտը հռոմէական է, հռոմէական է նաեւ գիկտատոր խօսքը:

Նրանք ընտրւում էին ժամանակաւորապէս և վեց ամիսը լրանալուց՝ քաշւում էին ասպարէզից:

Ծիծաղելի կը լինէր այս օրէնքը յիշեցնել բոլշեւիկներին:

Որովհետեւ հին տիկը՝ գիկտատուրա խօսքը թէեւ մնացել է նոյնը, սակայն նրա մէջ նոր գինն՝ չափազանց նոր գաղափար է գրուել. որից խօսքը կարող է ազատուել՝ միայն գաղափարի պոթկումով:

Բոլշեւիկեան արնահոտ ու անիծակուռ գիկտատուրան՝ սեփականութիւնը չէ մինչեւ իսկ ռուս պրոլետարիատի, ոչ իսկ՝ համայնա-

վար կուսակցութեան, այլ նա գիկտատուրան է մէկ գաղաղած կլիկի, մէկ «սեղմ ընտանիքի»՝ ամբողջ երկրի, բո՛ւն պրոլետարիատի և մինչև իսկ համայնավար կուսակցութեան վրայ:

Այդպիսի գիկտատուրան չի՛ քաշւում ասպարէզից, չի՛ զիջում ու չի՛ գործակցում, նա մնում է... մինչև որ զանգուածները սրբազան պոթկումի մէկ լուսաշող վայրկեանի իր ձեռքից առնեն տիրապետութեան միակ զէնքը — արնահոտ եւթաղանը — և իրեն ընդմիշտ վտարեն գործի ասպարէզից:

Համայնավար գիկտատուրայի էութիւնից է բզխում նաեւ նրա մէկ ուրիշ հիմնական արատը — աշխարհակալութիւնը:

Ինքնասահմանափակման առաքինութիւնը բացակայում է համայնավարութեան ոչ միայն իշխանութեան որակի հարցում (թէ ինչպէս է իշխում), այլ և ջափի հարցում (թէ ինչ սահմաններում է իշխում):

Խմբակցական շահերով տոգորուած իշխանաւորը տիրապետում է՝ գաժանօրէն և ձգտում տարածուելու՝ անյադուրդ ձեռով:

Նա գերազանցօրէն յարձակողական է իր բովանդակ էութեամբ:

Նա կամ պիտի իշխի ամենքի վրայ և կամ խորտակուի ամեն տեղ:

Թաղաղ է, զիջող, մարդասէր ու ազա-

առանց այն դադափարը միայն, որ հաւա-
քականութեան ու ամբողջի բարօրութիւնը
նկատի ունի: Մարդկութեան մէկ հատուածի,
մէկ խմբակցութեան կամ մէկ դասակարգի
չաները հետապնդող իշխանութիւնը չունի է
քայուած այնտեղ, ուր չի կտրուած իր զէնքը և
լինում է այնքան գաժան, որքան դաժան
կարող է լինել ընդհանրապէս հասկանութեան
զազիր զգացումը:

Օրովհետեւ չկայ, բացակայում է հաւա-
քականութեան այն փրկարար ու հակակշռող
ուժը, որ բեղմնաւորում է միայն դեմոկրա-
տիայի գոյութեան պայմաններում, առանց
նորից՝ ազատութեան մէջ և ազատութեան
միջոցով:

Այս աշխարհակալութիւնը խմբակցական
գիկաատուրան քողարկում է, ի հարկէ, խօսք-
առատ բազմանքների լաւագոյն շղարշով:

Սակայն այսպիսով նա չի դադարում եր-
բեք, ըստ Օմար Պալեստինի գեղեցիկ խօսքի,
«ծնկաչօք խաբել և վարագործի յետեւից իռ-
լամը վաճառել»:

Մեր քննութեան նիւթ եզոզ գիկատուր-
ները իշխել են միշտ՝ պատասպարուելով կա-
շառող նշանաբանների տակ և սակայն միշտ
էլ՝ գործադրելով ամենէն գաժան կարգերը,
որովհետեւ նրանք փորձառաքաբ գիտեն, որ
«գինսւորական գրութեամբ է որ վերջին յի-
մարը կարող է կտաւվարել», — ինչպէս ասել

է Կավուր:

Համայնավար գիկատուրայի այս ներ-
քին աւերիչ ու նեխող ախար ըմբռնելու հա-
մար արժէ գէթ մի քանի խօսքով կանգ առ-
նել նաեւ այն երեոյթի վրայ, թէ ի՞նչ ձեռով
փորձեց արգեօք նա գործադրութեան զնել
«ընկերվար» վարդապետութիւնը:

Հանրային կեանքի մէջ կատարուած ա-
մեն յեղաշրջում երկու եզր ունի, — խորտակ-
ւում է Ռիմը և նրա տեղը կառուցւում նորը:

Ու երբ հնարաւոր ես գտնում հինը տա-
պալել, այդ չի նշանակում երբեք, որ միա-
ժամանակ հնարաւոր ես գտնում կերտել նո-
րը:

Սրանք երկուսն էլ իրարից միանգամայն
դատ խնդիրներ են, ենթակայ իրենց ուրոյն
և սեփական օրէնքներին:

Ուստի յեղաշրջումը կը լինի բեղմնաւոր,
չինիչ ու ստեղծագործող՝ երբ զուգադիպւած
են միեւնոյն երեոյթի այս երկու եզրերը, և,
ընդհակառակը, նա կը լինի աւերող, քանդիչ
ու վնասակար՝ երբ այս զուգադիպութիւնը
չկայ, երբ քանդուել է հինը և սակայն չի
կերտուել նորը:

Այս զուգադիպութեան երկունքը, նրա
հրամայական պէտքն ու անհրաժեշտութիւնը
զգուժ են սակայն նրանք, որոնք հաւաքա-
կանութեան բարօրութիւնը նկատի ունեն, և
չեն զգում ու չեն գիտակցում նրանք, որոնց

մտահոգութեան միակ առանցքը բացառաբար
խմբակցական շահն է :

1917. ի Հոկտեմբերին հնարաւոր էր ար-
գեօք բուսական դրամատիրութիւնը խորա-
կել և բուս դրամատէրը սրածել :

Այո, հնարաւոր էր :

Սակայն հնարաւոր էր արգեօք խորակ-
ուած դրամատիրութեան աւերների վրայ
կերակել հանրութեան բարօրութիւնն ապահո-
վող երազական շէնքը՝ ընկերվար հասարա-
կակարգը :

Ոչ, բացարձակապէս անհնար էր այդ
ռուսական քաղցի, խաւարի, չքաւորութեան
ու ծայրայեղ դռնհիւթեան պայմաններում :

Այդ դէպքում ինչո՞ւ սակայն այնքան
գիւրութեամբ ուս համայնավարութիւնը
կործանեց ու քայքայեց հնամեայ մի մեծ
կառուցուածք, որին կապուած էին հալայա-
կան զանգուածներ, որին կապուած էր ողջ
երկրը, ամբողջ ժողովուրդը, փոխարէնը
չստեղծելով սակայն խոստացած ընկերվար
շէնքը :

Որովհետեւ այս անօրինակ դաւադրու-
թեան ու դաւադիր յեղաշրջումի մէջ շահա-
դրգուում էր այդ ժողովրդի մեկ մասնիկը
միայն, որը ձգտում էր ամբողջի շահերը
ստորագասել իր խմբակցական շահերին :

Ռուս «պրոլետարիատին» ձեռնառու էր :

որ խորտակուի կապիտալիզմը, որովհետեւ նա
ուզում էր, բստ Հենրիի պատգամի, «թա-
լանել թալանածը» :

Ու նա խորտակեց ու թալանեց՝ առանց
երբեք սոցիալիզմի իրականացման հնարաւո-
րութիւններով լրջօրէն մտահոգուելու, որով-
հետեւ այս վերջինն արդէն (այսինքն՝ սոցիա-
լիզմը) շօշափում էր ոչ թէ մէկ խմբակի, այլ
ամբողջի շահերը :

Եթէ համայնավար գիկտատուրայի մտա-
ծումի հիմը հաւաքականութեան բարիքը լի-
նէր, ապա վճապէս կարելի է յայտարարել,
որ այդ գիկտատուրայի վերաբերումը երբե՛ք
այնքան դաժան չէր լինի՝ դէպի կապիտալիզ-
մը և այնքան թեթեւ՝ դէպի սոցիալիզմը :

Ըմբռնումի և գործելակերպի այս խտրա-
կանութիւնն ու խմբակցական բնոյթը հան-
դէս է գալիս մինչև իսկ մասնակի երեսօթների
մէջ :

Հանրածանօթ է այլևս ընկերվար վար-
դապետութեան այն հիմնական սկզբունքը,
որի համաձայն նա պետութեան ձեռքում
թողնում է պայքարի բոլոր զէնքերը և առ-
նում նրանից—անհատական սպանութեան
գործիքը :

Եւ այս պահանջը վերաբերում է ամեն-
քին անխտիր, որովհետեւ նրա հիմքում ամ-
բողջի, հաւաքականութեան բարիքի և բա-
րօրութեան մտածումն է դրուած :

Ինչ է սակայն համայնաժողովրդեան գերքը այս փափուկ հարցում:

Նա նոյնպէ՞ս դէմ է այս զէնքի գործադրութեան:

Ո՛չ, դէմ չէ:

Որովհետեւ նա կողմնակից է—մարդասպանութեան, իսկ դէմ է միայն—բանուորատպանութեան, աւելի ճիշտ՝ համայնախառնապանութեան: *)

Նա կողմնակից է, որ ժողովրդի մէկ հըսկայական զանգուածը, որ ապրում է քաղաքում, մնայ ձայնազուրկ վիճակում, միւս խոշոր հատուածը, որ ապրում է գիւղում, ունենայ կէս կամ մի երրորդ ձայն և միայն մի փոքրիկ հատուածը, որ բանուոր է և յարում է համայնավար հոսանքին, ունենայ լրիւ ձայն:

*) Հաղորդից մէկ գէպը միայն:

Վերջերս, Մարտ 11-ին, Թիֆլիսում համայնավար Աւագեանը ատրճանակի հարուածներով սպանում է մասնագետ Սալովէյիկին:

Այս առիթով ահա թէ ինչ «կոչ» է աւղղւում իր շրջերին համայնավար կուսակցութեան Անդրկովկասի գերագոյն մարմինը:

«Մեր կուսակցութիւնը չի թոյլտրի,—ասուած է այդ «կոչ»-ի մէջ,—որ 1925 թ-ին մասնագետներին (մասնագետին, բայց ոչ մարդուն. «Յուսարեր».) վերաբերուեն այնպէս, ինչպէս խորհրդային իշխանութեան առաջին շրջանումն էին վերաբերւում:

Որովհետեւ նրա մտածումի հիմքը ոչ թէ մարդն է, այլ վերջինիս՝ կուսակցական-բնկերային ծագումը:

Այս նոյն ձեւով նա կողմնակից է, որ համայնավար բանուորի զաւակը լրիւ կրթութիւն ստանայ, իսկ ոչ-համայնավար բանուորինը՝ կամ թերի ստանայ և կամ բռնաւ չստանայ, որ, մի խոսքով, ռուս երկրի մարդը լինի կամազուրկ և իրաւազուրկ, իսկ համայնավար բանուորը՝ կամքի և իրաւունքի տէր:

Որովհետեւ մարքսիզմի անունից ճառող բալլերիզմը վաղուց է մոռացութեան տուել Մարքս-էնգէլսեան այն գեղեցիկ պատգամը, որի համաձայն ընկերվար հասարակակարգում զբուրժուական հին հասարակութեան փոխարէն իր դասակարգերով ու դասակար-

Ինչ՞ու սակայն:

Որովհետեւ, բացառւում է «կոչ»-ը:

«Անհրաժեշտ է վերջնականապէս արժատախիլ անել կուսակցութեան առանձին անդամների (առանձին անդամների, բայց ոչ ամբողջ կուսակցութեան. «Յուսարեր».) նման գործողութիւններն ու վարմունքները, որոնց հիման վրայ այնպիսի դաշափար է կազմոււմ, թէ կոմունիստը կարող է (կոմունիստը չի կարող, իսկ կուսակցութիւնը կարող է. «Յուսարեր») տնայտնիքի գերակշռութիւնը գործելու» («Խորհրդային Հայաստան», 17 Մարտ. քաղաքական երեւոյթներ, 23 Ապրիլ, 1925):

գային հակասութիւններով պիտի ստեղծուի մի նոր հասարակակարգ, ուր իւրաքանչիւրի ազատ զարգացումը նախապայմանը պիտի լինի բոլորի*) ազատ զարգացումին»։**)

Չերկարենք սակայն։

Մեր նպատակը չէ տալ այստեղ լրիւ պատկերն այն յարաբերութիւնների, որ կան ընկերվարութեան և համայնավարութեան միջև՝ այս երկու հոսանքների թէ տեսական և թէ գործնական աշխարհում։

Մեր ժլատ դիտողութիւններն իսկ բաւական են համոզելու, որ մենք գործ ունենք իրապէս անհաշտելի երկու տարրեր քաղաքական թւերի հետ, որոնցից մէկին յարած է Դաշնակցութիւնը, իսկ միւսին՝ բոլշեւիզմը։

Այն մէկ հատիկ փաստը, որ համայնավար հոսանքը, անցնելով իշխանութեան գլուխ, Ֆիլիքապիւս ոչնչացնում է ընկերվարականներին, այս փաստն արդէն ինքնին գալիս է վկայելու, որ համայնավար և ընկերվար թւերի միջև բացուած անգունդը կարելի է անցնել... միայն գիականների վրայից։

Այստեղ, ուր կայ գաղափարների հարադատութիւն և գործակցութեան հնարաւորու-

*) Ընդգծումները մերն են։

**) Կ. Կառնցկիյ. — «Դեմոկրատիայից դէպի պետական ստրկացումը», (սուս.), Բերլին, 1922, էջ 139.

թիւն՝ այնտեղ ահաբեկումն իրրեւ պայքարի զէնք չի գործադրում։

Այսքանը նաև բոլշեւիկները չափազանց լաւ գիտեն։

Նրանք գիտեն՝ թէ ինչ են անում և ինչու են անում։

Նրանց այս գործելակերպը — արնահոտ եւ գաժան — բոլորում է այն դաւանանքից, որ որդեգրել են իրենք, խղելով միաժամանակ իրենց բոլոր կապերը ե՛ւ դեմոկրատիայի ե՛ւ ընկերվարութեան հետ։

Ահա թէ ինչու Հ. Յ. Դաշնակցութեան Գերագոյն Ժողովը, որ իր ետեւն ունէր կուսակցական քաղաքականութեան տարիների փորձն ու դասը, եկաւ որոշելու՝ միայլ «գաղափարական անհաշտ պայքարողի դիրքին մէջ հանդէպ բոլշեւիկեան գիտատորութեան և ուշխարհակալութեան»։

Դաւանելով ընկերվար վարդապետութիւնը և հետապնդելով Հայկական Հարցի լուծումը, Դաշնակցութիւնը չէր կարող գուհանալ իրերի այսօրուան վիճակով, երբ Հայ Դատը հարուածուած է իր երկու կարեւոր կէտերում՝ միացման և անկախութեան, իսկ իր դաւանանքը խաթարուած է՝ ե՛ւ դեմոկրատիզմի ե՛ւ ընկերվարութեան հարցերում։

Արդ, գաղափարական այս անհաշտութիւնը գործնականօրէն ի՞նչ քաղաքականու-

թիւն է պարտադրում Դաշնակցութեան՝ հանդէպ բոլշեւիզմի։

Յետակ է Ընդհանուր Ժողովի որոշումը նաեւ այս հարցում։

Նկատի առնելով մեր ժողովրդի ուժասպառ վիճակը և մեր հայրենիքի փափուկ կացութիւնը (քաղաքական առումով), Ժողովը որոշեց Դաշնակցութիւնը հեռու պահել խորհրդային իշխանութիւնը բռնի ձեւերով առաւելելու փորձերից։

Պայքարի այս մեղմացումը չի հակասում երբեք սկզբունքային այն անհաշուութեան, որի մասին քեզ վերը խօսեցինք, այլ բղխում է այն անելից, որի մէջ գտնւում է մեր ժողովուրդը։

Այն փաստը, որ մարտական հայ մեծ կազմակերպութիւնը քաղաքական յենակ չի հաւեցիսանում խորհրդային իշխանութեան եւ նրա ստեղծած վարչաձևին, գալիս է առելու, որ որոշման այս սահմաններում կուսակցական գործելակերպը ամեն զիւրութիւն ունի, ինչպէս ընդունուած է առել, 24 ժամուայ մէջ 24 անգամ փոփոխուելու։

ՓԱ. Ընդհանուր Ժողովին է մնում կշռի նժարը թեքելու ղէպի մէկ կամ միւս կողմը, իսկ առ այժմ, մինչև այդ Ժողովը, Դաշնակցութիւնը պարտաւորուած է ապրելու և գործելու որոշումների այն սահմանների մէջ, որ մենք առւինք ընդհանուր գծերով։

Խորհուրդները ստական պառուզ են ու թերեւս ստական ըմբոստացումով էլ մի օր մեր երկրից ընդմիջտ հեռանան։

Որքան դժուար է պայքարելը նրանց դէմ՝ երբ խորհրդային Մոսկուան կանգուն է, նայեցան դժուար պիտի լինի նրանց պահելը՝ երբ այդ որրանը խորտակուած կը լինի։

Ամփոփենք ուրեմն մեր ասելիքը։

Հանդէպ Հայաստանի վերաշինութեան եւ հայահաւաքման գործի՝ Դաշնակցութեան դիրքը մնում է վճապէս դրական։

Հանդէպ բոլշեւիկեան գաղափարաբանութեան՝ նա մնում է վճապէս անհաշտ։

Իսկ հանդէպ բոլշեւիկեան կարգերը բռնի ձեւերով խորտակելու ճիգերին՝ այդ քաղաքականութիւնը մնում է վճապէս ձեռնպահ։

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ

Հայ Դատի լուծման կարեւորագոյն ազգակներէն է հիւսիսի մեր հզօր հարեանը:

Խօսել նրա մասին, այդ կը նշանակէ ճշտել մեր գիրքը, նախ՝ դէպի Ռուսաստանն ընդհանրապէս և ապա՝ դէպի ռուսական կարգերը մասնաւորապէս:

Որովհետեւ բոլոր պայմաններէ տակ, ամեն տեղ և ամեն անգամ, երբ խօսք լինի մեր Դատի մասին, պիտի յիշատակուի ամենէն առաջ Ռուսաստանի անունը (անկախ միանգամայն գոյներից ու կարգերից) և ապա, երկրորդ հերթին, խօսք պիտի լինի այն կարգերի մասին, որոնք իշխում են այդ երկրում:

Ինչ է ուրեմն մեր գիրքը դէպի համաշխարհային քաղաքականութեան այդ մեծարժէք գործօնը, որի դերը այնքան ակներեւ է մեր կեանքում:

Երկրորդէն խօսել Ռուսաստանի կարեւորութեան մասին մեր հարցում, այդ կը նշա-

նակէ պարզապէս բայ զոները՝ ծեծել:

Եթէ հիւսիսի մեր հզօր հարեանը նպատակ ունենար Հայ Դատը լուծելու և այս նըպատակին դէմ ծառանար մնացեալ աշխարհը, — նա թերեւ լուծուէր:

Եւ ընդհակառակը:

Եթէ ամենքը փորձ անէին Հայ Դատը լուծելու և միայն Ռուսաստանը ծառանար այս փորձի դէմ, — նա թերեւ չլուծուէր:

Մեր բանաձեւումի մէջ չափազանցութիւն կայ անշուշտ, սակայն հիմնական կորիզը մը տաժումի մնում է անխոցելի:

Ահա այսքան մեծ է, վճարական ու բախտորոշ ընդհանրապէս Ռուսաստանի (ամենի, անկախ միանգամայն գոյներից ու կարգերից) դերը մեր հակատագրի տնօրինման մէջ:

Եւ ճիշտ այս է պատճառը, որ հայութեան վերջին երեք յիսնամեակների քաղաքականութիւնն իր գլխաւոր գծերով ընթանում է առաւելապէս ռուսական հունով:

Այն համախմբումը, որ հայ ժողովրդի որոշ տարրերի ու հասանքների կողմից կատարւում է այսօր ռուս քաղաքականութեան ափին, — նոր չէ և ոչ մէկ իմաստով:

Այն, ինչ նոր է՝ սխալ է, ինչ ճիշտ է՝ հին ու հանրաճանօթ:

Սխալ է՝ թէ Ռուսաստանը — նորը և ոչ թէ

հինը—որեւէ սէր ունի (այն էլ՝ յաւելեալ ազանջը խօսի մեր ռամկավարների.) դէպի հայ ժողովուրդը նրա համար միայն, որ իր գոյնը... կարմիր է, իսկ ճիշտ է՝ որ նա անկախ իր գոյնից մեծ դեր ունի, ունեցած է և պիտի ունենայ մեր հարցում:

Մէկ հիմնական պայման սակայն միշտ էլ կը մնայ անփոփոխ.

Ռուսաստանը հանդէս կը գայ ի նպաստ մեր Դատի՝ եթէ այդ շահաւէտ է իրեն. եւ հողմերին կը յանձնի մեր բովանդակ ժողովրդի գոյութիւնը՝ եթէ այդ է թելադրանքն իր շահերի:

«Պորհրդային Ռուսաստանն իր ամեն քայլի մէջ ելակէտ ունի իր հիմնական նպատակները,—ասել է 1920-ի նոյեմբեր 29-ին (Ալեքսանդրապոլում) ռուսական ներկայացուցիչը՝ Կարա-Ռեքի Գեաղիմի հետ բանակցող մեր պատուիրակութեան,—մեր նպատակն ու ձգտումն է—համաշխարհային սոցիալական յեղափոխութիւնը և եթէ՝ այդ նպատակի իրագործման համար՝ ճարկ լինի անցնելու մէկ ամբողջ ժողովրդի դիակի վրայից, մենք կանգ չենք պռնի եւ այդ քայլի առջեւ»^{*)}

*) Վ. Մինախորեան. — «Ամբողջ ժողովրդի դիակի վրայից». «Վոլիա Ռոսսիի», Թ. 2, 1925, էջ 154.

Մէկդի նետեցէք այս դարձուծից «խորհրդային» և «համաշխարհային սոցիալական» տաղանդի խօսքերը և դուք կ'ունենաք Ռուսաստանի նշմարիտ վերաբերումը դէպի Հայաստանը:

Ռուսաստանը միշտ նոյնն է, փոփոխուում են նրա գոյները միայն և, ըստ գոյների, նաև նպատակները, սակայն միշտ էլ անփոփոխ է մնում Հայաստանը, որի դիակի վրայից նա կարող է անցնել, երբ իր նպատակներն այդ պահանջը առաջադրեն իրեն:

Իր տեղում ասացինք սակայն, որ պատմական դէպքերի ընթացքն իր հանապարհին ունի մէկ որոշ կայան, ուր զուգահեռվում են մեր և Ռուսաստանի շահերը:

Եթէ հիւսիսի մեր հզօր հարեանը անկաքող է ամբօրէն մնալու մեր երկրում և այնտեղից անկարող է տարածուելու դէպի հարաւ, միաժամանակ եթէ վախ կայ, որ մէկ ուրիշը կարող է ոտք գնել մեր երկրամասի վրայ,— ապա Ռուսաստանին ձեռնտու է, որ իր փոխարէն մենք լինենք մեր երկրում, քան մեր փոխարէն՝ լինի մէկ ուրիշը այնտեղ:

Ահա քաղաքական այս պարզ հայտն է, որ իրաւունք է տալիս մեզ որոշ յոյսեր կապելու Ռուսաստանի անուան հետ:

Իբրեւ ուրոյն արժեք մենք թերեւ մեծ բան չենք մեծածաւալ Ռուսաստանի համար,

սակայն իբրեւ միջոց ու նամբայ դէպի մեծար-
ժէք հարստութիւնները տանող, մենք թերեւ
անփոխարինելի ենք նրա համար։

Ուստի հարցի ծանրութիւնն այնտեղ է
թէ՝ Ռուսաստանն այսօր ուժ ունի՝ արդեօք
օգտագործելու համար մեզ իր աշխարհակալ
(բոլշեւիկը կ'ասէր՝ «խորհրդային») նպատակ-
ների համար։

Մենք կարծում ենք, որ այդ ուժը այսօր
նա չունի։

Պատերազմներն ու յեղափոխութիւնները
զաժանօրէն հարուածել են Ռուսաստանի եւ
երկարատեւ ժամանակի համար նրան զրկել իր
աշխարհակալ թափից։

Ուստի պիտի օգտուել առիթից և ուս-
տական ազդակը, իրեն իսկ Ռուսաստանի
կամքով, օգտագործել ի նպատակ մեր Դատի։

Քաղաքական այս ըմբռնումը պարտադը-
րում է մեզ ամրացնել մեր կապերը ռուս ժո-
ղովրդավար հոսանքների հետ և այսօր, մեր
երկրի միջև գոյութիւն ունեցող շահերի նոյ-
նութեան, համագրել մտածումի նորութիւ-
նը։

Այսքանը — ընդհանրապէս Ռուսաստանի
մասին։

Ո՞րն է սակայն մեր դիրքը յատկապէս գէ-
ղի խորհրդային Ռուսիան։

Դադանիք չէ, որ խորհրդային Ռուսաս-
տանը հանդիսանում է որդանը բոլշեւիկեան
հոսանքի։

Այդ ախար նա է արտածում է ամեն տեղ,
բաժին հանելով իր հերթին նաեւ Հայոց Աշ-
խարհին։

Եւ պարզ է ինքնին, որ հարցի ճիշտ այս
սահմաններում, քանի գեռ Մոսկուան հան-
դէս է գալիս իբրեւ համայնավար գաղափա-
րաբանութեան քարոզիչը, մեր դիրքը նրա
հանդէպ մնում է գաղափարօրէն անհաշտ։

Ռուսական համայնավար կլիկի գիկտա-
տորական ձգտումներն ու աշխարհակալ շար-
ժումները անդունդ են փորում մեր և իրենց
միջև, Դաշնակցութիւնը պահելով ընդհանուր
քաղաքականութեան մէկ ափին, իսկ խորհր-
դային Ռուսաստանը՝ միւս։

Սակայն այստեղ էլ վերջանում է մեր
պայքարը Մոսկուայի բռնակալութեան գէժ։

Այս սահմանափակումը պարզ նպատա-
կայարմարութեան խնդիր է և երբեք սկըզ-
բունքի։

Գաղտնիք չէ, որ փափուկ զգացմունքներ
դիպի բռնաւորները մենք չունենք։

Այս զգացումները չենք կարող օւնենալ
առաւելապէս գէղի Մոսկուան, որ իր արեւ-
ելեան քաղաքականութեամբ և թուրքերի
հետ ունեցած գործակցութեամբ ծանրադոյն
հարուածը հասցրեց Հայկական Դատին։

Զմոռանա՞ք, որ Հայ Դատը առաջին
տնգամ թաղուեց համայնավար ճեղքերով և
Հոգանք եկաւ Բրեստից, Մոսկուայից և Կար-
սից յետոյ։

Ուրեմն, գործնական կեանքի մէջ որոշ սահմաններ դնելով Դաշնակցութեան հակա-խորհրդային պայքարի առջև, հայ մարտական կուսակցութիւնը դրանով երբեք սկզբունքա-յին վաւերացում տուած չէր լինում այն նենգ ու հակահայ քաղաքականութեան, որ որդե-գրել է խորհրդային Ռուսաստանը մեր Դատի նկատմամբ:

Ռուսաստանը անելիք չունի մեր երկրում . մասնատուած ու չքուեր Հայաստանը գանձեր չունի պահած հիւսիսի մէր անհանգիստ հա-րեանի համար:

Եթէ քաղաքական դէպքերի հարկագրան-քի առկ մէկ օր սանձ դրուի համայնավար մութիկի աշխարհակուլ երախին, Ռուսաստա-նըն առանց ափսոսանքի կը ձգի ու կ'երթայ մեր երկրից:

Նրա տիրապետական նպատակների աշ-խարհում մեր գրաւած տեղը չատ է փոքր ու համեստ, մենք արժէք ունենք իբրեւ կամուրջ, իբրեւ մէկ անցք, որտեղից ոուս աշխարհա-կալ հեղեղը փորձ է անում դէպի հարաւ հոր-դելու. եթէ այս հեղեղի առաջ ամբարտակ կառուցուի, առական սուրինն այլեւ թուիս չի նստի այն երկրում, ուր առասպելական Նոյի աւանդական տապանն իսկ առաջին հեղեղին պատսպարան գտաւ Մասսի կատարին:

Իսկ այսպիսի պայմաններում մենք չէ, որ յենած մեր ուժին՝ պիտի լուծենք արեւել-

քի չափազանց բարդ հանգոյցներից մէկը:

Պատմութեան այս խռովայոյզ շրջանին, երբ երէկ անհնար կարծուածն անակնկալօրէն հնարաւոր է դառնում այսօր, եթէ մենք կ'ա-րողանանք մեր համրանքն ու ուժը տնտե-սել՝ այդ էլ մեծ գործ է:

Եւ երբ ձեռնպահ ենք մեր «հօրենական» համայնավարութիւնը բռնի ձեւերով տապալե-լու հարցում, բնաւ պատճառ չունենք աւելի գործօն լինելու մէկ այլ խնդրում, որ թէեւ նոյն բնոյթն ունի ըստ ամենայնի, սակայն կապուած է մեր անմիջական հոգերից դուրս գտնուող մէկ այլ երկրի ճակատագրի հետ:

Ռուսական համայնավարութիւնը եթէ պիտի խորտակուի ընդվզումի ղէնքով, այդ ղէնքը գործադրութեան պիտի դնի ինքը ուսւ ժողովուրդը:

Մեր երկրին սպառնացող արտաքին վը-տանգները, մեր հարուածուած ուժերն ու մեր բաղժապիտի հոգերը թոյլ չեն տալիս, որ Դաշ-նակցութիւնը գործօն պայքարի լծուի խոր-հրդային Ռուսաստանի դէմ՝ կամ ինքն անմի-ջականօրէն և կամ անուղղակի ձեւով՝ աջակ-ցութիւն աւելով այլ հակախորհրդային ու-ժերի:

Այսպիսով, մարտական հայ մեծ կազմա-կերպութեան գիրքը հանգէպ խորհրդային Ռու-սաստանի հետեւեալ կերպարանքն է առնում.

ա) Դաշնակցութիւնը մնում է գաղափարօ-

բէն անհայտ պայքարողի դիրքի մէջ դէպի
համայնավար զիկտատութեան ու համայնա-
վար աշխարհակալութիւնը:

բ) Սորհրդային Ռուսաստանի դէմ մղած գոր-
ծին կառումնա պահում է իր չէզոք դիրքը:

գ) Եւ Հայ Դատի լուծման հարցում ճիշդ է
թափում օգտագործելու բուսական ազգակը,
ջանալով լեզու գտնել ուսւ ժողովրդավար
հոսանքների հետ:

ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐԸ

Մեր մղած պայքարի մէջ առանձնակի տեղ
են գրաւում Անդրկովկասի ժողովուրդները
և նրանցից յատկապէս երկուսը՝ վրացիք ու
թաթարները:

Վէճ ունենք, նախ՝ ինքներս իրար հետ և
ապա՝ երեքով միասին ուրիշների հետ:

Մեր ներքին վէճը առաւելապէս հողային
ընդթ ունի և գառնում է մի չափը կարեւոր
երկրամասերի շուրջ:

Տարօրինակ օչինչ կայ այս երեւոյթի մէջ:

Դարերի ստրկական կեանքը վիճելի է
գարձել շատ ակնբախ ճշմարտութիւններ ու
դրանց չարքին նաեւ անդրկովկասեան ազգու-
թեանց տեփականութիւնը եղող այս կամ այն
հողամասերի պատկանելիութեան հարցը:

Սակայն պիտի յուսաւ, որ անկախութեան
դինարբութեք, որ յատուկ է բոլոր նորազատ
ազգերին, անցնելուց յետոյ հնարաւոր պիտի
դառնայ անարբին ձեերով լուծել հողային
բոլոր վիճելի հարցերը:

Կարեւորը—համերաշխութիւնն է քաղա-

քականութեան արտաքին ճակատի վրայ:

Արդ, հնարաւոր է արդեօք անդրկովկասեան ժողովրդներին համար գծել արտաքին քաղաքականութեան մէկ և ընդհանուր ուղի, թէ՞ նրանք, ընդհակառակը, պիտի շարունակեն նմանուել ծանօթ առածի կարապին, խեղդեալին ու գայլաձուկին, որոնք երբ լծուում են միեւնոյն սայլին, սայլը շարունակում է կանգնած մնալ միշտ միեւնոյն տեղում:

Քաղաքական իւրաքանչիւր պայքար ընթանում է միշտ երկու նշանաբանների տակ:

«Թո՛ղ կորչի...», — սա պայքարի ժխտական նշանաբանն է:

«Թո՛ղ կեցցի...», — ահա այդ նոյն պայքարի դրական նշանաբանը:

Անդրկովկասի ժողովուրդները համերաշխ են պայքարի այս վերջին ճակատում, որովհետեւ նրանք երեքն էլ կողմնակից են իրենց հայրենիքների ազատ և անկախ գոյութեան:

Սակայն նրանց այս նշանաբանին՝ կեցցե՛ անդրկովկասեան ազգերի անկախութիւնը, նոյնքան համերաշխօրէն չի ձայնակցում միւս նշանաբանը՝ թո՛ղ կորչեն այդ անկախութեան բոլոր քղնամիւսերը:

Ազգրէյջանը շարունակում է տնային վատ թաչի նման քչքչալ մեր երկրում և հաւկիթ դնել Թուրքիայում:

Իսկ այս մէկ հատիկ փաստն արդէն լըրջօրէն կաշկանդում է մեզ և չեղում իր բնա-

կան հունից մեր ընդհանուր քաղաքականութիւնը:

Մեր վիճակն է՛լ աւելի փափուկ է զառնում շնորհիւ այն բացայայտ համերաշխութեան, որ կայ մասնաւորապէս Վրաստանի և Ազգրէյջանի միջև:

Նրանք երկուսն էլ վախ չունեն շարաւից և այդ պատճառով անվերապահօրէն երկուսն էլ միշտ և բոլոր պայմանների տակ գէ՛մ են Հիւսիսին:

Իսկ այսպիսի պայմաններում առանձնապէս փափուկ է դառնում մեր ու մեր երկրի վիճակը:

Ի՞նչ է մեր դիրքն այն գէպքում, երբ մեր հարեանները փորձեն գործօն պայքարի լծուել ընդդէմ Հիւսիսի:

Այս հարցի պատասխանն անուղղակի ձևով առիւնք ալն ժամանակ, երբ խօսում էինք Հայաստանի մասին:

Մեր ժողովրդին սպառնացող վտանգը (Հարաւից), մեր անտարդ ճակատագիրն ու մեր հարուածուած ուժերը քաղաքականօրէն մեզ պահում են ձեռնպահ վրճակում:

Ընդհանուր պայքարի լծուելուց առաջ, ամենէն առաջ ընդհանուր լեզու պիտի գտնել մեր երկու գլխաւոր հարեանների հետ այն երկու նշանաբանների հարցում, որոնց մասին քիչ վերը խօսեցինք:

Երբ անդրկովկասեան ազգերի համար հաւասարապէս խօստելի կը լինեն Հարաւն ու

Հիւսիսը, այն ժամանակ հարծուածից յատաւելի գիւրին կը դառնայ բոլոր վիճելի հարցերի լուծումը:

Ահա այս ուղղութեամբ է, որ տաւալեալ պէս պիտի ընթանայ մեր աշխատանքը:

Այս նպատակին հասնելու համար առաջին հերթին ճիշդ պիտի թափել հարթելու այն վէճերը, որոնք հողալին որոշ շրջանների շուրջ գոյութիւն ունեն անդրկովկասեան ժողովուրդների միջև:

Այս աշխատանքը արդիւնաւէտ կը լինի, եթէ նա կատարուի փոխադարձ զիջումների գնով, մի ճանապարհ, դէպի ուր պիտի թեքուեն ի վերջոյ մեր երկրի բոլոր ժողովուրդները:

Այս ուղին է բռնած նաև Դաշնակցութիւնը:

Սակայն այս զիջումներն իրենց հետ չեն կարող բերել այնպիսի յանձնառութիւններ, որոնք ի վիճակի են ընդհարման մէջ գնելու մեր ժողովուրդն արտաքին այս կան այն ուժի հետ:

Այսպիսով, ըստ ամենայնի գնահատելով անդրկովկասեան ժողովուրդների կարեւոր դերը Հայ Դատի լուծման մէջ, Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը պիտի ջանայ հաշտարար ոգիով եւ փոխադարձ զիջումներով հարթել Հայաստանի եւ նրանցից իւրաքանչիւրի միջև եղած վիճելի հարցերը, միաժամանակ չխախտելով սակայն

քաղաքական այն չէզոքութիւնը, որի մասին քիչ վերը խօսեցինք:

Մենք չենք կարող դէմ լինել մեր հարեւաններին՝ երբ նրանք գործօն կերպով պայքար են տանում յանուն իրենց երկրի անկախութեան, սակայն մենք կարող ենք այդ պայքարի մէջ նրանց հետ չլինել եւ մնալ չէզոք, որովհետեւ ձեռնպահութիւնը թելադրանքն է ոչ մեր դաւանանքի, այլ քաղաքական այն փափուկ կապութեան, որի մէջ գտնւում է մեր ժողովուրդը:

Միշտ եւ ամեն դէպքում բախտակից մեր երկու հարեւանների հետ լինելու համար, անհրաժեշտ է, որ նաև այդ հարեւանները լինեն մեզ հետ՝ միշտ եւ ամեն դէպքում:

Այս նպատակին է ահա, որ պիտի ձգտի անդրկովկասեան ժողովուրդների քաղաքականութիւնը:

Թ Ո Ւ Ր Ք Ի Ա

Ինչե՛ր չգրեց հակադաշնակցական մա-
մուլը յատկապէս այս հարցի մասին:

Քննութեան առնելով Ժ. Ընդհ. Ժողովի
«Կոչ»-ը, ռամկավար խելօքիկ «Արեւ»-ն իր
Փետրուար 20-ի խմբագրականի մէջ գրում էր.

«Դաշնակցութիւնը պիտի գործակցի Վը-
րացի Մենչեւիկներու և Թաթար Մուսավա-
թականներու հետ և առաջին ասթիւ միացած
թրքական բանակին՝ Անդրկովկասէն պիտի
վտարէ Ռուսերը և անկէ յետոյ պիտի վերա-
հաստատէ «Միացեալ Անկախ Հայաստանը»»:

Այս նոյն ռամկավար հոտանքի կենտրո-
նական պաշտօնաթերթը, «Արարատ» (Ա-
թէնք), իր Փետրուար 20-ի թիւով յայտնում
էր.

«Թրքական օրենսդրութեան (Ժողովի) ա-
ւելի չնշտուած է, ինչ որ կը նշանակէ թէ
կուսակցութեան պետերուն, աւելի ճիշտը,
կեդրոնին անսակէտը առաջնորդութեամբ Ս.
Վրացեանի առաւելակշիռ ձայն ունեցած է ի
հեճուկս Ընդդիմութեան թրքահայ գաշնակց.

պատգամաւորներուն, որոնք լաւ գիտին թէ
ամենամեծ արկածախնդրութիւնը պիտի ըլլայ
թուրքերուն վստահիլ, ի դէպ պարագային
ակնկալելով անոնցմէ նիւթական ու բարոյա-
կան աջակցութիւն, պզտիկ Հայաստանի հա-
մար...»:

Իսկ ռամկավար «Պայքար» (Պօսթրն) իր
քաղաքական «հոտառութեամբ» (չասելու հա-
մար՝ յիմարութեամբ և լկտիութեամբ) գե-
րազանցած լինելու համար գաղափարակից
թերթերը, ամենէն առաջ Դաշնակցութեան
Ընդհանուր Ժողովի «Կոչ»-ից յիշատակում է
հետեւեալ քաղուածքը.

«Մեր երկու անմիջական դրացիներէն
Թուրքիոյ հանդէպ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը
կը միայն անցկուն, ամեն պատենութեամբ հե-
տապնդելով հայ ժողովուրդի արդար իրա-
ւունքներու ճանաչումը, իսկ ռուսական ճա-
կատի վրայ կը պահէ գաղափարական անհաշտ
պայքարողի դիրքը հանդէպ պոլշեիկեան դիկ-
տատորութեան և աշխարհակալութեան»:

Ռամկավար պաշտօնաթերթն այս մասին
արտայայտուելուց առաջ սակայն, իր Մարտ
11-ի խմբագրականի մէջ նախապէս հետեւ-
եալ սրբագրութիւններն է անում.

«Առաջինին հանդէպ (այսինքն՝ Թուր-
քիոյ. Ն.) դիրքին բացայայտիչը, «անցկուն»-ը
բան մըն ալ չարժեք, կամ կրնայ նոյնիսկ
«նկուն» կարգացուիլ:

«Մերկորդին հանգեալ (այսինքն՝ Ռուսիայ. Ն.) գիրքին որակումին՝ մէջ «գաղափարական» բառը աւելորդ է և չի կրնար պարտկել նիզակը» :

Այս սրբագրութիւններից յետոյ այլևս ինչո՞ւ զարմանալ, երբ ուսմկավար թերթուկը այդ նոյն խմբագրականի մէջ հետեւեալ գոհա՛ր մտքերն է շարահիւսում.

«Դաշնակցութեան բանաձևած քաղաքականութեան մէջ... Ռուսաստանի դէմ անհաշտ պայքարի կռիւը կայ» :

Եւ այս «կռիւին» համար՝

«Դաշնակցութիւնը... իր նեցուկը կը փնտռէ թրքական ուժե՛ղ, յաղթապա՛նծ և մե՛ծ զինուորականութեան մէջ» :

Յետ չի մնում այս վայրահաջութիւնից նաև բոլշևիկեան մամուլը՝

«Դաշնակցութեան քիւրքօֆիւնների հոսանքն անհրաժեշտ է համարում տանկական օրիենտացիայի յարեւ», — ազդարարում էր «Խորհրդային Հայաստան» (1925. թիւ 34). չղջալով անշուշտ, թէ դժուարը «թիւրքօֆիւնների հոսանք» ստեղծելն է և ոչ նրան՝ յարելը. որովհետև երբ այդ հոսանքը «ստեղծել են» արդէն, ապա նա «թիւրքօֆիւններին» յարելու ալիւս և ոչ մէկ իրաւունք ունի.

Իսկ Հալէպ հրատարակուող հնչակեան «Սուրիական Մամուլ»-ը, որ արգարօրէն ընթերցողը կարդում է միշտ իբրեւ «սրի... մամուլ»,

իր Փետրուար 27-ի թւով գրում էր.

«Ընդհանուր Պատգամաւորական Ժողովը նոր «օրիանթաթօն» մը ընդգրկեր է, այն է, Թուրքերու հետ համաձայնելով Պոլսի քննարկարանի Հայաստանէն և թրքական հովանաւորութեան տակ անկախ և միացեալ Հայաստան մը հիմնել» :

Սակայն երկար պիտի լինէր այստեղ հաւաքածոն տալ այն չնաչխարհիկ մտքերի, որ հակադաշնակցական մամուլը Ընդհանուր Ժողովի առիթով զեղում էր Դաշնակցութեան «թրքական օրիենթաթօնի» մասին :

Մեր յիշատակած մէջբերումներն էլ քաւական են ցոյց տալու՝ թէ պայքարի ի՛նչ ազատօտ զէնքեր էր գործադրութեան գնում հակառակորդ մամուլը՝ տեսնելու համար այն, ինչ ինքն էր վաժապում, որ լինի և ոչ այն ինչ կայ իրապէս :

Ո՞րն է ուրեմն Դաշնակցութեան զիրքը դէպի Թուրքիան :

Հրաժարւում է արդեօք հայ մեծ քաղաքական ազդակն այն արդար պահանջներից, որ մեր ժողովուրդն ունի իր հայրենիքի թրքապատկան հատուածի նկատմամբ :

Ո՛չ, չի հրաժարւում :

Եւ ճիշտ այստեղ է թաղնուած մեր ու մեր հակառակորդների միջև եղած խոչորագոյն տարբերութիւններից մէկը :

Եթէ հրաժարուէր, ապա Դաշնակցութիւն

նը կը նմանուէր մէկն ու մէկին այն քաղաքական հոսանքներէ, որոնք խմբուած են այսօր մեր անկախութեան զէմ ծառայած բոլշեւիկեան ճակատում:

Դաշնակցութիւնը չի հրաժարուում, դիտաւորով մէկտեղ, որ քաղաքական հոսանքի տեներելի թերութիւններէն է, երբ նա տնտեսական բազմաւոր է փայփայում:

Իր տեղում պարզեցինք, որ մեր թափուր հայրենիքի իրաւական տէրութեան թուրքն է մնում, սակայն նա ի վիճակի չէ եղած մինչեւ այսօր միաժամանակ այդ հայրենիքի փառաւորական տէրը դառնալու:

Թրքապառկան Հայաստանի հաւանական տէրը շարունակում է մնալ ինքը հայ ժողովուրդը:

Ահա թէ ինչու Դաշնակցութեան պայքարը յանուն Թրքահայ Դատի շարունակում է ընթանալ իր վաղեմի հունով:

Մէկ նշանակելի փոփոխութեամբ սակայն:

Ժ. Ընդհանուր ժողովն իր մէկ սկզբունքային որոշումով եկաւ աշխարհագրորէն ճշտելու Միացեալ Հայաստանի սահմանները, որոնք երբեմն, քաղաքական մի շարք ձախող պատճառների հետեանքով, տարածւում էին ծովերից ծով:

Կառչած իր հիմնական դաւանանքին, Դաշնակցութիւնը պիտի հետապնդի մեր մասնատ-

ուած հայրենիքի միացումն այն սահմաններով, որ անհրաժեշտ են, հրկենեքնորից, մեր երկիրը քաղաքականօրէն կենսունակ միասնորդարմելու եւ ապանովելու հայութեան ծիզիրական գոյութիւնը, նրա տնտեսական բարգաւաճումն ու մշակութային զարգացումը:

Այս որոշումով խաչ է քաշւում հայ ժողովուրդի ցնորքներով հարուստ ժողովուրդական զբաղմունքները, որոնք իրաւունք քաղաքականութեան մէկ նոր և հաշտարար ուղի:

Այս որոշումը վերաբերում է. ի հարկէ, առաւելապէս մեր հայրենիքի թրքապառկան հատուածին:

Սակայն փոխն է արդեօք նաև Թուրքիան, որեւէ իմաստով, իր դիրքը հայութեան համար այնքան կենսական թրքահայ հարցում: Դժբախտաբար, ո՛չ:

Հակառակ պատերազմական սարսափներին, հակառակ այն փաստին, որ տասը տարի շարունակ դատարկ է մնում մեր հայրենի երկիրը և հակառակ պետական ու վարչական այն յեղաշրջումներին, որ կրեց Թուրքիան իր կեանքի վերջին շրջանին, նա, այնուամենայնիւ, բնաւ տրամադրութիւն չունի գոհացում առաւ հայ ժողովրդի արդար պահանջներին:

Էնկիւրին, հաւատարիմ Համիդեան աւանդներին, շարունակում է իր հայալինջ քաղաքականութիւնը, մշտապէս սպառնալիք հանդիսանալով մեր ժողովրդի փիղիքական

գոյութեան :

Պիտի փոխութիւնն աւելի թուրքիւն մեր հան-
դէպ, որպէսզի նոր յետոյ խօսք լինի մե՛ր
գիրքի փոփոխութեան մասին գէպի նա :

Քանի չէ եղած առաջինը, անմտութիւն է
սպասել երկրորդը :

Այսքան բացայայտ ճշմարտութիւնները
Թերեւս այս ժամ լուսաբանութեան կարիքն
իսկ չունենային, եթէ երբեք մեր անուղղա-
միտ հակառակորդները գիտակցաբար փորձեր
չանէին մոլորութեան մէջ ձգելու մեր շրջա-
պատը :

Այնուամենայնիւ կայ նաեւ մէկ այլ փո-
փոխութիւն Դաշնակցութեան գիրքի մէջ գէպի
Հայ Դատի լուծման այդ կարեւորագոյն խո-
չընդոտը :

Մինչև ժԱ. Ընդհանուր Ժողովը հայ մար-
տական կուսակցութեան պայքարը ընդգէժ
Թուրքիոյ պիտի սահմանափակուի իր քարոզ-
չութեամբ՝ ի նպատակ Թրքահայ Դատի և այդ
Դատի՝ խաղաղ հետապնդումով :

Առաջիկայ շրջանին անարիւն քաղաքա-
կանութեան վարքագիծն է օրդեգրում Հ. Յ.
Դաշնակցութիւնը նաեւ հարաւից սպառնացող
մեր անհանգիստ ու անհաշտ թշնամու հան-
դէպ :

Մենք նրան նոր ասելիք այլևս չունենք :

Այդ նոր խօսքը ինքն է որ պիտի ասի եւ
ինքն է որ փորձ պիտի անի լիզու գտնելու

հայ Ժողովրդի հետ :

Իսկ մինչ այդ, այս անցողակի շրջանին,
մեզ մնում է ամփոփուել ու տնտեսել մեր
ուժերը :

ա. — Մնալով աննկուն պահանջողի դե-
րին մէջ հանդէպ Թուրքիոյ Թրքահայ Դատի
լուծման հարցում :

բ. — Որդեգրելով արդարութեան և իրա-
տեսութեան ողջմիտ սկզբունքն այդ Դատի
աշխարհագրական սահմանների ճշտորոշման
խնդրում :

գ. — Հետապնդելով մեր պահանջը պայ-
քարի խաղաղ զէնքերով, թոյլ շաւով, որ
հայութիւնը լծուի հակաթուրք դժբաղ պայ-
քարի՝ ինքն անմիջականօրէն և կամ անուղ-
ղակի ձեով՝ աշակցութիւն տալով որեւէ ար-
տաքին հակաթուրք ուժի :

ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ահա հայ քաղաքական աշխարհում ամենից չափ ընկած վալիւտան :

Նրա կուրսը չ-փազանց բարձր էր յառկապէս պատերազմի շրջանին, սակայն, յետագային, երբ հկան գինադադարի և հաշտութեան տարիներն ու վերստայի եւ Լոզանի սակարաններում այլեւս անհնար եղաւ արժեթղթով Հայ Դատը գնել, նա դարձաւ միանգամայն անարժէք :

Պատերազմից յետոյ մեր ազգային սակարանում գնահատման դրուած ամեն մի ազգային գին ունէր, մեծ պետութիւններից բացի :

Քաղաքական այս ամիստամի շրջանին չափազանց բարձրացաւ սակայն Ռուսաստանի գինը, որ իր հերթին մեծամեծ ճգնաժամեր ապրեց պատերազմի թուականներին :

Այսօր գրեթէ վերջնականապէս ճշտուած է պատկերը :

Եւրոպական պետութիւնները դադրած են այլեւս մեր Դատի լուծման ազգակը լինելուց

բոլոր նրանց համար, որոնք խմբուած են համայնավար քաղաքականութեան ամպնովում :

Իրենց ուղեղը տեղափոխած արտի մէջ, հայ քաղաքական մտքի այդ թեւերը շարունակում են օնանալ այն պարզամիտ հաւատով, թէ իրենցից է կախուած այդ մեծագոր զօրօնի ունեցած կապերն Հայ Դատի հետ խղելու և կամ ամրացնելու իրաւունքը :

Շչմած անցքերից, անդեկ ու անյոնակ, նրանք նետուում են բեւեռից բեւեռ, չգալով անշուշտ, թէ մնում են միշտ լատտախաղին փարած մանուկի վիճակում :

Ո՛րն է ուրեմն Հ. Յ. Դաշնակցութեան գիրքը գէպի մեծ պետութիւնները :

Համաշխարհային քաղաքականութեան այս կարեւոր ազդակը խզել է արդեօք իր կապը մեր երկրի հետ, թէ նա, ընդհակառակը, աւելի քան երէկ՝ կապուած է մնում տակաւին քաղմապիսի շահերի շատ աւելի բարդ ցանցով Հայկական Դատին :

Ժխտել այս պարագան, այդ կը նշանակէ պարզապէս անտեղեակ մնալ այն ամենին, ինչ կատարուում է այսօր մեր մոլորակի վերայ :

Թղթի ու մեղանի աւելորդ սպառում պիտի լինէր խօսել այն բացայայտ ճշմարտութեան մասին, թէ եւրոպական պետութիւններ

րից իւրաքանչիւրն ինչպէս փորձեր է անում աւելի սեղմ շղթայի մէջ առնելու այն երկիրը, ուր իրաւապէս ապրում է Հայ Դատը և ուր միաժամանակ նրանցից իւրաքանչիւրը ձգտում է իր գոյութեան տեական կոուսնը կերտելու:

Ճիշտ է նկատում Հայաստանի Անկախութեան Ամերիկայի Կոմիտէի նախագահ Ճէյմս Ճերարտ իր մէկ յօդուածի մէջ ասելով, որ «Պատմութեան մէջ առաջին անգամը բլաւով Հայաստան շրջապատուած է երեք եւրոպական պետութիւններով՝ Ռուսիա, Անգլիա և Ֆրանսա»:^{*)}

Ուրեմն մենք չէ, որ պիտի ճշտենք այն հարցը թէ՛ իսկէ՞նք, թէ՛ ջիսկէնք Հայ Դատի կապերն եւրոպական պետութիւնների հետ:

Այս կապերը կան, եղել են ու պիտի լինեն՝ անկախ մեր կամքից և մինչև իսկ հակառակ մեր կամքի:

Իսկ քանի որ այս է իրականութիւնը, ապա քաղաքական աններելի յիմարութիւն պիտի լինէր խզել մեր բոլոր կապերն այդ պետութիւնների հետ, երբ նրանք ջեն խզում իրենց կապերն Հայ Դատի հետ:

Հայութիւնը կապուած է եղել, կապուած է միւսում և կապուած էլ պիտի մնայ այդ պե-

*) «Հայրենիք» օրաթերթ, 26 Ապրիլ, 1925:

տութիւններին, քանի ղեռ նրանք, անհաշիւ հայութեան կամքից, ամբօրէն մնում են հապուած Հայ Դատին:

Այստեղ խօսք կարող է լինել ո՛չ այդ կապը պահելու փաստի, այլ այդ փաստի բնայիբ մասին:

Խնդիրն այն է թէ՛ ի՞նչ ձև, ի՞նչ կերպարանք ու բնոյթ պիտի առնեն մեր յարաբերութիւններն եւրոպական այն ուժերի հետ, որոնք իրենց շահերի ուղկանն են նետել մեր երկրում:

Ահա այստեղ է որ անցեալի փորձերը դատ պիտի դառնան մեզ համար և մենք մեր ուժերի բովանդակ կարողութեամբ պիտի ձրդտենք հեռու պահել մեր ժողովուրդն եւրոպական պետութեանց քաղաքական խաղերից, պիտի ձգտենք վերստին գործիք չդառնալ նրանցից օրէէ մէկի ձեռքին:

Այս նպատակին կարելի կը լինի հասնել, եթէ մենք ունենանք վերաբերումի մէ՛կ ու նման վարքագիծ զէպի այդ ուժերն՝ ամբողջութեամբ և զէպի նրանցից իւրաքանչիւրը՝ առանձին-առանձին:

Նրանք «լաւ են—բոլորը» և «լաւ են—հաւասարապէս»:

Ուստի աւելորդ ու վնասակար պիտի լինէր օրէէ չնշտուած հազում ունենալ զէպի նրանցից օրէէ մէկը:

Մեր աշխատանքը Հայ Դատին կապուած

ուժերի այս բնագաւառում պիտի ընթանայ
երկու ուղղութեամբ.

Մենք պիտի ձգանք.

Նախ՝ պահպանել քաղաքական բոլոր այն
նուաճումները, որ ունենք զանազան երկրներ
բուժ, մասնաւորապէս ընկերվար Միջազգայ-
նականի և Ազգերի Դաշնակցութեան մէջ:

Երկրորդ՝ պիտի օգտագործենք յաբմար
պատեհութիւնները՝ հետապնդելու համար
նայկական պահանջների իրականացումը, ա-
ռանց. սակայն, լծուելու որեւէ գործուն պայ-
քարի, այդ ուժերից որեւէ մէկի հետ, ընդգէտ
որեւէ մէկ ուրիշի:

ԸՆԿԵՐՎԱՐ ՄԻՋԱԶԴԱՅՆԱԿԱՆՈՒ

Արտաքին ազգակների շարքում իր ա-
մանանակի տեղն ունի գրաւած Ընկերվար
Միջազգայնականը:

Նա հանգիստանում է իբրեւ պաշտօնական
ներկայացուցիչն այն գաւանանքի, որ որդե-
գրել է Դաշնակցութիւնը. միաժամանակ այդ
նոյն հաստատութիւնը երևան է գալիս իբրեւ
կարեւոր գործուններից մէկը արդի քաղաքա-
կան աշխարհի:

Այս կրկնակ տեսակէտներով Միջազգայ-
նականը կարծես զատուում է արտաքին ազ-
գակների աշխարհից և մեզ համար գրաւում
միանգամայն ուրոյն տեղ:

Պատերազմն ու համայնավար փորձերը
մեծագոյն հարուածը տուին մեր հասարակա-
կան գաւանանքին և ընկերվար ուսմանը
կարծես զրկեցին իր վաղեմի փայլից:

Պահ մի տօնակատարութիւն սկսուեց հա-
կադակորդների բանակում—աջից ու ձախից—
որոնք կարծում էին, թէ առյաւէտ մայր է
մանում ընկերվարութեան արեւը՝ թե առաւ-

համար քաղաքական այն չղջիկներին, որոնք
խաւարի մէջ միշտ հերոս են դառնում:

Բարեբախտաբար, այդպէս չեղաւ սա-
կայն:

Ծիշտ է, դանդաղօրէն ու դժուարութեամբ,
յամառ ու լարուած պայքարով, երբեմն
ձախողանքով ու սայթաքումներով, սակայն
ընկերվար շարժումը մտնում է արդէն իր բը-
նական հունի մէջ և համախմբում իր շուրջը
աշխատաւոր մարդկութեան ստուարաթիւ-
ղանդուածներ:

1924-ի տուեալներով միայն 21 երկրնե-
րի մէջ 26 ընկերվար հոսանքների շուրջ խմբ-
ուած էին 6,147,400 ընկերվար ձայնիւր. այդ
նոյն թուականին 20 երկրներում կատարուած
խորհրդարանական ընտրութիւններին ընկեր-
վար հոսանքները 23,026,850 ձայներով շա-
հած էին 6126 պատգամաւորական աթոռներից
1073-ը:

Այսօր Ամստերդամի Միջազգայնական
իւր դրօշի տակ համախմբած ունի մօտ 25
միլիոն անդամներ, աւելի քան 10 միլիոն ձայ-
ներ իրեն հետ ունի Համաբուրգում վերակազ-
մուած Ընկերվար Միջազգայնականը, անդ-
լիական արեղ-իւնիոններն ու գերման արհես-
տակցական միութիւնները միլիոնաւոր ձայ-
ներ են տանում իրենց յետեւից, մօտ 2 միլիոն
անդամներ հաւաքուած են Ֆրանսական և
բելգիական սինդիկատների շուրջ ևլն. ևլն.:

Այս թուերը ցոյց են տալիս, թէ ինչպէս

յարաճողնօրէն մեծանում է ազդեցութիւնն
ընկերվար վարդապետութեան և այս վերջինը
դառնում բազմութեանց ճիգերի ու ձգտում-
ների հիմնական առանցք:

Ընկերվար ձայների այս ընտրական ուժին
համապատասխանում է անշուշտ նրա քաղա-
քական ուժը, որ աշխատաւոր մարդկութեան
հասարակական դաւանանքը ձեռք է բերում
մարդկային բովանդակ համայնականացողի վը-
րայ:

Ընկերվար Միջազգայնականը համաշ-
խարհային քաղաքականութեան կարեւոր գոր-
ծօններից մէկը դառնալով, ձգտում է իջնել
տեսական բարձունքներից և գրաւել իր ու-
րօշն տեղը գործնական կեանքի մէջ:

Ջանդուածները զգում ու գիտակցում են
իրենց ուժը, գիտակցում է այս նաեւ այդ
բազմութեանց ռազմակայանը՝ ինքը Ընկեր-
վար Միջազգայնականը՝ և դառնում աստիճա-
նաբար աւելի՛ գործօն, աւելի՛ նախաձեռնող,
աւելի՛ յանդուգն ու աւելի՛ պատկառազգու:

Այս բոլոր տեսակէտներով արտաքին ազ-
դակների շարքում նա մնում է ամենէն հարա-
զատը մեզ համար:

Մենք մոռացութեան չենք տալիս ան-
շուշտ աւի կարեւոր պարագան, որ նաև Մի-
ջազգայնականը ու մինչև իսկ նա շարունա-
կում է լինել առաւելապէս մեծ ազդերի շա-
հերի ու բաղձանքների արտայայտիչ:

Եւ այսպէս այն դէպքում, երբ մարտ-
տիղմի ակնաւոր տեսարանի իսկ կարծիքով
«Ոչ թէ չքաւորութեան գէժ մղուած պայքա-
րից, այլ յանուն ազատութեան (ամենքի հա-
մար. Ն.) և իշխանութեան (բոլորի անխտիր. Ն.)
տարուած կռուից է որ ծնունդ պիտի առնի
ընկերովարութիւնը».)

Այո՛, ազգերի հաւասարութեան արդար ու
մշտականցող սկզբունքը չի տօնուծ իր յաղթա-
նակը նրա շորս պատերից ներս, սակայն նա
այնտեղ զգում է իրեն աւելի հարազատ:

Այդու, Միջազգայնականի մէջ ու նրա
հետ լինելով մէկտեղ, պիտի ջանաւ հաւատա-
րութեան սկզբունքը կիրառել նրա անդամնե-
րի նկատմամբ և հնարաւորութեան չափով
մեղմել մեծերի տիրական դիրքն ու դերը նրա
մէջ:

Միաժամանակ քաղաքական այս կարեւոր
գործօնը լայնօրէն պիտի օգտագործել մեր
կուսակցական շարքերի դաստիարակութեան
համար:

Գաղտնիք չէ, որ առաւելապէս այս հաս-
տատութեան շուրջն ու նրա մէջ են կեանք
առնում ընկերվար մտքի տարբեր շերտաւո-
րումները, առաւելապէս այստեղ ու այս հաս-
տատութեան մէջ են բաղխուում այս հասանքի
գունեւորանք թւերն ու հիւղաւորումներն եւ:

*) Կ. Կառնցիյ. — «Պրոլետարական յեղա-
փոխութիւնը եւ նրա ծրագիրը» (ռուս), էջ 57:

հետեւեալ, առաւելապէս այստեղից է որ եր-
կարում են գէղի զանգուածները ընկերվար
մտքի, կարծիքների ու տեսակէտների թորմ
ազդէրները:

Դաշնակցութիւնը ներկայացնելով պաշ-
տօնապէս հայ աշխատաւորութիւնը հնկերվար
Միջազգայնականում, պիտի ջանայ իր հերթին
տեղեակ պահել այդ աշխատաւորութիւնը Մի-
ջազգայնականի տեսական ու գործնական կա-
րեւոր աշխատանքներին:

Մեր շարքերի կապն այդ կարեւոր հաս-
տատութեան հետ այս ձևով կը լինի աւելի
կենդանի և Միջազգայնականի կատարած
դաստիարակչական դերը մեզ համար՝ փոխա-
դարձաբար աւելի բեղմնաւոր:

Այսպիսով, հնկերվար Միջազգայնականը
մնում է մեզ համար իբրեւ՝

ա. — Հայ Դատի լուծման կարեւոր ազ-
դակներից մէկը, որի դերը այս ասպարիզում
դէպքից-գէպք դառնում է աւելի նշանակելի:

բ. — Եւ իբրեւ զօրաւոր խթանը մեր շար-
քերի կուսակցական դաստիարակութեան,
պայմանով սակայն, որ կենդանի մնայ միշտ
կապը կուսակցական շարքերի և ընկերվար
մտքի ու գործի այդ հիմնական օջախի միջև:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱԳԻՆ

Սեղմ ու ամփոփ գծերով մենք տուինք ընդհանուր պատկերն այն քաղաքականութեան, որ որդեգրեց Հ. Յ. Դաշնակցութեան Գերագոյն Ժողովը:

Այժմ կոյրերի համար իսկ պարզ պիտի լինի, թէ որքան «ուղղամիտ» էին մեր հակառակորդները, երբ ստի ու կեղծիքի զօղանջն արձակած՝ փորձում էին համոզել ամենքին, (առանց, սակայն, իրենք իսկ համոզուած լինելու), թէ Դաշնակցութիւնը որոշել է քաղաքական բոլոր ճակատների վրայ կոխ յայտարարել ընդդէմ բոլորի:

«Դաշնակցութիւնը «Միացեալ և Անկախ Հայաստան»-ի տեսակէտին թշնամի կը նկատէ նախ Հայաստանի ներկայ կառավարութիւնը, ապա թուրքը և ապա ռուսը»: Եւ, ըստ նոյն «Արեւ»-ի տեղեկութեան, «չորս ճակատներու վրայ պատերազմ պիտի յայտարարէ եւ իր յաղթական դրօշակը ծածանէ Երևանի, Կաթի և Էրզրումի բերգերուն վրայ»: »)

«Արեւ», 18 Փետրուար, 1925 թ.:

Իսկ բոլշեւիկ ասպետներից Պ. Մակիեցեան, անդրադառնալով այս նոյն հարցին, «Խորհրդային Հայաստան»-ի ապրիլ 18-ի թուում գրում էր, առանց ինքն իրենից երբեք գարշելու:

«Անգլիայի պէս հզօր պետութեան պահպանողականների պէս զօրեղ մի կուսակցութիւն չի վստահանալ յայտարարել, որ զբաղւոյն մենակ» (Պ. Մակիեցեան չակերտանքի մէջ է առնում նաեւ այս շինծու գարձուածքը՝ իր ընթերցողին ասելու համար թե՛ ռուս, որ այս անգամ ինքը... այլեւ չի ստում. Ն.) պիտի ելնէ և խփէ մէկ թուրքիսին, մէկ Ռուսիային:

Մինչդեռ Անգլիան ու նրա զօրաւոր կուսակցութիւնները երբեք պարտութեան երես չեն տեսել. իսկ Դաշնակցութեան լոնէ'յը (որքան սրամիտ... Ն.) ո՞վ ասես արիւնջուայ չի արել—ռուսը, տաճիկը, վրացին, թուրքը...:

Ռուսն ասում է՝ «ձեռ կերածի քունը չի տանի»: Դաշնակցութեան քունն էլ չի տանում. նա երազում է կոխ, կոխ, կոխ...:

Ճիշտ մեր ընդգծած տողերի իմաստով եւ նայնքան վայրահաջ ու ազատութեամբ գրում էին հակադաշնակցական մամուլի միւս օրգանները:

Իսկ մենք տեսանք, որ Դաշնակցութեան Ժ. Ընդհանուր Ժողովի գծած քաղաքական

ուղին բնորոշ է — ամենից շատ և ամենից առաջ — հենց նրանով, որ նա ե՛ւ ոչ մեկ կռիւ. ե՛ւ ոչ մեկ ճակատում ե՛ւ ոչ ոքի դէմ չի յայտարարում:

Իսկ մենք «փող հարուաք և թմբկի հարկանէաք», թէ Դաշնակցութիւնը... պատերազմական դրօշ է պարզել ընդդէմ բոլորի. — մեկամաղձոտ շուռնով պիտի կրկնեն անշուշտ նրանք, որոնց խայտառակ սուտն ու կեղծիքը պարզուած է այսքան բացայայտ ձևով:

Այո, մ. Էնդհանուր ժողովի քաղաքական ուղին ամենից շատ և ամենից առաջ բռնորոշ է նրանով, որ նա գործօն պայքարի դրօշ չի պարզում և ոչ մէկ ճակատում:

Այս որոշումից քամուած ուղեղները միայն կարող են այն եզրակացութեան յանդել, թէ Դաշնակցութիւնը որեւէ իմաստով հրաժարւում է այն ծանր բեռից, որ պատմութիւնը դրել է նրա ուսերին:

Նպատակը՝ Հայ Դատը՝ մնում է անփոփոխ, նա շարունակում է մնալ միակ առանցքը մեր ճիգերի ու մտքորումների, մեկնակէտը մեր բոլոր քայլերի և փոխում են սակայն — այդ նպատակին տանող միջոցներն ու պայքարի մեթոդը:

Այս իմաստութիւնն ըմբռնում էր հին Հելլադայի Միքէլի աքաղաղն անգամ. սակայն չեն հասկանում ու չեն ըմբռնում XX-րդ դարու մեր թանձրամիտ հակառակորդները:

Քաղաքական աշխարհի մէջ կատարուած անցքերը, մեր ժողովրդի անստոյգ ճակատագիրն ու հարուածուած վիճակը, միջազգային ուժերի վարանոտ դիրքն ու նենգ խաղերը արեւելեան բարդ կնճիռների լուծման հարցում և մեր օրերի անկերպարան ու անորոշ վիճակը հրամայաբար հարկադրում են մեզ, որ մենք այս անցողակի շրջանին կառչած մնանք մեր համրանքի պահպանման, ամփոփենք մեր ուժերը, վերաշինենք մեր հայրենիքը, ազատենք մեր ժողովուրդն ալլաւերումի վտանգից, համախմբենք նրան իր մայրենի երկրում և պատրաստ դառնենք անակնկալներ շուրջ:

Արիութիւն պիտի ունենալ տեղալու, որպէսզի մեծարժէք անցքերով յղի քաղաքական աշխարհն իր երկունքը բոլորի և ասի իր այն վերջին խօսքը, որից կախուած պիտի լիտի լինի նաեւ մեր Դատի բախտը:

Նրանադիտութեան ուսմանական գայրօցը ծանօթ է նրանով, որ հրաճանգում է ոչ թէ պառւղը քաղել, այլ տնքթթելիօրէն հսկել և սպասել՝ մինչեւ որ նա աստիճանաբար կը հասունանայ և ի վերջոյ, միտնգամայն հասուն վիճակի մէջ, կը պոկուի և կ'ընկնի:

Պիտի թողնել, որ աճի ու մեծնայ նաեւ մեր օրերի քաղաքական ծառը. որ մեր տեսողութիւնից գաղտնի հասունացնում է այսօր Հայ Դատը, վաղը պատրաստ վիճակի մէջ մեզ

յանձնելու համար:

Ծանր է անշուշտ այս սպասողական վիճակը, սակայն նա՛ է միակ թելադրանքը տիրող կացութեան:

Ահա թէ ինչու հայ մարտական կուսակցութեան Գերագոյն Ժողովը կոչ է անում մենքիս զինուելու մեր օրերի հզօրագոյն զէնքերով՝ հեռառեսութեամբ, համբերութեամբ և զգուշաւորութեամբ:

Երկչոտն է միայն, որ վախենում է հերոսական մահից, իսկ սովորական մահից վախենում են ամենքը, մինչև իսկ հերոսները, — ասում է կենսութախ Դէօթէն:

Եւ ինչո՞ւ չխոստովանել, որ նոյնն է ոչ միայն մահուան, այլ և կեանքի հանդէպ:

Հերոսական զօրձերից թուլամորթներն է որ խուսափում են, իսկ սովորական՝ յամառութիւն ու տակունութիւն պահանջող աշխատանքից խուսափում են, զժբախտաբար, շատերը, մինչև իսկ հերոսները:

Սակայն ճշմարիտ արիւթիւնն այնտեղ է, որ անխռով զիմաւորես սովորական մահը, ինչպէս նաև անաղմուկ, քրտնաջան, համեստ ու առօրեայ աշխատանքի մէջ կարողանա լինել տոկուն, յամառ ու համբերող:

Որովհետև այս ճանապարհով է լաւաի, որ տեսական, անշուշտ ու անաղմուկ, նպատակագիտակից ու մտածուած աշխատանքը հրաշքներ է ծնում:

Ահա թէ ինչու Ժ. Ընդհանուր Ժողովն իր «Կոչ»-ի մէջ յայտնում է, որ «Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը յառաջիկայ տարիները կը նկատէ ինքնամփոփումի, ուժերու համախմբման եւ տնտեսման, իր զաղափարներու տարածման եւ խորացման, իր շարքերու դաստիարակութեան շրջան մը»:

Մեր ընդգծած տողերի մէջ խտացած ձևով տրուած է Դաշնակցութեան քաղաքականութեան ճշմարիտ ոգին:

Այստեղ ամեն ինչ կայ, իսկ կոխ—երկեր:

ԴՈՐԾԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՍԿԶՐՈՒՆԲԸ

Մեր քաղաքականության ոգին ինքնին չառում է արգէն մեր գործակցութեան բնային այլ ուժերի հետ՝ լինի այդ ազգային ներքին թէ արտաքին ճակատների վրայ:

Ներքին ճակատում մենք նրա՛նց հետ ենք, որոնք ընդհանուր առումով կանգնած են ամբողջական Հայաստանի անկախութեան տեսակէտի վրայ եւ իւրացնում են պայքարի այն ձևերը, որոնց մասին մենք արգէն խօսեցինք:

Տարաբախտաբար, գործակցութեան գեւորներ ընդհանրապէս չառն է սահմանափակ մեր ցաւոտ իրականութեան մէջ:

Անուսնով՝ մէկից աւելի հոսանքներ եւ ուժեր կան հայ կեանքում, իսկ փաստօրէն՝ իրական ազգակների թիւն երկսից այն կողմը դրեթէ չի անցնում:

Այդ երկու ուժերն են՝ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը եւ հայանուն բոլշեւիզմը:

Սակայն գործակցութիւնն այս երկու միջև անհնար է բացարձակապէս, որովհետեւ

ներանք հետապնդում են բոլորովին տարբեր նպատակներ եւ պայքարում միանգամայն տարբեր գէնքերով:

Սոյն թւի մարտ 12 ին Ալեքսանդրապոլի գաւառական խորհրդների Դ. համագումարում քննելով «Ձիւերինը, խեղաթիւրումների մէջ ինքնիրեն գերազանցելով, մէկ լկտի ճառ է արտասանում Դաշնակցութեան դէմ, ուր, անգրագատնալով գործակցութեան խնդրին, ներքին գերազանց դոկունակութեամբ յայտնում է:

«Ողջունում եմ Հայաստանի կոմունիստական կուսակցութիւնը, որ հրաժարւում է Դաշնակցական կուսակցութեան հետ որեւէ կոմպրոմիսի գալ»:

Իսկ մեր դժբախտ երկրի փոքրիկ Ձիւերինիկը, Պ. Ալոտ Յովհաննիսեան, թուեցեւ լով մեծաւորի խօսքերը, տիրոջն անմիջապէս յետոյ թոթովում էր:

«Ձկայ եւ ոչ մի նպատակ, որ համագործակցութիւնն առաջացնել կարողանար մեր եւ մեր այն հակառակորդների միջև, որոնց դուրս է նետել մեր երկրից քաղաքացիական արիւննոտ կռիւը»:

*) «Խորհրդային Հայաստան», 14 Մարտ, Թ. 59.

**) Ա. Յովհաննիսեան, «Գաղութահայ խնդիրներ», Երեւան, 1925, էջ 6.

ձիշտ են սրանցից թէ՛ մէկը և թէ միւսը անհնար է գործակցութեան մասին խօսել այն տեղ, ուր պայքարող երկու կողմերն իրենց դաւանանքով ու գործելակերպով տեղաւորուած են տարրեր բեւեռների վրայ:

ձիշտ այս նկատումներով Դաշնակցութեան Գերագոյն Ժողովը դադարաւորական անհաշտ պայքարի որոշումն էր տալիս բոլշևիզմի նկատմամբ:

Աստղինք սակայն, որ ազգային ներքին ճակատում բոլշևիզմից դուրս, զժքախտաբար, իրական ուրիշ ուժ չկայ Դաշնակցութեան կողքին:

Հայ կեանքի գործօն ազգականները մնում են, մէկ կողմից՝ ռուսական սուլիք, յանձնու հայանուն բոլշևիզմի, իսկ, միւս կողմից՝ միայն Դաշնակցութիւնը:

Իսկ միւս ուժերը՝ անորոշ ու անկերպաբան, թոյլ ու անկազմակերպ, յաժում են շարունակ որոնումների աշխարհում, մերթ թաքալիս նետելով Դաշնակցութեան նաւակայանում, մերթ պոկուելով այնտեղից և գերին դառնալով բոլոր հողմերի:

Այդ պատճառով Ընդհանուր Ժողովը ոչ զբաղած ունի և ոչ էլ տուած այդ ուժերից որեւէ մէկի մասին որեւէ որոշում:

Այդ որոշումն ընդհանուր է և սկզբունքային, և վերաբերում է ամենքին անխառն, բոլշևիզմից բացի:

Դաշնակցութիւնը տրամադիր է գործակցելու ազգային-քաղաքական զանազան հասանքների հետ, օտանց, սակայն, չեղելու իր քաղաքական գծից:

Հսկառակ պարագային, երբ չգտնուեն այդ ուժերը, նա կը տանի իր բեռն ինքը առանձին:

Ձի փոխում գործակցութեան բնոյթը նաև ազգային արտաքին ճակատի վրայ:

Միանգամայն անկախ դրսի համախոհ ու համակիր ուժերից, Դաշնակցութիւնը պիտի հետապնդի Հայ Դատը պայքարի այն բոլոր զէնքերով, որոնց մասին իր տեղում խօսեսեցինք:

Սակայն անկասկած է, որ այս պայքարը կը լինի աւելի բեղմնաւոր, եթէ նա տարուի նաև դրսի, օտար ուժերի գործակցութեամբ և պաշտպանութեամբ:

Այս ուժերը պէտք է գտնել ու նրանց հետ պիտի գործակցել:

Այնուամենայնիւ, բոլոր պայմանների տակ, մեր պայքարի թէ մէկ (ներքին) ու թէ միւս (արտաքին) ճակատների վրայ Դաշնակցութեան քաղաքականութիւնը գործակցութեան զուով չի կարող փոխուել:

Այսքան որոշ է, յստակ ու մեկին կուսակցութեան Գերագոյն Ժողովի կամքը:

ՄՐԱԳՐԻ ՎԵՐԱԳՆԱՌԹԻՒՆ

Ընդհանուր ժողովի օրակարգի հիմնական հարցերից էր՝ ծրագրի վերաքննութեան խնդիրը:

Դաշնակցութեան ծրագիրը հիմնական քննութեան է դրուել երեք անգամ. մէկ՝ իր հիմնադրութեան օրերին, կուսակցութեան անդրանիկ ժողովում ((1894), երկրորդ անգամ՝ Վեպկասեան Նախագծին (1905) մշակման օրերին և երրորդ ու վերջին անգամ՝ երբ Վենայի Ընդհանուր ժողովում (1907) վերջնականօրէն քննութեան դրուեցին հին ծրագիրն ու «Նախագիծ»-ը և մշակուեց մինչ այսօր գործող կուսակցական ծրագիրը:

Նախավերջին, IX-րդ Ընդհանուր ժողովին էր մնացած վերստին ծրագիրը վերաքննութեան առնելու պարտականութիւնը:

Սակայն նա ժամանակ չունեցաւ ու չկատարեց այդ աշխատանքը և փոխանցեց այն X-րդ Ընդհանուր ժողովին:

Դաւանանքի վերաքննութեան առաջին փուլից պատմական եղաւ IX-րդ Ընդհանուր ժո-

ղովը նրանով, որ նա չեղնալ նկատեց ծրագրի նուազագոյն բաժնի քաղաքական հասուածը, նրա փոխարէն առաջադրելով Հայաստանի անկախութեան պահանջը:

Տարաբախտաբար, այս կարևոր գործն աւաւարտ մնաց նաև X-րդ Ընդհանուր ժողովում:

Անշուշտ արամադրութիւնը չէ, որ պակասում էր ժողովին:

Ծրագրային որոշ փոփոխութիւնների կարիքը զգացւում էր ամենքի կողմից, սակայն այդ կարևոր աշխատանքի համար պակասում էին, նախ՝ ժամանակը և երկրորդ՝ մի շարք մարմինների կարծիքները:

Ըստ կուսակցական ներքին կանոնագրի, Ընդհանուր ժողովները չեն կարող հիմնական փոփոխութիւններ կատարել Հ. Յ. Դաշնակցութեան նպատակների և կազմակերպութեան սիւստեմի մէջ, եթէ այդ հարցերը նախապէս չեն յանձնուած կենտրոնական կոմիտեների քննութեան:

Մնում էր ուրեմն, ժամանակ և հնարաւորութիւն տալ այդ մարմիններին, որպէսզի նրանք, խնդրին համապատասխանող լիցութեամբ, կարողանան զբաղուել ծրագրի վերաքննելիք հարցերով և իրենց լրիւ կարծիքները հասցնել կուսակցական Դերադոյն ժողովին:

Ընդհանուր գծերով այս աշխատանքը նոյն ձևով տարւում է նաև եւրոպական կու-

սակցութիւնների մաս:

Վերջին տարւոյն տարիները հիմնական սրբա-
գրութիւններ կատարեցին ընկերվար կուսակ-
ցութեանց տեսական կառուցութեան մէջ:

Առաւելագէտ քննութեան նիւթ դարձաւ
դէպի ընկերվար հասարակարգը տանող ու-
ղիւնքի հարցը և խնդրի այս սահմաններում
մի շարք կարեւոր փոփոխութիւններ եղան:

Այս աշխատանքը — կատարուած առայժմ
առաւելագէտ կուսակցական ժողովներէն զուր-
— անհետեանք չէր կարող անցնել, ի հարկէ,
կուսակցական պաշտօնական ժողովների հա-
մար:

Եւ մենք տեսնում ենք, թէ ինչպէս բո-
լոր ընկերվար հոսանքներն անխտիր տրամա-
դիր են անհրաժեշտ սրբագրութիւնները կա-
տարելու իրենց ամբողջական ծրագրի թէ ա-
ռաւելագայն ու թէ նուազագայն բաժինների
մէջ:

Այս ուղղութեամբ պիտի գնայ անշուշտ
նաեւ մեր վերագնահատական աշխատանքը:

Յստակ ու օրոշ պիտի լինեն այն տար-
բերութիւնները, որ մեզ զատում են այլ հո-
սանքներից:

Եւ առաջին հերթին, միանգամայն որո-
շակի կերպով, ընկերվարութիւնն իր ծրագր-
րային հիմնաւորման մէջ պիտի հակադրուի
ձախից՝ բուլճերիզմին, իսկ աջից՝ այն բոլոր
հոսանքներին, որոնք ընկերվարակերութիւնը

գարծրել են հասարակական իրենց մեծագոյն
առաքինութիւնը:

Առաւելով Դաշնակցութեան ծրագրի վերա-
քննութեան մասին, մենք շարունակ արտա-
յայտում ենք այն միակ իմաստով, որ բո-
լոր դէպքերում, վերագնահատական բոլոր
փորձերի ժամանակ, ընկերվար ուսմունքը
պիտի մնայ իբրեւ Դաշնակցութեան միակ եւ
անփոխարինելի հասարակական դաւանանքը:

Պատահական չէ մեր այս վերաբերմուն-
քը:

Վերաքննութեան ժամանակ խօսք կարող
է լինել ծրագրային սրբագրութիւնների, բայց
ոչ երբեք դաւանանքի փոփոխութեան մա-
սին:

Դաշնակցութիւնը եղել է ու մնում է իբ-
րեւ հայ կեանքում ընկերվար վարդապետու-
թիւնը ճշմարտօրէն ներկայացնող միակ զօ-
րութիւնը հոգանքը:

Իբրեւ այսպիսին էլ նա պիտի մնայ նաեւ
ապագային:

Այս իմաստով մէկ աւելորդ անգամ ևս
արտայայտուել է X-րդ Լեւոնուոր Ժողովը,
այսպիսով աւելի յստակօրէն գծելով այն ու-
ղին, որով պիտի գնան ծրագրի վերաքննա-
կան աշխատանքները մինչեւ XI-րդ Լեւոն-
ուոր Ժողով:

Օգտուելով առիթից, աւելորդ չենք հա-
մարում յիշատակել այստեղ այն կարգը, որ

առնմանել է Հ. Յ. Դաշնակցութեան Մարտ
Ընդհանուր Ժողովին այդ աշխատանքների հա-
մար:

ա. — Յանձնարարել Բիւրօին ընտրել յա-
տուկ մարմին մը, որ, համաձայն գիտութեան
վերջին տուիքներու և 10-րդ Ընդհ. Ժողովին
մէջ արծարծուած տեսակէտներու, մշակէ ա-
պագայ ծրագրի նախագիծը:

բ. — Այս նախագիծը, տարի մը առաջ
11-րդ Ընդհ. Ժողովին, յղել կուտակցական
մարմիններուն և չրջաններուն՝ պարտադրե-
լով. որ անոնք զայն քննութեան առնեն ի-
րենց չրջաններուն մէջ և իրենց գիտողու-
թիւնները գրկեն յատուկ մարմին:

գ. — Յատուկ մարմինը, նկատի առնելով
այս դիտողութիւնները, վերստին վերամշակ-
ման կ'ենթարկէ ծրագրի նախագիծը և զայն
իր վերջնական ձևին մէջ կը յանձնէ Բիւրօին
11-րդ Ընդհ. Ժողովին ներկայացնելու հա-
մար:

ՎԵՐՋԻՆ ԽՕՄԲ

Հ. Յ. Դաշնակցութեան Մարտ Ընդհա-
նուր Ժողովի նախօրէին մեր հակառակորդնե-
րը խնդահրաւէր էին ուղղում ամեն կողմ,
աւետելով հայ կեանքի մեծագոյն քաղաքա-
կան աղգակի մօտալուտ քաղաքական մահը:

Չարաչար սխալուեցին նրանք և սխալ-
ուեցին ամենքը:

Նրանցից և ոչ մէկը զգաց և ըմբռնեց
բարոյական այն մեծ ուժը, որ թագնուած է
միում Դաշնակցութեան մէջ:

Մարտ Ընդհանուր Ժողովը եկաւ և ահա
այս ուժը մէկ անգամ եւ ցուցադրեց իր ամ-
բողջ ցցուն հասակով:

Այդ Ժողովում կար Դաշնակցութեան խա-
բաղանոց ձեռքը, սակայն կար նաև գաղա-
փարի այն հզօր օւ առինքնող ոգին, որի
չուրջը խմբուեց հայ մարտական սերունդը,
հակառակ ահաւոր անցքերին և կերտեց մեր
ազատագրական պայքարի բովանդակ պատ-
մութիւնը:

Իր դատողութիւնների մէջ ամբարը գը-

նուստ է միշտ զիմագրութեան ամենէն թոյլ գծով :

Նաև քաղաքական հոսանքների գնահատանքի հարցում նա վճիռ է արձակում, երբ պայքարի աղիքները նրանցից մէկին կատար են հանել և դարձրել ժամանակաւորապէս իշխող ու տիրական :

Յաղթանակից չչմած, կուրացած փառքի ու յաջողութեան փայլից, ակնածանքով լեցուն դէպի յաղթական իշխանաւորոյ,—նա անմիջապէս ծռակի է դալիս նրա առջև և ամբոխին յատուկ մոլեգնութեամբ ձօն ձօնում նըրան :

Նա մոռանում է, որ արեն իր ամենէն բարձր կէտին, իր գեկիրին հասնելով՝ դառնում է գրեթէ անտեսանելի, նրա չողերը փայլածում են ամեն ուղղութեամբ և արեւից ցաթած հրավառ լոյսով սքողում ճշմարիտ գէժքն այդ մոլորանի :

Անհրաժեշտ է սպասել, որ նա իջնի իր այդ բարձունքից, մօտենայ հորիզոնի այն վըծին, ուր երկինքը միանում է երկրին և ուր նա զրկւում իր յաղթական երթի կատարին տիրացած այդ շնչոնով փայլից :

Ահա մայրամուտի այդ խաղաղ, ջինջ ու յստակ պահին է, որ տեսանելի է նրա գէժքն իր ամբողջ գծերով, իր բովանդակ, կերտաւածքով :

Ու ճիշտ այդ պահին է, որ պիտի դատել

թէ՛ իրապէս որքա՛ն անբիծ է, կատարուն ու վայելչափառ նրա հրեղէն գէժքը :

Այս նոյն պատկերն է սակայն նաև մեր մոլորակի վրայ :

Քաղաքական մէկ ամբողջ հոսանքի ճընմարիտ գնահատանքը տալու համար անհրաժեշտ է սպասել, որ նա իջնի իր յաղթութեան կատարից և հեռաւոր հորիզոնի վրայ, այնտեղ, ուր կայ դէպի երկինք սլացող ոգին ու երկրին կպած սառը բանականութիւնը, այդտեղ ահա, երկու հորիզոնների միացումը խորհրդանշող մայրամուտի այդ կէտում, թոյց տայ իր ամբողջական գէժքն իր բոլոր գծերով :

Այդ ժամանակ է միայն, որ կարելի պիտի լինի թերթել նրա ապրած կեանքի բովանդակ էջերը, տեսնել նրա գէժքն իր ամբողջութեան մէջ և ըստ այնմ արձակել վճիռը :

Որոշ իմաստով ճիշտ այս պատկերն էր նաև Դաշնակցութեան X-րդ Ընդհանուր Փողովում :

Նա հաւաքուել էր իր պայքարի ճիշտայն օրերին, երբ հայ մարտական կուսակցութիւնը իր «Ժայռամուտն» էր ապրում, երբ նա չոռնէր իր յաղթանակների հմայքն ու կուրացնող փայլը, երբ բաց էր ու յստակօրէն տեսանելի նրա ամբողջ գէժքը :

Այս վիճակում—հակառակորդները մահ-

ուան գոյժ էին սպասում Ընդհանուր ժողովից:

Այս վիճակում — կեանքի նոր թափ առաւ սակայն Հայ ժողովրդի մարտական ուժը և կրկնակ կորովով անցաւ իր նուիրական պայքարին:

Ու ճիշտ այստեղ է թագնուած ահա Դաշնակցութեան անպարտելի ուժը, նրա դաւանանքի հմայքն ու կենսունակութիւնը, նրա շարքերի յեղափոխական մեծութիւնը:

Այսքան մեծարժէք ու բախտորոշ անցքերի և այսքան փոթորկայոյզ ու ազէտալի մէկ շրջանի հաշուեյարդարի օրերին ուրիշ հոսանքներ թերեւ կազմալուծուէին և դառնային զոհը այն ախտի, որ «նկչակեանութիւն» առնուն է կրում մեր կեանքում:

Դաշնակցութիւնը եկաւ, կատարեց իր հաշուեյարդարը, եղաւ երբեմն դաժան իր իսկ անդամների նկատմամբ և սակայն չդառնաւ մեկը, որ լքի նրա շարքերն ու ճակատի նրա գէմ:

Նա եղաւ ժողովից աւելի կուռ ու կազմակերպ, քան եկել էր այնտեղ:

Ահա այսքան ամբողջական էր, այսքան անխաթար ու ամբիժ նրա յեղափոխական դէմքը:

Քաղաքական հոսանքների այսզիտի մայրամուտն առանց արշալոյսի սակայն չի անցնում:

Դէպքերի բերումով հորիզոնների տակ թաղնուում է ժամանակաւորապէս նրանց արեւը, սակայն նա գնում է պայքարի մէկ նոր շրջան գծելու, վազը, է՛լ աւելի չքնադ ու պայծառ լոյսով ծագելու համար:

♦

Այո՛, պիտի գալ նաեւ հայ մարտական կուռակցութեան գեղեցիկ արշալոյսն ու պիտի դալ ջինջ ու հրավառ շողերով:

Այս հաւատն էր բերում X-րդ Ընդհանուր ժողովը:

Երանի՛ նրանց, որոնք այդ Արշալոյսը կը տեսնեն:

Ու փա՛ռք նրանց, որոնք մինչեւ Արեւածագը անքճիթ պահակը կը մնան մեր լուսնուրական Դատի:

[Faint, illegible handwritten text, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

10 հ. 78.
հայտնի ընտրություն
ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ «ՆՈՒՍԱԲԵՐ»

ԼՈՒՅՍ ՏԵՍԱԾ ԵՆ

1. — ԼՈՒՅՍ ԶՐԱՂԱՑԸ, Հ. Զուտերման 2 Շիլին
Թրգմ. Գ. Մխիթարեան
2. — ԻՆՉ ՉԷՐ ԵՒ ԻՆՉ ՉՊԻՏԻ ԼԻՆԻ
ՄԵՐ ՈՒՂԻՆ Վ. Նաւասարդեան 1 Շիլին
3. — ՀԱՅ. ԹՐԲԱԿԱՆ ԿՆՃԻՌԸ
Ռուբին 6 Է. դ.
Նախաբան՝ Վ. Նաւասարդեան
4. — Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
ԱՆԵԼԻՐԸ Վ. Նաւասարդեան 8 Է. դ.
5. — ԵՐԿՈՒ ՍՄԻՍ ԲՈԼՇԵՎԻԿԵԱՆ
ԲԱՆՏՈՒՄ Բախշի Իշխանեան 10 Է. դ.
Կենսագրական գծեր
Վ. Նաւասարդեան
6. — ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ «ԼԻԿԻՒԴԱՑԻԱՆ»
(ԲՈԼՇԵՎԻԿՍԻ ՆԵԱՆԿՈՒԹԵԱՆ ՎԵՐՈՒՄ)
Վ. Նաւասարդեան 7 Է. դ.
7. — ԷՋԵՐ ԻՄ ՕՐԱԳՐԷՆ
Գ. Նժդեհ 5 Է. դ.
8. — ԸՆԿԵՐՎԱՐՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ
ԴԵՄՈԿՐԱՏԻԶՄԸ Վ. Նաւասարդեան 2 Է. դ.
10. — ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ
ՈՒՂԻՆ Վ. Նաւասարդեան 7 Է. դ.

ԳԻՆ 7 Է. Դ.

ՄԱՄՈՒԼԻ ՏԱԿ Է

9. — ԹԵՐԷՉ ՌԱՔԷՆ Էմիլ Զօլա
Թրգմ. Գ. Մխիթարեան

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0197070

